

ARKIV, DEMOKRATI OG RETTFERD

ABM-UTVIKLING

POSTBOKS 8145 DEP
N-0033 OSLO

TELEFON: 23 11 75 00
TELEFAKS: 23 11 75 01

post@abm-utvikling.no
www.abm-utvikling.no

FORSIDE: Forsida av brosjyra
til konferansen «Arkiv,
demokrati og rettferd».
GRAFISK UTFORMING: Siv
Bente Grongstad/ABM-
utvikling

TRYKK: PDC TANGEN AS
OPPLAG: 1500
ISSN 1503-5972
ISBN 82-8105-034-9

ABM-utvikling 2006

INNHold

FORORD	4
1. GUDMUND VALDERHAUG: DET GJESTFRIE ARKIVET?	6
2. DAVID A. WALLACE: HISTORICAL & CONTEMPORARY JUSTICE AND THE ROLE OF THE ARCHIVISTS	14
3. MIKAEL EIVERGÅRD: DEN SVENSKA STERILISERINGSFRÅGAN	28
4. BJØRN WESTLIE: UFORLØST RETTFERDIGHET OG ARKIVERT URETT	38
5. LARS BORGERSRUD: LIK SANNING FOR HØH OH LÅG?	46
6. THOMAS JAMES CONNORS: SECREC Y VS. ACCESS	54
7. KAISA MALINIEMI LINDBACH: ARKIV OG MINORITETER	68
8. HENNING BENDER: DANSK UDENRIGSPOLITIK OG ARBEJDERBESKYTTELSE	80
9. KARIN GJELSTEN: DIGITALISERT OFFENTLIGHET – DEMOKRATISERING ELLER ØKTE STENGSLER?	86
10. ELLEN RØSJØ: ARKIV SOM SAMFUNNSINSTITUSJON.	94
11. INNSPILL FRA RIKSARKIVET: TILGANG TIL TAUSHETSBELAGT MATERIALE	98

FORORD

I boka «Mal d'Archive» skriv Jacques Derrida at demokratiet kan målast etter i kva grad menneska har tilgang til arkivet og kan delta i skapinga og tolkinga av det. For Derrida er arkivet eit maktuttrykk. Den som kan kontrollere kva som blir arkivert, vil ha makt over framtida og menneska si forståing av fortida. Og den som kan kontrollere tilgangen til arkivet, vil ha makt over samtida.

Tilgangen til arkiv er ein grunnleggjande føresetnad for at samfunnsborgarane kan føre demokratisk kontroll av makt-havarane, for enkeltmenneskets rettstryggleik og for at ein kan få dokumenterbar kunnskap om fortida.

I dag har vi i Noreg allmenn tilgang til opplysningar i arkiva,

når desse ikkje er unntatt inn-syn med heimel i lov. Slike opplysningar blir (med einskilde unntak) allment tilgjengelege først etter 60 år, men kan gjerast tilgjengelege for forskingsformål før denne fristen. Denne avgrensinga gjer at grupper som t.d. journalistar og lokalhistorikarar utan formell forskar-kompetanse ofte ikkje har fått tilgang til slike opplysningar. Det er lett å forstå at dette kan opplevast som urimeleg, og det er kanskje på tide å vurdere ei oppmjuking av dette regelverket.

Men tilgang til arkiv er ikkje tilstrekkeleg i seg sjølv. Som Derrida peikar på, er det også nødvendig at einskildmenneskje har rett til å delta i skapinga av arkiva. Når dette ikkje skjer,

kan arkiva bli selektive og partiske. Dette har vi sett døme på i mange av erstatningssakene frå t.d. krigsbarn, minoritetsgrupper som har fått mangelfull opplæring og tidlegare barneheimsbarn, der det har vist seg at arkiv frå 1950-talet har vore mangelfulle og til dels ikkje-eksisterande. Dette aktualiserer samstundes Derridas poeng om at alle må ha rett til å delta i tolkinga av arkiva, slik at dette ikkje blir eit monopol for dei som sit i politiske, administrative eller akademiske maktposisjonar.

I dag finst det lovverk som skal sikre at einskildmenneskja skal kunne påverke arkiva slik at deira historier også blir arkiverte. Men dette skjer ikkje av seg sjølv. Det må difor vere ei

særleg oppgåve for arkivtenesta i stat og kommune å sørge for at klientar, pasientar og andre får bruke sin rett til partsinnsyn for å kontrollere at arkivinformasjonen er fullstendig. I denne samanhengen representerer dei elektroniske arkiva ei særleg utfordring, fordi struktureringa av arkivinformasjonen kan gjere den vanskeleg tilgjengeleg eller uforståeleg for mange.

Arkiva sine funksjonar som grunnlag for rettferd og demokrati var utgangspunktet for at ABM-utvikling 20. – 21. februar 2006 arrangerte konferansen «Arkiv, rettferd, demokrati». Innleiarar frå inn- og utland presenterte ei rekkje spennande foredrag. I dette heftet har vi samla innlegga frå denne konferansen, slik at fleire skal få

tilgang til dei. Heilt til slutt har vi med eit innlegg frå Riksarkivet dei har bedt om å få med på trykk som eit svar til Westlie og Borgersrud.

Gudmund Valderhaug
AVDELINGS DIREKTØR

Jon Birger Østby
DIREKTØR

DET GJESTFRIE ARKIVET?

ARKIVARAR, RETTFERD OG ETIKK I DET 21. HUNDREÅRET

«Ethics is hospitality»
— *Jacques Derrida*

Innleiing

Mitt første møte med ropet om rettferd i ein arkival samanheng skjedde då eg – som fersk arkivar ved Bergen Byarkiv i 1983 – fekk i oppdrag å leite etter mogleg dokumentasjon av pensjonsrettane til ei tidlegare lærarinne. Denne lærarinna hevda at ho hadde to år lenger tenestetid enn det pensjonskassa ville godta, og ho trengte å få desse åra (1967 og -68, om eg hugsar rett) dokumentert for å få full pensjon. Arkivet eg skulle leite i var etter skulekontoret i Fana kommune, som hadde blitt slått saman med Bergen i 1972.

Eg fann arkivet på sin opphavlege stad, uregistrert, støvete

og ein smule kaotisk. Det var atskillege hyllemeter dokument å gå igjennom, og eg hugsar at eg tenkte at dette arbeidet kunne kome til å ta nokre dagar..., – og kva om eg ikkje fann noko? Kva om ho hugsar feil og pensjonskassa hadde rett? Kor mykje tid var det forsvarleg å bruke på å leite etter dokument som kanskje ikkje eksisterte? Men på den andre sida, dersom ho hadde rett, hadde eg nokon rett til å nekte henne rettferd? Ho trengte harde fakta for å få retten sin. Og offentlege arkiv blir vanlegvis rekna som harde fakta, mens våre personleg minne ikkje blir det.

Ei ny samfunnsrolle for arkiva

Dei vala eg vart stilt overfor den gongen er endå meir aktuelle i

dag. Arkivarar opplever dagleg at menneske spør etter dokumentasjon av ulike personlege forhold, – det kan dreie seg om pensjonsrettar, om mangelfull opplæring, om opphald på barneheimar, osb. I løpet av dei siste 10 – 15 åra har det vore ei tydeleg endring i folks bruk av arkiv. Mens dei «typiske» arkivbrukarane tidlegare var forskarar, slektsgranskarar eller folk som spurte etter eigedomsdokumentasjon, kjem no ein veksande del av publikumsførespurnadane – særleg i kommunale arkiv – frå personar som er på leit etter personleg rettsdokumentasjon for å oppnå rettferd og erstatning, eller kunnskap om si eiga personlege historie. Ved Bergen Byarkiv var 55% av publikumsførespurna-

dane i 2004 om personleg rettsdokumentasjon. Om lag halvparten av desse gjaldt innsyn i barneheimsaker, resten fordelte seg på andre område.¹

Årsakene til denne utviklinga er fleire og samansette, og eg skal ikkje gi meg ut på nokon analyse av desse her og no. Eg skal nøye meg med å peike på to viktige føresetnader:

- For det første: Utviklinga av velferdsstaten i etterkrigstida gav befolkninga tilgang til ei rekkje nye velferdsordningar. Frå 1950-talet og utover fastsette lovgivinga enkeltindividets rett til bestemte tenester innanfor område som undervisning, sosialtenester og helseomsorg². Det vi opplever i dag er at første generasjon av enkeltindivid som av ein eller annan grunn ikkje har fått tilgang til desse tenestene, ønskjer erstatning for dette og vender seg til arkiva for å få dokumentasjon.
- For det andre, må det vere openbart at den innsatsen som interesseorganisasjonar for ulike etniske og sosiale grupper har gjort for å setje fokus på og krevje erstatning for gammal urett, har mobilisert ei rekkje menneske til å krevje

sin rett og samtidig sett fokus på arkiva som funksjon som rettsdokumentasjon. Fleire menneske har fått kunnskap om kva arkiva kan bidra med og oppsøker difor institusjonane.

Det er liten grunn til å tru at denne auken i førespurnadar om rettsdokumentasjon er forbigåande. Lovgivinga ut over 60-, 70- og 80-talet har gitt innbyggjarane her i landet rett til fleire offentlege tenester, og ansvaret for dei fleste av desse vart lagt til kommunane. Vi kan difor rekne med at å bidra med personleg rettsdokumentasjon vil bli ein sentral funksjon for arkiva – og særleg kommunale arkiv – i det 21. hundreåret.

Det selektive arkivet

La meg kort vende tiltake til historia om den pensjonerte læraren. Fekk ho sin fulle pensjon? Ho gjorde det. Eg fann dokumentasjon som viste at ho hadde mottatt lønn frå Fana kommune i desse to kritiske åra. Så rettferda vann fram – men berre så vidt. Den dokumentasjonen eg fann var rekneskapsvedlegg som viste lønnsutbetalingane til lærarane

i Fana desse åra, dokument som skulle ha vore kassert etter ti år i følge rekneskapsforskriftene. Men dei var ikkje det, fordi Fana kommune i mellomtida hadde blitt slått saman med Bergen kommune og skolearkivet hadde blitt overlate til seg sjølv. Så dersom arkivet hadde blitt tatt hand om i mellomtida er det mest sannsyn at denne dokumentasjonen hadde vore borte. Og dette fører meg over til mitt neste emne, det selektive arkivet.

Ein av dei viktige utfordringane som arkivarar kan ha i møtet med menneske som ønskjer dokumentasjon frå 50- og 60-talet, er motsetninga mellom klientane sine behov for dokumentasjon på den eine sida, og arkiv som framstår som selektive, mangelfulle og delvis tendensiøse på den andre.

Den nederlandske arkivforskarer Eric Ketelaar har vist korleis arkiveringsprosessen byggjer på ei rekkje «bevisste eller ubevisste val (bestemt av sosiale og kulturelle faktorar) om at noko er verd å arkivere»³. Desse vala vil endre seg i tid og rom, fordi dei sosiale og kulturelle faktorane endrar seg. Og arkiv frå 50- og 60-åra, og

kanskje særleg frå kommunal sektor, er gode døme på dette.⁴ Før forvaltningslova og offentlegheitslova trådde i kraft i 1967 og 1970, fanst det eit anna saksbehandlings- og arkivdanningsregime i offentlig forvaltning enn i dag. Krava til skriftleg saksutgreiing og dokumentasjon var langt veikare enn i dag, noko som førte til at arkivskaparane produserte mindre og dårlegare dokumentasjon. Enkeltmenneska hadde heller ikkje den retten til partsinnsyn som vi har i dag. Dette gjorde det mogleg for tenestemenn å arkivere sine oppfatningar, sine versjonar, utan å risikere å bli korrigert av sine klientar. Og når det i tillegg er slik at delar av det arkivmaterialet som faktisk vart skapt av ulike grunnar har gått tapt, så er det ikkje merkeleg at arkiv frå denne perioden, sett med dagens auge, kan framstå som selektivt, mangelfullt og tendensiøst.

Men dette betyr ikkje at slike arkiv vil vere utan verdi for den som søker oppreising for lidd urett. Arkivdokument kan aldri gi meining som lausrivne tekstar, dei må lesast i sin opphavlege kontekst, i lys av vilkåra for at dei vart skapt

og i kva samanhengar dette skjedde. Den som har kunnskap om vilkåra for sakshandsaming og arkivdanning i ulike tidsperiodar, kan bruke denne kunnskapen til å sjå bak dokumenta og rekonstruere hendingar og samanhengar på grunnlag av dei få spora som måtte finnast. Og arkivarar har slik kunnskap, dei er (for å sitere Terry Cook) «spesialistar på kontekst», og dette gir dei ei verkeleg makt til å hjelpe sine klientar til å vinne rettferd.

Arkivarens makt

Arkivaren fungerer som mellomledd mellom den som spør etter opplysningar og arkivet der dokumenta finst. Ho står faktisk i ein maktposisjon i forhold til spørjaren, fordi ho kontrollerer tilgangen til informasjonen han ønskjer å få tilgang til. Ho veit meir om kjeldene enn spørjaren, ho veit om han kanskje ville få betre svar andre stader, og ho kan velje kor mykje av si tid og sin kunnskap ho vil dele med han. Ho kan opptre som ein reiskap for uretten eller for rettferda.

Korleis skal ein arkivar møte menneske som spør etter dokumentasjon av urett og overgrep

for å oppnå rettferd og erstatning? Og korleis skal vi gjere dette når vi samstundes veit at denne dokumentasjonen truleg er mangelfull eller kanskje ikkje eksisterer?

Eg trur det finst to mogleg val i slike situasjonar: Anten kan vi handsame førespurnaden slik som vi handsamar alle andre førespurnadar, på formelt korrekt vis, men utan å yte noko ekstra. Dette vil vanlegvis bety at vi gir hjelp til å finne fram i katalogar og andre register, og dersom dokumenta blir identifisert sørgjer vi for at dei blir henta fram frå arkivmagasina og gjort tilgjengeleg for brukaren (eg ser i denne samanhengen bort frå eventuelle avgrensingar i partsinnsynet). Dersom vi ikkje kan identifisere dokumenta, stoppar historia her.

Men den treng ikkje gjere det. Det finst eit anna val, og det er å yte ekstra service til einskilte brukarar. Som nemnt tidlegare, har arkivaren kunnskap som gjer henne i stand til å «utforske arkivets semantiske genealogi»⁵ for å avdekke vilkåra for arkivdanninga i den gitte perioden: Kva slags saksbehandlingsrutar kan ha blitt brukt? Kva slag informasjon er

det rimeleg å rekne med har blitt arkivert? Er det sannsynleg at nokon av dokumenta kan ha gått tapt? Kan det finnast dokumentasjon i andre arkiv? Og: Er det mogleg å rekonstruere noko av den manglande dokumentasjonen på grunnlag av dei spora som eventuelt finst?

For å kunne gjere dette må kanskje arkivaren setje seg ned saman med klienten og bruke tid saman med han, først for å hente inn informasjon for å identifisere dei arkiva der det kanskje kan finnast dokumentasjon, og deretter for å forsøke å forklare kvifor det kanskje manglar dokumentasjon og kva delar av hans historie som det likevel kan vere mogleg å rekonstruere.

Denne kombinasjonen av mangelfulle arkiv og krevjande kundar gjer det til eit svært ressurskrevjande arbeid å betene denne gruppa. Det er openbart at slikt arbeid vil kunne gå ut over andre viktige gjeremål i ein underbemanna arkivinstitusjon. Og dersom eg har rett i antakinga om at denne typen førespurnadar i framtida vil utgjere ein permanent og stor del av særleg dei kommunale arkiva si verksemd, står vi framfor ei stor utfordring. Så kva er rett å gjere?

«Dei andre» og arkivet

Dei som kjem til arkiva for å finne rettsdokumentasjon er på fleire måtar framande for arkiva. Dei representerer ei brukargruppe som samanlikna med arkiva sine tradisjonelle brukarar framstår som noko nytt og framand. Og som vi har sett ovanfor er desse menneska ikkje berre framande for arkiva, dei er også framande i arkiva, fordi deira liv er dårleg dokumenterte og delvis fråverande i arkivmateriale.

Arkivet representerer makta i samfunnet; fordi dei er statlege eller kommunale institusjonar blir dei gjerne identifiserte med dei instansane som i si tid sto for overgrep eller omsorgssvikt. Og for mange av dei vil sjølv dokumenta i arkivet representere noko framand, med ein byråkratisk ugjennomtrengeleg retorikk. Desse menneska kjem til arkivet fordi dei tvungne til det, fordi dei treng den dokumentasjonen dei spør etter for å forandre sine liv. Dei kjem med eit rop – og eit krav – om rettferd.

Og på grunn av denne doble framandskapen treng dei som sagt særbehandling og nye tilpassa tenester som kan legge

beslag på store ressursar frå arkiva.

Korleis skal vi ta i mot desse framande, desse andre? Til sjuande og sist er dette eit spørsmål om etikk. Etikken dreier seg som kjent om korleis vi skal forholde oss til andre menneske, om slike normer og verdier som skal hjelpe oss å skilje mellom rett og gale. Den internasjonale arkivorganisasjonen, International Council of Archives (ICA), har utarbeida eigne etiske retningslinjer for arkivarar⁶. Kan då desse gi oss noko rettleiing her?

Tilhøvet til brukarane blir berre behandla i regel 6, som seier følgjande: «Arkivarer bør søke å fremme størst mulig tilgjengelighet til alt arkivmateriale og yte upartisk hjelp til alle brukere». I kommentaren til denne regelen blir dette presisert slik: «De bør tilby upartisk rådgivning til alle, og utnytte tilgjengelige ressurser for å gi et balansert tilbud av tjenester.»

Desse formuleringane gir ikkje noko godt handlingsretta svar på vårt problem. Ein nærliggjande lese måte er at arkivarar ikkje skal gi særbehandling til nokon. Og dersom å «gi upartisk hjelp» og «tilby upartisk rådgivning til alle» og «gi

et balansert tilbud av tjenester» inneber at vi skal følge same reglar og prosedyrar og gi like tenester til alle, uavhengig av brukaren sine føresetnader for å finne fram i katalogar og forstå arkivdokumenta, kan dette faktisk føre til at dei som treng mest hjelp blir utestengt frå arkiva.

Det finst sjølvstøtt alternative lesingar av desse reglane. Det går an å argumentere med at «ånda» i etikkreglane er at alle skal ha lik tilgang til arkiva, men knapt at dette skal innebære at dei skal ha likt utbytte av materialet. Problemet er at denne regelen er formulert slik at den fokuserer på dei tenestene som arkivarane skal yte og ikkje på brukaren sitt utbytte av desse tenestene. ICAs etiske reglar gir oss altså ikkje noko utfyllande svar på korleis vi skal ta i mot dei Andre.

Ein som kan gi oss eit svar, er Jacques Derrida, som særleg i det siste tiåret av sitt liv stadig vende tilbake til dei etiske utfordringane i vår tid. I følge Derrida er tilhøvet til den Andre, vår velkomst av den framande, den grunnleggjande etiske spørsmålet i vår tid. Og, som han seier, «etikk er gjest-

fridom». Om møtet med den Andre seier han dette:

«I have to – and that's an unconditional injunction – I have to welcome the Other whoever he or she is unconditionally, without asking for a document, a name, a context, or a passport. That is the very first opening of my relation to the Other: to open my space, my home – my house, my language, my culture, my nation, my state, and myself...»⁷

Det gjestfrie arkivet

Derridas svar er altså å møte den Andre med gjestfridom. Og tanken om eit gjestfritt arkiv finn vi att – formulert med andre ord – i stortingsmeldinga om arkiv, bibliotek og museum og for den saks skuld i ABM-utviklings visjon. ABM-meldinga understreka at det må vere eit hovudmål for arkiv, bibliotek og museum å gi enkeltmenneska like rettar til informasjon og kunnskapskjelder, for på denne måten bidra til at alle får like høve til å utvikle seg som aktive samfunnsdelaktarar og delta i eit levande demokrati. ABM-utviklings visjon seier at arkiv, bibliotek og museum skal gi kunnskap

og opplevingar til alle. Og kva inneber det å gi lik tilgang til arkivinformatjon?

Faktisk dreier dette seg om å utvikle ulike og differensierte tenester fordi folk har ulike føresetnader for å bruke arkiva. Menneske med lite eller ingen kunnskap om kva som kan finnast i arkiva har behov for å få meir informasjon og rettleiing enn ein dreven arkivbrukar. Mange har også bruk for hjelp til å forstå innhaldet i dokumenta. Og det er ofte slik at dei som kjem til arkiva for å få tilgang til rettsdokumentasjon er dei same som har størst behov for assistanse frå arkivaren.

Det må vere ei demokratisk plikt for arkiva å utvikle og yte slike tilpassa og differensierte tenester. Arkiva er samfunnsinstitusjonar og er etablert for å tjene samfunnet sine behov. Eit av desse behova er å hjelpe medborgarane til å få oppfylt sine demokratiske rettar til dokumentasjon som gjer dei i stand til å krevje sin rett, også når medborgaren krev ekstra ressursar, også når arkiva er mangelfulle. Ein slik praksis vil leggje grunnlaget for ei arkival rettferd som gir alle rett til å få det utbyttet av arkiva sine tenes-

*– I have to welcome
the Other whoever
he or she is uncon-
ditionally, without
asking for a docu-
ment, a name, a
context, or a pass-
port.*

Jacques Derrida. Bear-
beiding av foto frå Wiki-
pedia.

ter som dei har behov for, og som samstundes gir alle rett til å bli ein del av og vere synlege i arkiva.

Ei arkival rettferd må difor omfatte retten til å påverke dei arkiva som blir skapt i dag, slik at desse ikkje berre fortel arkivskaparens versjonar. Dagens forvaltningsregime gir samfunnsborgarane ein grunnleggjande demokratisk rett til å kunne kontrollere forvaltninga gjennom å få innsyn i arkiva. Når det er snakk om handsaming av personsaker, så er forvaltninga i tillegg pålagt ei særskilt plikt til å gi informasjon om den personen saka gjeld og til å kontrollere at arkiverte opplysningar er korrekte, komplette og relevante for saka. Den som er registrert i eit personregister har også rett til partsinnsyn. Dette regelverket legg faktisk eit grunnlag for at arkiva kan bli rettferdige – dersom det blir etterlevd, dersom folk får bruke sin rett til å kontrollere at dei opplysningane som er arkivert er korrekte og utfyllande. Men kor mange får tilbod om dette? Kor mange sosialklientar får tilbod om partsinnsyn? Kor mange føresette for barneverns-klientar får tilbod om partsinn-

syn? Eg kjenner ikkje svaret på desse spørsmåla, men eg kjenner til at praksis er forskjellig i forskjellige forvaltningsorgan.

Har så arkivarane ei rolle i denne samanhengen? Eg meiner at dei har det. I mange år har arkivarar i arkivinstitusjonar lagt ned eit stort arbeid for å utvikle gode arkivrutinar i forvaltninga, nettopp for å sikre at dei arkiva som blir skapt blir så gode som muleg. Det har blitt laga reglement og instruksar og arbeidsbeskrivingar for heile arkivdanningsprosessen – inkludert reglar for korleis ein skal handtere krav om partsinnsyn. Men det har – så vidt eg veit – ikkje blitt laga rutinar for korleis ein kan hjelpe og invitere folk å bruke partsinnsynet. Er dette ei oppgåve for arkivarane? Eg kan vanskeleg sjå at det er noko prinsipielt skilje mellom denne oppgåva og dei andre oppgåvene som knyter seg til det å skape gode og mest mogleg utfyllande arkiv. Tvert om kan det argumenterast med at denne oppgåva kan vere ei konkretisering av den informasjonsplikta som er formulert t.d. i personopplysningslova.

(Ei spesiell utfordring i denne samanhengen er dei elektro-

niske arkiva. Korleis skal vi gi innsyn i ein relasjonsdatabase? Korleis kan ein person kunne forsikre seg om at han får tilgang til alle opplysningar? Korleis vil «the digital divide», det digitale skiljet, kunne påverke innsynsretten? Eg har heller ikkje noko svar på desse spørsmåla. Eg lar dei stå som viktige utfordringar til arkivarane.)

Den arkivale rettferda kan heller ikkje stoppe her. Den må også omfatte retten til å supplere dei mangelfulle arkiva som alt finst i institusjonane. Nett no er saksbehandlarar i ferd med å vurdere erstatningskrav frå krigsbarn, frå tidlegare barneheimsbarn, og frå tatarar, samar og kvenar som ikkje har fått den utdanninga dei hadde krav på. Sannsynlegvis vil mange av desse få erstatning. Betyr det at rettferda har sigra? På det individuelle planet – kanskje. Men dette treng ikkje bety at desse gruppene som heilskap vil kunne oppleve det vi kan kalle ei historisk rettferd. Så lenge historiene deira ikkje blir ein del av samfunnets historieforteljing, vil rettferda vere overflatisk. Framveksten av ei verkeleg rettferd vil vere avhengig av samfunnet sin vilje til å

vere gjestfri mot den som vart utestengt, både frå samfunnets omsorg og frå arkiva. Men utbetaling av erstatningar vil ikkje endre dei mangelfulle arkiva.

Har arkivinstitusjonane nokon rolle i å endre denne situasjonen? Det bør dei ha. I samband med markeringa av 60-årsdagen for eksplosjonen på Bergen hamn 20. april 1944, samla Bergen Byarkiv inn historier frå barn som hadde blitt evakuert til andre delar av landet etter eksplosjonen. Desse historiene vart samanstilt med arkivmateriale som dokumenterte eksplosjonsulykka, i ei eiga nettutstilling⁸ og seinare i ei eigen publisasjon⁹. Det byarkivet har gjort her er å vise gjestfridom mot ei gruppe som ikkje hadde fått fortelje historiene sine tidlegare. No er desse historiene tilgjengelege, dei supplerer og nyanserer det øvrige arkivmaterialet om denne hendinga, og dei vil for framtida vere arkivert og tilgjengelege for byarkivet sine brukarar.

Eg meiner at andre arkiv bør gjennomføre tilsvarande prosjekt der andre grupper blir invitert til å fortelje sine historier til arkiva. Eg trur at ei framtidig rettferd for tidlegare

utstøytte og marginaliserte grupper vil vere avhenging av at slike ting skjer. Når historiene er fortalt, når dei mangelfulle arkiva er supplerte og korrigerte, kan historiene bli tilgjengelege for samfunnet for ettertida, og dei usynlege kan bli synlege.

1 E-post frå Marit Haugland ved Bergen Byarkiv, 28.04.05.

2 Døme på slikt lovverk kan vere barnevernslova av 1953, lova om skolehelseteneste av 1957, helsesøsterlova av 1957, vanførelova av 1958, skolelova av 1959, lov om psykisk helsevern av 1961, sosiallova av 1964.

3 Eric Ketelaar: Tacit Narratives: The Meanings of Archives, i Archival Science Vol. 1 No. 2 2001, s. 133.

4 Sjø t.d. Gudmund Valderhaug: «Eit hamskifte i arkiva» i Med Clio til Kringsjø. Festskrift til Riksarkivar John Herstad, s. 324-336.

5 Sitert etter Eric Ketelaar: «Tacit Narratives: The Meanings of Archives», i Archival Science Vol. 1 No. 2 2001, s. 133.

6 «Yrkesetiske retningslinjer for arkivarer» er tilgjengelege på norsk på Riksarkivet si nettside, sjå <http://www.riksarkivet.no/arkivverket/lover/yrkesetikk/retning.html>

7 »Politics and Friendship. A Discussion with Jacques Derrida», Centre for Modern French Thought, University of Sussex, <http://www.sussex.ac.uk/Units/frenchthought/derrida.htm>, nedlasta 27.04.06.

8 <http://www.bergen.kommune.no/byarkivet/>

9 - Bestefar trodde det var dommedag. Eksplosjonsulykken 20. april 1944. Historikk og beretninger. Bergen Byarkiv 2005.

HISTORICAL & CONTEMPORARY JUSTICE

AND THE ROLE OF ARCHIVISTS

Introduction

This essay examines written documents as a form of and device for memory formation – memory tokens if you will. There are many types of memory tokens – historical sites, museum objects, and living individuals to name just a few. And like all memory devices, written documents have many limitations: Whose voice is being heard or lost; whose interests are being promoted or suppressed; and, who is allowed and not allowed to read them. In spite of these limitations it should be recognized that written documents can be powerful tools for exploring notions of justice – which I define here succinctly as the «demand of respect for the other.» While at first glance this

simple definition may appear simplistic, in reality its examination opens up fertile ground across space and time for assessing historic and ongoing clashes of cultures across the globe and the omnipresence of power as the shaper of unequal social relationships of domination and its legitimization.

In the following paragraphs I offer a brief elucidation of the interconnection between justice and written documents: Their potential for notions of historical justice; for notions of contemporary justice; and finally in consideration of what these dynamics mean for how archivists, records managers, and other heritage workers might orient themselves and construct their professional identities. In

the world of written documents, understandings of historical justice can be enabled through the reevaluations and retellings of the stories of the past, while understandings regarding contemporary justice are normally located in the realm of law and legal procedure, though this is a limiting perspective of the potential of justice. What concrete meanings can «justice» hold for people's lives today in relation to written documents and other forms of memory and how might they contribute to informed examinations of the present? How exactly do archivists, records managers, and other heritage workers contribute to and limit possibilities for both historical and contemporary justice?

Archives and Historical Justice?

I purposely phrase «Archives and Historical Justice?» as a question. Archival connections to concepts of historical justice are multidimensional. They offer possibilities for a more accurate, multi-voiced, and multi-perspective version of the past. They also offer possibilities for a less accurate and narrower (both in voice and perspective) version of the past. The chance or planned survival of archives, as well as their purposeful destruction, illuminate the degree to which written documents become objects of manipulation that consciously attempts a preferred national or official version of the past. Two illustrative examples drawn from the African continent – Belgium's colony in the Congo in the late nineteenth and early twentieth centuries, and Britain's colony in Kenya in the mid-twentieth century – are deeply troubling, and deeply implicating of the control wielded by the «authorities» over the nature of the official archive and the stories it might tell.

Adam Hochschild's book *King Leopold's Ghost: A Story*

of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa (Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin, 1998) tells the tale of King Leopold II of Belgium, who, towards the end of the 19th century colonized an enormous expanse of land in west central Africa. While publicized in Europe and the United States as a humanitarian civilizing mission, in reality it resulted over the following three decades in an estimated 10 million African deaths due to land appropriation and forced labor to extract raw materials, rubber in particular. In 1904, in the face of increasing public pressure, Leopold sought to stave off losing the Congo by appointing a «Commission of Inquiry,» made of up three judges favorable to the King. The Commission spent several months taking 370 depositions throughout the Congo, and the investigation came to be beyond the control of Leopold. And in 1908 Leopold was forced to relinquish personal control of the Congo to Belgium.

The Commission of Inquiry's work was one of the few times during the early European invasion of Africa that first-

hand African testimony was recorded. According to Hochschild, «[t]he effect on anyone who read these stories could only be that of overwhelming horror.» The Commission's final report omitted this African testimony and these voices were deposited in a «closed section» of the state archives in Belgium. It took many, many decades – until the 1980s – before these records became available to researchers.

In a chapter entitled «The Great Forgetting» Hochschild comments that the Congo offered «striking example of the politics of forgetting,» pointing out that Leopold and colonial officials who took over control of the Congo after him «went to extraordinary lengths to try to erase potentially incriminating evidence from the historical record.» In 1908, under Leopold's direct orders, the Congo State archives were systemically burned for eight straight days. As Leopold told his military aide, «I will give them my Congo, but they have no right to know what I did there.» Leopold also ordered the Congo colony to conduct wide scale archives destruction.

And so it went until the 1970s when a Belgium ambassador to the region of West Africa had the chance to read charges of ten million African deaths in the Congo during Leopold's rule. Being a sensible ambassador, he sought information from Brussels to refute what he saw as outrageous charges. However, his plea for assistance fell on deaf ears. His curiosity ignited, he read widely about the Congo and discovered that many documents had in fact already been destroyed. However, he did find one set of records that survived: The firsthand African testimony from the 1905 Commission of Inquiry. These documents were not burned in 1908. Rather they had found refuge in the Belgian Foreign Ministry. After his reposting back to Belgium, in 1975 the ambassador sought access to these archives. Despite the fact that it had been seventy years since these records were created, these archives remained inaccessible. Ambassadorial status provided no favors for access, the Foreign Ministry ruling that archives whose disclosure would be detrimental to Belgium's reputation were off limits to researchers.

At one point, a senior official told him, «You can see the files, but only if you promise not to write anything based on them.» And only after aggressively pursuing these archives for eight years, was this former ambassador granted access to the Commission of Inquiry testimony.

After he retired in 1989, the ambassador pursued his Congo project with great dedication. He combed archives across Europe and the United States looking for material that had survived. According to Hochschild, the ambassador, «found collections of private papers in Belgium [and discovered that] the most revealing material lay in the letters and reports of low-ranking, idealistic young colonial officers, newly arrived in the Congo and shocked that African realities did not match the noble rhetoric they had heard in Europe.»

What is most shocking from a «memory» perspective is the fact that prior to joining the Belgium diplomatic corps in his early forties, the ambassador spent 20 years in the Congo, rising to the position of assistant district administrator for the colonial regime. Yet, he was

totally ignorant of the area's history just four decades prior to his time in the Congo.

Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya (New York: Henry Holt and Company, 2005) won the Pulitzer Prize for «General Non Fiction» in 2006. In it, the author Carolyn Elkins tells of her decade long research journey. In 1997 she intended to write a Ph.D. thesis on the Mau Mau uprising in Kenya in the 1950s, described by her as a «movement launched by Kenya's largest ethnic group, the Kikuyu, who had been pushed off part of their land in the process of colonization.» Based on a «preliminary sift» of the surviving official records in London, she felt confident that she could write a dissertation on what she initially believed would be a «history of the success of Britain's civilizing mission in the detention camps of Kenya.» But, after nearly a decade of research she came to a rather different conclusion. Based on «an integrated reading of all the sources – written, oral, visual,» that she had assembled, Elkins reckoned that

what resulted was «an astonishing portrait of destruction» and with a sense of very sad irony notes that «during the Mau Mau war British forces wielded their authority with a savagery that betrayed a perverse colonial logic: only by detaining nearly the entire Kikuyu population of 1.5 million people ... could colonial authority be restored and the civilizing mission reinstated.» Most chillingly, though, Elkins ultimately surmises that «in late colonial Kenya [there was] a murderous campaign to eliminate Kikuyu people, a campaign that left tens of thousands, perhaps, hundreds of thousands, dead.»

Elkins thorough descriptions of her experiences with official archives are quite illuminating: «I found that countless documents pertaining to the detention camps either were missing from Britain's Public Record Office and the Kenya National Archives or were still classified as confidential some fifty years after the Mau Mau war I came to learn that the colonial government had intentionally destroyed many of these missing files in massive bonfires on the eve of its 1963

Two illustrative examples drawn from the African continent are deeply troubling, and deeply implicating of the control wielded by the «authorities» over the nature of the official archive and the stories it might tell.

retreat from Kenya.» Elkins estimates that at least 240,000 individual detainee files had been among those burned. After years of research into the official archives, Elkins was able to find only a couple hundred such files, and all of those in Kenya. She came to the harsh conclusion that there «was a pattern to Britain's cleansing of the records. Any ministry or department that dealt with the unsavory side of detention was pretty well emptied of its files, whereas, those that ostensibly addressed detainee reform, or Britain's civilizing mission, were left fairly intact.» A key lesson she drew from these experience was that, in this instance, the manipulation of the official archives «generated a picture of a relatively benign system of detention in colonial Kenya,» a picture far different from what she came to find had actually existed.

After looking at these two cases I am struck by several questions. What type of «justice» is possible in these realms? What types of restorative possibilities exist and can exist? We can know that unspeakable things happened in the past and

that staggering human rights crimes occurred on monumental scales, but can we actually offer any meaningful form of justice outside of telling a more accurate version of the past that challenges comfortable orthodoxy and the reputations of ghosts? These are questions that have no simple responses.

Archives and Contemporary Justice?

I also phrase «Archives and Contemporary Justice?» as a question, though the form of justice available in this arena is usually linked to systems of law and punishment. However, it is imperative that the construction of justice here not be bounded solely by these issues. It remains important to define notions of justice around recognition, psychological healing, and knowledge about individual, community, and cultural identity and story.

As with historical justice, archival connections to concepts of contemporary justice are multidimensional. They also offer possibilities for a more accurate, multi-voiced, and multi-perspective version of events, as well as the hazards

of a narrow and manipulated interpretation of the present. The chance or planned survival of records, as well as their purposeful destruction, illuminate the degree to which written documents become objects of profound importance on contemporary human rights issues and the conscious manipulation of a preferred national or official version of the recent past. Although I focus my efforts here on the dramatic political changes occurring in Latin America over the past two decades, equally fascinating connections between archives and contemporary justice can be witnessed in a wide range of events across the world: From the sexual abuse trials of the Catholic Church in the United States to corporate cover-ups around the effects of tobacco and asbestos on individuals and communities to the seismic shifts in the political geography of Eastern Europe. Each implicates painful and drawn out battles over preservation and access to documents, the consequences of which have been enormous and ongoing. But such contemporary issues are not restricted and should not

be solely viewed from on high as exercises having broad social import. The impact on specific persons in a way that honors their story external to the legal system must remain a central focus of examinations archives and contemporary justice.

For example, a recent press account related the story of an adult Mexican woman orphaned as a child by her government in the mid-1970s. Separated from her brother at the age of two when her parents were arrested and disappeared for guerilla activities, she located him in Washington, DC some thirty years later. She herself was ignorant of her original family history until she was 16 years old. She was able to perform this amazing feat due to the fact of the declassification and opening of official Mexican state files in 2000, and supplemental use of additional documents such as «baby pictures, orphanage photos, adoption records, telephone books, and a captured Caller ID [number.]» (McKinley, Jr.)

More broadly speaking, the impact of archives on contemporary justice in Latin America during the era of military dicta-

torships provides insights and parallels to other global events.

Earlier this year, a former Brazilian military intelligence agent made charges that thousands of documents incriminating the former military dictatorship, which collapsed in 1985, still existed in secret archives outside of the custody and control of the civilian government, even though military and state intelligence agencies gave repeated public promises that no records from those years had survived. In 2003, the then Brazilian civil minister of defense offered that, based on these pledges, that these files had been «legally destroyed in the 80s and 90s, in accordance with established procedures.» However, in reality these files continued to survive, a point reluctantly admitted to by the intelligence agencies, in clandestine archives across the country – in an air force base, a school, and a ranch. Brazil's current president, who was also a former political prisoner, came to face a public debate over the fate of these files and has been accused of not being as aggressive as Argentina or Chile in seeking forms of legal justice

for dictatorship-era human rights violations. Some officials argued that these documents be deposited in the National Archives and limited access given to «serious» researchers, while human rights organizations in the country insist on «complete, unrestricted, and immediate» access alongside the establishment of memory institutions that provide settings where Brazilians can learn about and confront twenty-one years of military dictatorship that resulted in the murder, torture, and disappearance of hundreds of political prisoners. Also under dispute is whether former and current state officials who lied about the existence of these files should be punished, and whether or not release of these files would lead to improper invasions of privacy, such as revealing deeply personal information or the identities of political prisoner informants who provided information to the military, though this last point have been read as a veiled military threat of public embarrassment to former political prisoners now in government service. In early 2005, a government commission was

examining options for handling these files. (Rohter, January 31, 2005.)

Brazil is not the only country in Latin America where clandestine archives documenting severe human rights violations have been surfaced. Recently, in Guatemala, 30,000 police files from the 1980s have been uncovered in the archives of the former National Police, confirming extra-judicial disappearances and abuses by security forces. Human rights organizations in Guatemala are insisting on a full accounting from this archive. It is estimated that in Guatemala's nearly four decades long civil war some 250,000 people were killed and disappeared, most all violations occurring at the hands of the government. («Guatemalan Police Files Depicting Abuse Found.»)

And in Chile in mid-2005, a large collection of intelligence files on hundreds of opponents of the former military dictatorship of Augusto Pinochet were found on the compound of a religious cult overseen by a German émigré who was a Nazi Luftwaffe medic during World War Two. According to the *New York Times*, this compound

«enjoyed official protection» from the military dictatorship and maintained «close relationships» with army and intelligence officials. A Chilean report on human rights violations stated that the cult allowed state intelligence agents to secretly hide political prisoners on the compound. Rights advocates are eager to determine what information the newly surfaced files hold about activists opposed to the Pinochet regime. As of mid-2005 the files were unavailable to the public and were undergoing judicial evaluation. (Larry Rohter, June 17, 2005.)

But perhaps the most revelatory uncovering of an archive in Latin America thought to be cleansed from history was found at a remote police station in Paraguay in 1992. Termed «The Archive of Terror» totals some 600,000 pages, and provide the best available information on Project Condor, a joint agreement from the 1970s by intelligence agencies from at least eight Latin American nations – Brazil, Chile, Argentina, Uruguay, Paraguay, Bolivia, Ecuador, and Peru – to coordinate their activities in order to maintain a distorted sense

of collective security. In reality, Operation Condor, in the words of researcher Peter Kornbluh: «became the most sinister state-sponsored terrorist network in the Western Hemisphere ... Those targeted went far beyond members of militant ... guerilla movements; ... they included civilian political figures from the region, and Latin American exile leaders in Europe and the United States. Victims numbered in the hundreds as the Condor nations collaborated in cross-border manhunts – tracking, surveillance, kidnappings, torture, interrogation, and elimination of opponents.» (Kornbluh, p. 324.)

In his book *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents* (New York: The New Press, 2004), researcher and journalist John Dinges came to the conclusion that declassified US documents on Condor demonstrate that the US «encouraged and supported the integration of the security forces [of the six original Condor countries, and that this] activity was applauded in Washington, not criticized, as

was seen as a needed response to 'international terrorism.'» (Dinges, p. 250.)

The surfacing of Condor related documents in Paraguay is the direct result of the dedication of Martin Almeda, who was viciously tortured over the course of several weeks by military officials in 1974, despite the fact that consensus now holds that Almeda was wrongly tied to a plot to assassinate the former President of Paraguay. During one of his torture sessions his captors phoned up his wife and let her hear his agony. Days later she died from heart failure. Almeda was released after four years and went into exile, only returning to Paraguay in 1989 with the collapse of the military dictatorship. Using a clause from a newly enacted national Constitution, Almeda used the courts to seek official state information on his arrest, incarceration, and wife's untimely passing. The police informed Almeda that any police archives documenting him would have already been destroyed. Not to be deterred, Almeda joined forces with a human rights activist Congressman and went public with a request for infor-

mation from the years of the dictatorship. Remarkably, a former policeman contacted him through an intermediary and indicated knowledge about official documents that had been secreted at a remote police station. In exchange for a promise of employment for one of his children, the former policeman provided a handwritten map, indicating which building on the police station held hidden files. After locating the precise office indicated on the map, they came upon a most remarkable collection: «hundreds of ringed archive binders, bound chronological volumes of police interrogation reports, boxes of surveillance tapes and photos, jailhouse log books recording the arrival and departure of thousands of prisoners, correspondence with security forces from Chile, Bolivia, Argentina, Uruguay, Brazil, and the United States ... summary reports in alphabetical order with photos and fingerprints of thousands of Paraguayan and foreign prisoners, many of them on the lists of disappeared.» (Dinges, p. 240.)

Almeda also found his own interrogation reports in this collection, reports that he had

earlier been told had been destroyed. This archives origin was traced to police headquarters in the national capitol a short walk from Parliament. Also uncovered at this police station were boxes buried in its courtyard that contained «yellowed and moldy remains of scores of ID cards of political prisoners who had been executed.» All of these documents are now maintained under the custody of the Paraguayan Supreme Court, and efforts are underway to digitize and make available over the Internet thousands of key documents. (Dinges, pp. 236-240. See also, Kornbluh, pp. 334-341.)

While it initially appeared that there would be no form of legal justice meted out in any of the Latin American dictatorships, combinations of political will, preserved archives, living testimony and other investigative methods, such as the exhumation of mass graves, are having a powerful impact on facing the recent past. According to Dinges, by 2004, «human rights prosecutions were reaching a crescendo, resulting in hundreds of extradition petitions, indictments, and imprisonment

for many of the military officers who had enjoyed years of court-protected immunity.» The value of the Condor documents discovered in Paraguay was that amnesties granted to human rights violators during democratizing transitions in Latin America covered only those violations that occurred within the perpetrators' national borders. Hence

the cross-border operations of Condor opened up a window for prosecution for crimes committed in other countries. The Condor countries were aggressively systematic in erasing evidence of their activities. According to testimony given to a US Congressional committee by a former Argentine army intelligence officer, days after the formal transition between military rule and democratization, an Argentine military plane containing secret documents was transported to a bank vault in Switzerland. At roughly the same time, author Martin Edwin Andersen, reported being shown orders from the Argentina's military high command that directed that, in Andersen's words, «all evidence the secret repression be destroyed.» Fortunately though, Condor partner countries often failed to exercise similar discipline, including extensive intelligence, military, and diplomatic records in the United States, thousands of which have recently become available for the first time. (Dinges, pp. 230-231 and 246-247; Andersen, p. 328.)

As with the issue of historical justice, there remain outstand-

The impact of archives on contemporary justice in Latin America during the era of military dictatorships provides insights and parallels to other global events.

ing questions. What type of «justice» is possible in the contemporary realm? What types of restorative possibilities exist and can exist? What beyond the cultural authority and concrete outcomes of the law can be seen as having a justice dimension? What is lost when we view contemporary justice through a predominantly legal lens? What are the other forms of thinking of justice should we be concerning ourselves with? And how, where, and why should archivists, and especially records managers, position themselves in these struggles? My experience in records management conferences evidences a focus on risk management and records destruction to stave off legal organizational liability. I feel we must open a discussion about the various ethical and moral dimensions to such an orientation.

Archives and Justice: New Professional Approaches?

I want to close with a deeper examination of what the above means for professional theory and practice. Theodore Schellenberg has been a central figure in U.S. archival theory

for the past half century, and in some circles he continues to have enormous international import. In 1956 he dramatically concluded his very influential book *Modern Archives: Principles and Techniques* (Chicago, Illinois: University of Chicago Press, 1956) on the capacities and talents of archivists as opposed to what he sees as the shortcomings of historians. Speaking as a proud archivist, I am certain that the following purported archival capacities and talents do not in fact exist, and that the description of historians seems more familiar. Schellenberg concluded that: «Historians may lost their balance, their objectivity, their attitude of suspended judgment, as they often have in times of trouble ... The archivists job at all times [however] is to preserve the evidence, impartially, without taint of political or ideological bias [a]rchivists are the guardians of the truth, or, at least, of the evidence on the basis of which truth can be established.» (p. 236.) Despite its age, I believe Schellenberg's description of the archival endeavor continues to hold high currency within the

profession. Here the archivist is seen as a neutral, non-political, unbiased preserver and custodian of the «truth» of the past. In reality this attitude, while it makes for an ennobling professional rhetoric, is a myth. As the above examples demonstrates, the archives are largely a place of unexamined perceptions and assumptions about its contents and that while maintaining important documents, cannot be in any way construed as fortresses of the «truth.» The history of the political dimensions of recordkeeping and preservation make any such claims completely unsustainable upon close examination.

And the role of professional codes of ethics remains equally problematic as a means for organizing our values. Ethical codes largely provide a bureaucratic insular view of our social responsibilities through their focus on procedure and policy and «professionalism» at the expense of a broader moral calling. For example the recent redraft Society of American Archivists' Code of Ethics, based on a fear of litigation and under advice from legal counsel, locates the law as an unques-

tioned social value, stating that «[a]rchivists must uphold all federal, state, and local laws.» But the law can also be a farce used to oppress people in a manner that has absolutely no bearing to morality or justice. A recent text on archival ethics makes a similar point: «[l]aw and ethical courses of action do sometimes conflict, forcing individuals to make a choice. In doing so, however, it is a matter of personal conscience, and the individual must be prepared to face the consequences of his or her action.» (Benedict, p. 16.)

So then, what might a code of ethics for archivists and records managers that privileges the call to justice look like? I think it has to be based more affirmatively on human morality as our core professional value, and not on what we do and do not do to records from a professional practice orientation or the paramount adherence to the law. This point has been wonderfully amplified by archivist James O'Toole, who has called upon archivists to embrace a broader vision of morality over the narrowing orientation of codes of ethics. Pointing to the widely reported abusive characteristics

of East German surveillance files, O'Toole is not content to focus only on the crimes of the state here - it is the recordkeepers themselves who must be called to historical account: «The very existence and nature of the recordkeeping system itself demands scrutiny. The file clerks could perhaps think their actions were morally neutral: after all they were not interrogating suspects or killing them. But they were maintaining the records that permitted such activities, and their complicity is thus more apparent after the fact than it may have been at the time Their culpability may even be greater than otherwise because they could delude themselves into thinking that their own role was not really significant.» (O'Toole, p. 17.)

Though there has been some awareness of the issue of archives and justice in the profession – as evidenced by a recent spate of publications and organizing efforts, such as a joint UNESCO and International Council on Archives roundtable on «Archives and Human Rights» and the international entity «Archivists without Borders» – it remains to be seen if such organizing

efforts will be bound around traditional practices such as the production of guides on locations of archives documenting human rights abuses, or whether they will substantively engage the processes behind the archives themselves and what their examination can tell us as to our strengths and weaknesses in enabling dimensions of justice. What I am hoping for here, is a more explicit acknowledgement of the politics that shapes all aspects of the archival endeavor, an acknowledgement whose focus is on asking the difficult questions around our responsibilities to humanity, as opposed to listings of professional practice or overriding concern with the prerogatives of power and its ability to leverage real punishment to those who fail to heed its demands.

In a challenging speech to the profession in 2004 from the mantle as President of the Society of American Archivists, Tim Ericson raised key questions along these lines that left many of the participants on their feet clapping wildly and others sitting in their chairs with their arms folded. After tracing the rise and recent dramatic rebirth

of the national security secrecy state in the United States, Ericson pleaded with archival educators to «instill on our students an ethic of activism that will start them thinking in proactive terms.» He encouraged established professionals to stay abreast of current affairs and forge «more formal relationships» and ally with activist organizations battling the «culture of secrecy.» On the level of personal responsibility, Ericson pleaded with the profession to «make activism a priority and position ourselves as a profession that really is interested in and knowledgeable about issues such as access to government records and their value to maintaining our civil liberties.» Ericson called on the profession to not settle for quaint «soft news» stories about our profession's noble preservation of national heritage, and instead take action to become more visible in the hard news pages on issues of pressing national import. As a means of underscoring this value and demonstrating its potential, he related a story of how a personal email to a reporter on a local dispute on access to internal

email of a local county board, fed into a formally published letter in the paper that led to a local radio interview on access to electronic public records to a request for an interview for a feature article on public access to public records. Ericson's key point is the recognition that «people are interested in these issues [and that] we need to take advantage of that fact and use it to spread our message and weigh in on the side of access to public records.» (Ericson, p. 52.)

I believe that a useful argument can be made on the connection between technically «illegal» leaking of records and archives and the struggle for justice. Leaking has become a fundamental tactic for entering information in the mainstream outside of official, legal, and ethical channels. However, reading any daily newspaper witnesses time and again the mentioning and citation of leaked documents, that I have found provide critical information that oftentimes directly challenges the comfortable and confident stories offered by official spokespersons. It is sometimes through the practice of leaking that society can enter

into meaningful discussions about current events.

Conclusion

Ultimately, though, I believe that the connection between archives and justice depends, in part, upon a sharp examination of what types of archives survive, which do not, and why this is the case. It also depends in part on sharp examinations of «document viewing»: Who gets to create, edit, use, withhold, and destroy? And to what effect? Only by looking expansively at the role, biography, and genealogy of the available written historical record and the stories they can tell and, perhaps more significantly, cannot tell, can we assess versions of history based off such sources. We need to better understand when and how and under what conditions the stories held by archives provide extremely poor history and contemplate on what corrective actions are possible.

It is a sad fact that almost all of human history is permanently irretrievable. We may have documents that can shine insights into the past, but the voices of the majority of humanity are lost. That is

a loss that cuts at least in two ways – tragic loss of knowledge from «the other» and ability for the heraldic celebratory past to become «the past» and unduly shape the minds of our contemporaries. With the exception of depositions to the Commission of Inquiry, local voices from King Leopold's Congo colony have been silenced. However, Carolyn Elkins examination of the Mau Mau war offers the restorative value of living oral testimony. After finding the near uselessness of the official archives in tracing the story of the Mau Mau war, Elkins decided to seek out still living witnesses. Along with her research assistant, she conducted oral histories with elderly Kikuyu, assembling some 600 hours of interviews from three hundred ex-detainees and villagers. Essentially what she created was an archive more accurate than the traditionally more valued official archive, a result that should give us pause in contemplating what an archive is and what it might be.

Finally, does or can the concept of justice always imply a concrete result? How does tell-

ing more accurate stories about the past help us now? Education? Shaping individuals one at a time? These can lead to a more subtle and not easily identified shifting of attitudes and behaviors of individuals, institutions, and nations.

Public knowledge about both the past and the present are moving targets that are highly mutable. To me, what we believe as individuals, as societies, and as nations is highly contingent on the quality and availability of the information available to us. And it is the control of information – whether that control manifests as destruction, censorship, secrecy, security, privileged access, or preservation – which shapes our collective and individual ideologies that assist us in making sense of the world we all inhabit, though the sense we make can be nonsense.

The control of information enables governments and institutions to «sell» a version of the world to their members, and one of the more salient lessons of history informs us that we should be very careful about what we choose to «buy» from the vendors of «reality»

and «truth,» as these vendors frequently offer what author Thomas Powers called a «child's history» of the world. (Powers, p. 6.)

Access to information is fundamental to forming a deeper, more meaningful, and more accurate understanding of our world, leading to the changing of minds, of values, and hopefully, structures of domination. That to me would be a justice I would like to see archives more openly and aggressively for.

BIBLIOGRAPHY

ANDERSEN, MARTIN EDWIN.

Dossier Secreto: Argentina's Desaparecidos and the Myth of the 'Dirty War' (Boulder, Colorado: Westview Press, 1993).

BENEDICT, KAREN. *Ethics and the Archival Profession: Introduction and Case Studies* (Chicago, Illinois: Society of American Archivists, 2003).

DINGES, JOHN. *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents* (New York: The New Press, 2004).

ELKINS, CAROLYN. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain's Gulag in Kenya* (New York: Henry Holt and Company, 2005).

ERICSON, TIMOTHY L. «Building Our Own 'Iron Curtain': The Emergence of Secrecy in American Government.» *American Archivist* 68 (No. 1, Spring/Summer 2005).

«Guatemalan Police Files Depicting Abuse Found.»

Washington Post, July 17, 2005, p. A21.

HOCHSCHILD, ADAM. *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin, 1998).

KORNBLUH, PETER. *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: The New Press 2003).

MCKINLEY, JR., JAMES C. «Orphan of Mexico's 'Dirty War' Finds a Long-Lost Brother.» *New York Times*, January 5, 2005, p. A3.

O'TOOLE, JAMES M. «Archives and Historical Accountability: Toward a Moral Theology of Archives,» *Archivaria* 58 (Fall 2004), pp. 3-20.

POWERS, THOMAS, *The Man Who Kept the Secrets: Richard Helms and the CIA* (New York: Alfred A. Knopf, 1979).

ROHTER, LARRY. «Hidden Files Force Brazil to Face its Past.»

New York Times, January 31, 2005.

«At Cult's Enclave in Chile, Guns and Intelligence Files.» *New York Times*, June 17, 2005, p. A6.

SCHELLENBERG, THEODORE. *Modern Archives: Principles and Techniques* (Chicago, Illinois: University of Chicago Press, 1956).

SOCIETY OF AMERICAN ARCHIVISTS. «Code of Ethics for Archivists.» February 5, 2005.

DEN SVENSKA STERILISERINGSFRÅGAN

OM MAKT OCH ARKIV

I augusti 1997 publicerade kulturjournalisten Maciej Zaremba två artiklar i Dagens Nyheter om den svenska steriliseringspolitiken under perioden 1935 till 1975. Zaremba hävdade att 62.000 svenskar – företrädesvis kvinnor – under denna dessa år tvångssteriliserades av den svenska staten. Näst efter nazityskland var Sverige det land som genomförde den mest systematiska och omfångsrika steriliseringar med tvång. Steriliseringarna genomfördes som en del i ett rashygieniskt projekt som enligt Zaremba var ett element i folkhemsbygget och den svenska välfärdsideologin.

Artiklarna väckte stor uppmärksamhet såväl nationellt som internationellt. I media världen över kablades budska-

pet ut att mönsterlandet Sverige i det fördolda hade bedrivit en systematisk tvångssteriliseringskampanj där man på rashygienisk grund sökt skapa en starkt och sund svensk folkstam värdig att bebo detta mönstersamhälle.

Under några veckor sensommaren 1997 dominerades svenska media och den svenska politiska debatten av denna fråga. Hur kunde detta ha ägt rum? Vilken skuld hade det regeringsbärande socialdemokratiska partiet? Många kände sig kallade att ha en uppfattning – politiker, debattören och den lite obestämda kåren av opinionsbildare av olika slag – hade synpunkter.

En av Maciej Zarembas teser var att den svenska steriliseringspolitiken medvetet och

systematiskt hade tystats ned. I boken «De rena och de andra» som kom 1999 i efterdyningarna av den mest intensiva debatten menade Zaremba att den nordiska rashygienens historia «inte bara förblev obeskriven, den var i det närmaste oomnämd för att inte säga censurerad i uppslagsböcker och historieverk» (Zaremba 1999:13). Det är riktigt att frågan var undanträngd och knappast hade haft någon framträdande plats i den nationella historieskrivningen, men den var inte marginaliserad och okänd på det vis Zaremba hävdade. Historikerna Gunnar Broberg och Mattias Tydén gav till exempel 1991 ut boken «Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige».

Gunnar Broberg hade tidigare (1988) skrivit om Statens institut för rasbiologi och journalisten Bosse Lindqvist publicerade 1991 en bok i ämnet med titeln «Förädlade svenskar». Även i andra böcker och sammanhang hade frågan diskuterats.¹

Tvång eller frivillighet

Maciej Zarembas baserade sina artiklar i Dagens Nyheter på uppgifter ur Maija Runcis då pågående avhandlingsarbete «Steriliseringar i folkhemmet» som kom att publiceras 1998. Runcis närmade sig frågan ur ett könsperspektiv och hennes grundläggande syfte var att analysera hur vissa utsatta samhällsmedlemmar hanterades av myndigheter och folkvalda politiker (Runcis 1998:12). Runcis maktperspektiv tog utgångspunkt i «den centrala myndighetens tvångsmakt över enskilda individer» (Runcis 1998:13) och hon ville få svar på huruvida «kvinnor som steriliserades generellt kan ses som offer och förtryckta av samhället normer.» (Runcis 1998:31).

Runcis menade sig kunna dra slutsatsen att steriliseringarna nerellt måste betraktas som myndighetsövergrepp och som

ett uttryck för en statlig kontroll utövad mot enskilda människor (Runcis 1998:286). Endast i undantagsfall finner hon stöd för att den sökande själv önskat bli steriliserad, det vill säga att det rört sig om frivilliga ingrepp (Runcis 1998:287). Maciej Zaremba var inne på samma linje och benämnde alla steriliseringar under perioden 1935 – 1975 som tvångssteriliseringar och menade vidare att de steriliserade måste betraktas som offer för en repressiv folkhemsidéologi (Zaremba 1999:37f).

Det var självklart också det faktum att tusentals människor i ett rashygieniskt projekt steriliserats mot sin vilja som ledde till den mediala uppmärksamheten och slutligen också till att en statlig utredning tillsattes. I utredningens direktiv ingick bland annat att söka få en uppfattning om hur många som steriliserats mot sin vilja under den gällande perioden.

Den svenska steriliseringslagen tillkom 1935, reviderades 1941 och ersattes 1976 med «Lagen om frivillig sterilisering». 1935 års lagtext medgav i klartext tvångssterilisering medan 1941 års reviderade lag i princip sades vara baserade på

frivillighet. Det är dock väl känt, inte minst genom den forskning som ovan redovisats, att många ansökningar om sterilisering tillkom under tvång och/eller påtryckningar från myndigheter och institutioner. Flera forskare har också kunnat konstatera att initiativ till ansökningar i många fall togs av andra än den formellt sökande.

En del av utredningen syftade just till att undersöka graden av tvång och eventuell frivillighet med utgångspunkt i det bevarade aktmaterialet. Jag och min etnologkollega Lars-Eric Jönsson fick i uppdrag att för utredningens räkning gå igenom 1.074 statistiskt utvalda steriliseringsakter för hela perioden för att säga något om hur stor del av de nära 63.000 steriliseringar som skedde under tvång. Vi har sett på om steriliseringarna skedde under förutsättning av vissa villkor, efter övertalning eller bristande information eller på den steriliserades eget initiativ, frivilliga medverkan och huruvida den steriliserade hade insikt om operationens art och definitiva art.²

Vi delade in ansökningarna i fyra kategorier. Den första innebar *frivillig sterilisering*. För

att vi skulle placera en ansökan i denna krävdes att personen själv anhöllit om sterilisering och att det inte finns något i ansökan som antyder tvång, övertalning eller påverkan av något slag. Enbart avsaknad av tvång räknades emellertid inte som tillräcklig, akten skulle därtill innehålla positiva tecken på att den sökande verkligen önskat få operationen genomförd. I den andra kategorien placerades ansökningar där sökande visserligen skrivit under ansökan med där tecken funnits på att *övertalning eller påtryckningar* från institutioner eller myndighetspersoner förelegat. Den tredje kategorien kännetecknas av att steriliseringen ägt rum under *indirekt tvång* eller där sterilisering ställts som villkor för något annat, t.ex. abort, utskrivning från anstalt eller fattigvård. I den fjärde kategorin hamnar vad som kan betraktas *direkta tvångssteriliseringar*. Det rör sig om ansökningar där ansökan ej är undertecknad av personen i fråga eller att den steriliserade är omyndig. Alla ingrepp under som genomfördes med 1934 års lag, d.v.s. fram till 1945, har således hamnat i denna kategori.

Det måste framhållas att vår bedömning baserades på en läsning av steriliseringsakterna. När vi t.ex. påstår att en ansökan är frivillig betyder det att vi i akten saknar uttryck och förutsättningar för tvång, påtryckningar och övertalningar samt att vi funnit positiva uttryck för att personen i fråga önskat sterilisering. Med detta kan man förstås inte påstå att det inte förekommit tvång. Med utgångspunkt i det bevarade källmaterialet kan man inte vara säker på att man uttalar sig om de faktiska förhållandena så som de en gång ägde rum, utan endast om vad den skrivna akten ger uttryck för.

Vad kom vi då fram till? Vårt resultat visade att vi i hälften av akterna, 50 % fann uttryck för att den sökande själv frivilligt önskat sterilisering. I omkring 35 % av akterna fann vi uttryck för direkt eller indirekt tvång och 10 % fann vi att steriliseringen ägt rum efter övertalningar eller påtryckningar. Av genomgången kunde vi vidare dra slutsatsen att steriliseringspraktiken förändrades påtagligt under perioden. I termer av tvång och frivillighet kunde vi se en rörelse där akterna under

periodens första decennier präglas av ett tvång som gradvis ger vika för en ökad förekomst av frivilliga ansökningar.

Tvång på anstalt

På 1930- och 40-talen riktades steriliseringarna i hög grad mot människor som redan befann sig i en utsatt position. Initiativen togs oftast från myndighetspersoner, läkare eller anstaltsföreståndare. De steriliserades egen röst eller vilja är sällan synlig i akten, motiven och argumenten är formulerade av någon funktionär, inte av personen som ansökan gällde. Vid många anstalter genomfördes systematiska steriliseringar i samband med utskrivningar eller förmåner som frigång. Här handlar det således om uppenbar represiv myndighetsutövning.

Ett exempel hur detta träder fram i arkivmaterialet hämtar jag från Salberga sjukhus, ett sinnessjukhus för manliga patienter med den tidstypiska diagnosen «asocial imbecill».³ Omkring 100 patienter steriliserades per år. De undertecknade själva sin ansökan, men gjorde det under tvingande villkor. Dessa villkor hängde inte sällan samman med utskrivning eller

förmåner av olika slag som till exempel frigång och formuleras ofta i journaletexterna. Här två exempel från 1946 respektive 1947:

- Samtal med överläkaren angående frigång. Detta kunde inte beviljas och överläkaren beordrade steriliserande operation först.
- Pat. önskar frigång. Ombedes att först skriva under ansökan om sterilisering.

På Salberga liksom på många andra anstalter praktiserades ett system där patienten kunde vinna ökade förmåner och ökad fysisk frihet i belöning mot skötsamhet och en underskriven ansökan om sterilisering. Denna praktik fortsatte långt efter att de rasbiologiska och befolkningspolitiska visionerna som var kopplade till steriliseringslagen hade falnat betydligt. På Salberga var en stor del av de som steriliserades ynglingar i 20-årsåldern, de flesta var straffrifyklarade efter att i regel begått något mindre brott. Föreställningen om att med steriliseringsåtgärder påverkar brottsligheten i stort kan vi återfinna hos vissa ledande psykiatrer under 1930-

och 40-talen. Man kan säga att det under dessa årtionden fanns en viss relation mellan steriliseringar av straffrifyklarade och den vetenskapliga debatten. Flyttar vi oss fram till början av 1960-talet – då man fortfarande steriliserade samma kategori patienter på Salberga – har åtgärden inget stöd i vare sig i samtida kriminologisk eller i rasbiologisk teori och eller i någon befolkningspolitisk utopi. Kanske var det så att steriliseringarna helt enkelt etablerats som en anstaltsteknik och att de fortsatte att utföras bäst kan förstås som uttryck för praktikens egna, sega traditioner?

Det var självklart också det faktum att tusentals människor i ett rashygieniskt projekt steriliserats mot sin vilja som ledde till den mediala uppmärksamheten och slutligen också till att en statlig utredning tillsattes.

Foto: iStockphoto

Familjen i kris

1950-talets mitt framstår som en brytpunkt. Förekomsten av tvång minskar – samtidigt ökar kvinnodominansen kraftigt. Från att tidigare riktats mot de svaga, marginaliserade människorna framstår nu sterilisering som en möjlighet för den enskilde individen att lösa problem av skilda slag. Vi ser här en tydligare social- och familjepolitisk profil där sterilisering framstår som en lösning, eller kanske rättare sagt, en lindring för en familj med många barn, knappa ekonomiska förutsättningar och inte sällan otidsenliga bostadsvillkor.

Ingreppet börjar framstå som ett alternativ till de tillgängliga preventivmetoderna. Nu var det inte längre anstaltsklientelet som stod i centrum. Vanligt är att myndigheterna ställer sterilisering som krav för att bevilja abort. En ny kategori träder fram i aktmaterialet, de utsläpade mödrarna. Denna grupp identifierades inte sällan i det framväxande välfärdssamhällets utkanter. Ett typexempel är en kvinna i 35-årsåldern med sex barn som bor med sin make i en nedsliten, omodern och trång lägenhet. Familjen har dålig ekonomi, alla sover i ett rum

som är fyllt med sängar. Kvinnan är åter gravid – säger sig inte orka med flera barn. Innan förra barnets födelse söktes abort – vilken inte beviljades då hon inte ville steriliseras. Nu är hennes önskan att steriliseras efter sjunde barnets födelse. Ibland formuleras denna vilja av kvinnan själv, andra gånger av sociala myndigheter, inte sällan med det tvingande inslaget att sterilisering ställdes som villkor för abort.

Familjeplanering

Från 1960- och 70-talen återfinns allt fler akter där sterilisering önskas av den sökande, inte därför att man har för många barn eller lever under socialt besvärliga omständigheter – utan för att man har det barnantal man önskar men där kvinnan har problem med biverkningar av olika slag med de nya preventivmetoderna p-piller och spiral som lanserades vid 1960-talets början. I akterna blir för första gången medelklassen synlig. Det är då primärt inte myndigheterna som driver på ärendena, utan kvinnan och hennes make.

Så här noterade en kurator i en akt från 1965: «Efter sista

barnets födelse hade makarna inte tänkt sig skaffa flera barn. Den sökande gick därför till läkare och fick p-piller utskrivna. Hon började dock med tabletterna mitt i en period mellan två regleringar och väntar nu åter barn. Sökande hade till att börja med tänkt söka abort, men avstod från detta för att i stället söka sterilisering efter barnets födelse. Makarna är överens om detta och vill absolut inte ha flera barn.»

I vissa fall aktualiserades sterilisering i samband med att kvinnan blivit gravid trots att man nyttjat något av de befintliga preventivmetoderna. I andra fall dokumenterar ansökningarna kvinnors otaliga problem med de nya metoderna: «...har provat p-piller en kort tid men fick småblödningar...», «...avråds använda p-piller av medicinska skäl, inte tål p-piller» och så vidare. I sådana ansökningar finner vi kvinnor som söker sterilisering med hänvisning till att de inte kan använda de nya preventivmetoderna och att de ej vill ha flera barn. I den meningen ger akterna uttryck för att kvinnor i högre grad än tidigare ställde kran på fungerande preven-

tion. Dock – vilket är viktigt att poängtera – lagens tvångsmöjligheter fortsatte att utnyttjas in på 1970-talet om än i långt mindre omfattning än vi periodens början men liksom på 1930 och 40-talen var det mot de svagaste i samhället som tvånget riktades – mot dem som hade små eller inga möjligheter att göra sina röster hörda.

Kliver man ned i arkiven så blir steriliseringsfrågan – om inte något annat – så något mycket mer än vad den var i den debatt där den mediala dramaturgin snarast gav den en symbolisk funktion. Och när en händelse, som till exempel steriliseringspolitiken görs till en symbol sker förenklingarna med ett slags automatik – svart eller vitt – god eller ond. Något däremellan gives inte. En debatt om symboler har en tendens att tvinga deltagarna att ta ställning för eller emot. I debatten spelade den rasbiologiska retoriken en viktig roll – det gjorde den också vid tillkomsten av lagen.

Men i praktiken, och framförallt efter 1945 så kom de arvshygieniska aspekterna att kraftigt tonas ner till förmån för mer renodlade social- och familjepolitiska motiv. Under

1960- och 70-talet finner vi i många fall en tillämpning där sterilisering tillstyrks på den sökandes begäran trots att det egentligen saknades stöd i lagen. Vid denna tid gav lagen fortfarande möjlighet till tvångssterilisering och så skedde men i mycket begränsad utsträckning. Däremot var lagen ett hinder för dem som själva önskade att steriliseras. Antalet steriliseringar mer än femdubblades när den nya lagen togs i bruk 1976.

Makt bortom tvånget

Att förändringar över tid äger rum – som till exempel i detta fall vad gäller steriliseringslagens tillämpning – betyder emellertid inte heller på något sätt en rätlinjig historia som går från ont till gott, från den enskildes maktlöshet till ständigt mer och ökat inflytande. Betydde till exempel möjligheten för en kvinna att få frivillig sterilisering på 1950-talet att myndigheternas kontroll över henne med automatik minskade.⁴

Låt oss ta den skrivna akten – alltså arkivmaterialet – som utgångspunkt. Alla möten mellan individ och samhälle – som äger rum inom vad vi lite

grovt kan avgränsa till de juridiska, sociala och medicinska verksamheterna – resulterar i skrivna handlingar såsom akter, journaler, ansökningar, utredningar, förhör, samtal. Kring var och en person som upprättas – för att låna ett uttryck av Michel Foucault (1987) – ett litet petigt arkiv, färdigt att plocka fram när så behövs. Skälen till att individen blir omskriven kan förstås variera. Men den skötsamme medborgarens akt är tunn medan den som på ett eller annat sätt kommit på kant med tillvaron, dess regler och normer får räkna med en fylligare akt.

I dessa akter – de kan vara författade av en socialtjänsteman likväl som en läkare på ett mentalsjukhus – så handlar det om att skapa ett slags biografier. Självfallet kommer det i stor utsträckning att bli biografier där händelser och handlingar av negativt slag får en framskjutande plats. Här finns ett sökande efter sådant som kan förklara att just denna person befinner sig i situationen som klient eller patient. På vilket sätt har det gått fel, när och hur och vilka kan orsakerna vara? Alla dessa undersökningar har

egentligen en gemensam grundfråga – vem är den undersökte?

Om vi nu återknyter till steriliseringsfrågan så kan man hävda att 1950-talet ska ses som en period där frivilligheten ökade på tvångets bekostnad. Men samtidigt äger något annat rum som har med det skrivnas makt över den enskilde att göra. Vid denna tid kan vi se att själva

undersökningspraxis förändras. Där det tidigare i allt väsentligt handlat om att verifiera en tidigare etablerad bild av en person, ställdes nu utredaren inför sökanden där utfallet inte var lika givet på förhand.

Utredningarna blev därmed mer omfattande och de innebar en mer aktiv kunskapsproduktion i syfte att skapa underlag

för den sökandes biografi. Den sökande sökte frivilligt, men var tvingad att ställa sig och sitt liv till undersökarens förfogande. Hon kallades vanligen till flera samtal med en utredande kurator som hade till uppgift att producera de utredningsmaterial som hörde till ansökan. Dessa samtal kan ses som ett slags examinationer där kvinnans

Under de senaste åren har de svenska steriliseringsakterna använts på ett sätt som inte var tänkt när de producerades – för att ge upprättelse och ekonomisk ersättning från den svenska staten åt människor som steriliserades med tvång. Foto: iStockphoto

ansvarskänsla, karaktär, hennes karaktär, duglighet och lämplighet som moder prövades. Dessa samtal bokfördes av kuratorn.

Samtalet kompletterades också med den visuella kunskap som mötet gav – hur såg den sökande ut? Rådde samstämmighet mellan hennes ord och vad hon visade? Med kvinnans kropp framför sig skulle kuratorn söka uttyda vem hon var. Frågor kring redbarhet, skötsel och pålitlighet i stod fokus, helst skulle kuratorn kunna sammanfatta sina intryck genom att nagla fast den sökande vid en typ; den skötsamma, den slarviga, den vulgära och så vidare.

Inte sällan redovisar akterna detaljrika mönstringar av kläddräkt och stil. Överdriven elegans, lite för mycket make-up, lite för rött nagellack var sådant blev till noteringar i akten. Om en kvinna heter att hon var «elegant klädd, rätt starkt målade naglar, lite sjaskig i sin elegans, smuts under de röda naglarna, solkig jumper – hårdkokt typ». I kontrast till den urbana kvinnans tvivelaktiga stil stod beskrivningar av kvinnor allt för hårt pressade av vardagens gråa slit – de torftiga, färglösa, de slitna och lant-

liga. Till den alltmer utvidgade undersökningspraxisen blev vid denna tid hembesök en del av rutinen. I akterna från 1950-talets mitt finner vi detaljerade beskrivningar av den sökandens hem. Hur såg det ut – hur var den materiella standarden och hur agerade hemmets invånare? Rådde så kallad «god anda», var barnen hela och rena – var det välstädat, var disken undanplockad och sängarna bäddade? För att få en oförställd bild hände att kuratorn gjorde oannonserade besök – misstanken fanns ju annars att en välstädat fasad ställts i ordning. Hemmet blev ett synbart uttryck för den sökandens karaktär ochandel och därmed inte längre en privat sfär utan en plats för myndigheternas maktutövning.

När vi säger att tvånget minskade till förmån för ökad frivillighet måste vi samtidigt notera att den bedömande blicken svepte aktivare än någonsin över den sökande, dennes familj, umgänge och bostad. Undersökningarna trängde djupare in under huden och en rad aspekter av den enskildes liv blottades och bokfördes – allt från samlagsfrekvens till ordningen i skåpen.

Kan vi då entydigt säga att myndighetsutövarnas inflytande minskade – eller tog det sig bara andra uttryck som ligger bortom dikotomin tvång och frivillighet? De undersökningsmetoder som kom i bruk behöver ju i sig inte vara tvingande, men lämnar definitivt utrymme för ena partens beskrivningsrätt och tolkningsföreträde. Vi kan här tala om en maktutövning baserad på det skrivna ordet, på rätten att producera biografier, på rätten att definiera skötsamhet, det goda och önskvärda och så vidare.

Makten i arkivet

Någonstans – exakt när och hur är svårt säga – förändras förutsättningarna för ett arkivs maktpotential. Så länge en person är intagen på sinnessjukhus eller står under de sociala myndigheternas uppsyn – så kan funktionärer plocka fram de skrivna orden och fatta beslut med utgångspunkt i vad där står. Akten naglar fast personen vid en biografi, vid en diagnos, vid en problematik och vid en prognos – alltså en slags förutsägelse om framtiden. För oss som idag arbetar med denna typ av frågor har arkivet en delvis

annan maktpotential. Vi riktar inte längre blicken mot den enskilde och den omskrivne – det är inte denna person som är vårt objekt. Istället använder vi detta material för att så att säga «undersöka undersökarna».

Intresset handlar inte om huruvida kvinnan hos kuratorn verkligen hade målade naglar eller om hon tuggade tuggummi, utan om det faktum att dessa saker intresserade kuratorn och att de ingick som underlag i myndigheternas bedömning av hennes karaktär.

Under de senaste åren har de svenska steriliseringsakterna använts på ett sätt som inte var tänkt när de producerades – för att ge upprättelse och ekonomisk ersättning från den svenska staten åt människor som steriliserades med tvång.

En ytterligare poäng med denna typ arkivmaterial är att den ger möjligheter att diskutera hur makt utövas i det moderna samhället. Alldeles uppenbart kan och bör det användas till ett fördjupat samtal om människovärde och rättigheter, om relationen mellan stat, vetenskap och individ och inte minst om moralens och normernas makt.

1. Se till exempel Frykman & Löfgren 1985, Hirdman 1990 och Johannisson 1997.

2. Se Eivergård, Mikael & Jönsson, Lars-Eric, 2000, SÖU:2000:20, «Mellan tvång och frivillighet i 1.074 steriliseringsakter 1935-1975. Merparten av de exempel som nyttjas i denna artikel är hämtade från denna text.

3. Detta avsnitt bygger i huvudsak på, Eivergård, Mikael, 2000, «Bör först steriliseras». Exempelen är också hämtade från denna text.

4. Följande resonemang bygger på s 95 f i Eivergård, Mikael & Jönsson Lars-Eric, 2000,, «Mellan tvång och frivillighet i 1.074 steriliseringsakter 1935-1975.» Se även Börjesson, Mats, Palmblad, Eva och Wahl, Thomas, 2005, «I skötsamhetens utmarker».

LITTERATUR

- BÖRJESSON, MATS, EVA PALM-BLAD & MATS WAHL 2005: *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- BROBERG, GUNNAR, 1988: «Statens institut för rasbiologi». I red. Broberg, Gunnar mfl. *Kunskapens trädgårdar*. Stockholm: Atlantis.
- BROBERG, GUNNAR & MATTIAS TYDÉN, 1991: *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds.
- EIVERGÅRD, MIKAEL, 2000: «Bör först steriliseras», I: red. Broberg, Gunnar m.fl., *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*. Ugglan 12. Lund: Lund Studies in the History of Science and Ideas.
- EIVERGÅRD, MIKAEL & LARS-ERIC JÖNNSON, 2000: «Tvång och frivillighet I 1.074 steriliseringsakter 1935-1975». I: SOU 2000:20 *Steriliseringsfrågan i Sverige*.
- LINDQVIST, BOSSE, 1991: *Förädlade svenskar*. Stockholm: Alfabeta.
- RUNCIS, MAIJA, 1998: *Steriliseringsringar i folkhemmet*. Stockholm: Ordfront.
- TYDÉN, MATTIAS, 2002: *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- ZAREMBA, MACEIJ, 1999: *De rena och de andra*. Stockholm: DN Förlag.

UFORLØST RETTFERDIGHET OG ARKIVERT URETT

Jeg vil ta dere med tilbake til 1942 og til en liten tobakksbutikk som lå rett utenfor Hotell Bristol. Når dere går fra hotellet og svinger til venstre, lå den jødiske familien Smiths lille tobakk- og fruktforretning på hjørnet, rett på den andre siden av gaten der den såkalte Eilifs landhandel nå er. Det er deres historie som gjør at jeg har kalt dette foredraget for «Uforløst rettferdighet og arkivert urett.»

Det var datteren Sarah som sto for driften. Leiligheten deres lå 20-25 minutters gange fra butikken, i Waldemar Thranesgate 38. Der hadde enkemannen Hans Laurits Smith skapt et hjem for sin lille familie som besto av to døtre og sønnen Finn. Den andre sønnen Jacob bodde ikke hjemme. Så med

ett ble alt forandret. Tidlig om morgenen 26. oktober 1942 banket norsk politi på døren til Smith og familien fikk beskjed om at de måtte bli med, og det umiddelbart. Alle jøder politiet fant hjemme den morgenen ble brakt ned til Oslo havn for så å bli brakt ut av landet med troppetransportskipet Donau. De som ikke ble funnet den dagen, ble senere samlet inn for så å bli deportert. Heldigvis hadde en stor gruppe allerede klart å komme seg i dekning eller til Sverige.

Samtidig med at det pågikk klappjakt på jødene, rykket advokater og norske departementsbyråkrater inn i butikken og i leiligheten til Smith og skrev sirlig ned, det de fant der. De kom fra Likvidasjonskonto-

ret for jødiske formuer som ble opprettet av Vidkun Quisling og NS-regimet for å sikre seg de verdier som ble igjen etter at jødene var innfanget og brakt til død og fordervelse i Auschwitz. Det ble opprettet bostyrer for de jødiske familiene og for de næringsvirksomhetene de eventuelt hadde. Det var ikke nok at jødene skulle avlives, de skulle også ranes. Den fysiske likvidasjonen ble fulgt opp av en økonomisk likvidasjon med hjelp av nordmenn. Mange av dem var ikke medlemmer av Nasjonal Samling. Dette er det grådige norske jøderanet og viste med tydelighet at antisemittismen ikke bare hadde slått røtter i de nazistiske organisasjoner.

Utslettet hjem og liv

Allerede før familien Smith var gasset og gjort til aske, var arbeidet med å fjerne alle spor etter dem i gang. Kontorbødelene var på plass. Forsikrings-selskaper stilte eksempelvis velvillig opp med å innløse livs-forsikringspoliser som tilhøre de deporterte jødene og som norske styresmakter ville inn-løse. I ettertid har de involverte i disse transaksjonene hevdet at de ikke visste at jødene skulle dø, men at de bare skulle bo et annet sted under krigen og så komme tilbake igjen. Men kvitter man seg med livsforsikringspoliser til noen man tror skal leve? I likhet med det som skjedde med alle andre jøder i Norge skulle alle spor av jødisk kultur, og at familien Smith hadde vært en norsk-jødisk familie, totalt raderes bort. De skulle strykes ut av historien om Norge. Norge skulle bli totalt jødefritt. Liv, hjem, næring og alle spor skulle utslettes.

4. desember 1942 ble det avholdt det som ble kalt registrering i Smiths leilighet. Til stede var h.r. advokat Knut Esmarck, Hans Myhre, Knut Botten og O.M. Brennstortp. De registrerte og skrev ned en lang

liste over innboet i leiligheten: 1 forgylt blomsteroppsats ble vurdert til å være verdt 30 kroner. 1 piano og notestol kr. 600. 1 globus 15 kroner. Slik kan jeg fortsette. Alt skulle selges og auksjoneres bort. Leiligheten skulle tømmes. Så kom turen til tobakksbutikken.

22. januar 1943 ble det holdt bostyre der og det som fantes ble også skrevet ned under ledelse av h.r. advokat Knut Esmarch: «9 flasker leskedrikk. En del brus og Solo. 40 pk fyrstikker.» Også en damesykkel som ble anslått til være verdt 100 kroner ble tatt med. En uke etter at bostyret hadde besøkt leiligheten fikk bostyret auksjonere bort møbler og inventar. Vanlige nordmenn kjøpte billig, pent brukte møbler.

10. februar flyttet den norske frontkjemperen Odd Pfeiffer inn i leiligheten etter at den hadde blitt pusset opp med penger som var tatt fra Smiths bo. 15. februar var forretningslokalet og det som var igjen også solgt videre for 3.000 kroner. Mange hadde vist stor interesse for å overta etter at Likvidasjonsstyret hadde annonsert lokalet til salgs. En ung dame som ville ekspandere sin for-

retningsvirksomhet, som hun skrev, fikk tilslaget.

Sykkelen

Men historien om familien Smith var ikke helt over. Jacob Smith som ikke bodde hjemme da resten av hans familie ble arrestert og deportert, var blant de 800 norske jødene som klarte å flykte til Sverige. Han ville begynne sitt liv på nytt da han kom tilbake til Oslo. Han forsøkte å få tilbake det som var tapt. Men det som hadde vært igjen av penger fra boet etter Smith var blitt overført til Krigsskadetrygden for løsøre. Som vi husker fra bostyrets opptegnelse av forretningen, fantes det en sykkel – en DBS-damesykkel kjøpt hos Berger Sport. I et brev datert november 1945, og da ingen kunne hevde de ikke visste noe om jødenes skjebne, tilbyr advokaten som var oppnevnt til verge for Jacob Smith, at han kunne få tilbake sykkelen. Men det er under en forutsetning: «Jeg går utfra at De tar vare på sykkelen.»

Den uforløste rettferdighet og den arkiverte urett

Hvorfor er historien om likvidasjonen av familien Smith eller

andre tilsvarende historier om det som skjedde med jøder i Norge, ikke en integrert del av vår okkupasjonshistorie og en del av pensumet ved norske skoler? Spørsmålet stilles til dere. Jeg har kalt det jeg snakker om for «uforløst rettferdighet» og arkivert urett. «Uforløst rettferdighet betyr i denne sammenheng at det finnes sannheter gjemt i arkiver eller dokumenter som kan utløse rettferdighet dersom de kommer opp til overflaten. Spørsmålet er hvordan dette kan forløses og hentes frem. Med arkivert urett hevder jeg at det i arkivene finnes fakta om overgrep og forbrytere som i dag skjules på grunn av manglende interesse fra historikere og andre. Dette forsterkes av en restriktiv arkivlovgivning. Overgriperne fra andre verdenskrig og det jeg kaller kontorbødlene har navn og numre. Men de beskyttes. Kan vi gjøre noe med den arkiverte uretten? Eller er det en naiv tanke? Men som dette seminaret viser, finnes det ukjente historier i arkiver og dermed en uskreven historie som både kan korrigere, ja også endre deler av vår historie. Spørsmålet er om det er noen som vil lete.

Å dykke i arkiver

Historien om familien Smith var noe av det jeg fant da jeg dukket ned i mappene etter tre jødiske familier som befant seg i Likvidasjonsstyrets arkiv. Det var altså mai 1995 – det begynner også å bli lenge siden. På basis av hva jeg fant ut om skjebnen til de jødiske familiene, skrev jeg en reportasje. Den fikk konsekvenser. For å gjøre den historien kort, ble det opprettet et utvalg ledet av fylkesmann Olaf Skarpnes som fikk til oppgave å gå gjennom det som hadde skjedd med jødene verdier under krigen. I 1997 var arbeidet ferdig og i 1999 vedtok Stortinget å tilbakeføre mer enn 400 millioner kroner til norske jøder og til arbeidet mot diskriminering av minoriteter. Skarpnes-utvalgets arbeid og selve spørsmålet om jødene skjebne i Norge skapte debatt. Og ikke minst var ansatte ved Riksarkivet aktive i debatten.

Det virket som om Riksarkivets talsmenn og -kvinner og riksarkivaren selv beklaget sterkt at det ble kjent at de norske jødene også ble økonomisk, og ikke bare fysisk, likvidert. Flere av arkivets ansatte og også Riksarkivar John Herstad del-

tok i polemikken rundt jødebo-oppgjøret. Og ikke minst ble det brukt ordvalg og en retorikk – også mot meg – som ble oppfattet som svært usaklig og som bidro til å skjerpe debattklimaet. I Nordisk Arkivnytt nr. 4 forsvarte riksarkivaren Riksarkivets medarbeidere og rolle i denne debatten: «Det kom nokså overraskende på oss at selv seriøse journalister ikke var interessert i å diskutere de historiske fakta, men kun oppfatt av jødene skjebne og det kollektive ansvaret for jødefolkets lidelser.» Ikke interessert i å diskutere de «historiske fakta» og «bare jødene skjebne,» skrev Herstad. Som om de historiske fakta i denne saken ikke var uløslig knyttet til jødene skjebne. Faktaene lå i Likvidasjonsstyrets arkiver, som ikke hadde ikke vært gjennomgått tidligere og heller ikke ordnet eller katalogisert. Det som slår meg nå i ettertid er at Riksarkivet i denne debatten faktisk ikke utalte noe om det nye som hadde fremkommet i det norske bidraget til Holocaust, nemlig hvordan det norske byråkratiet og såkalte vanlige nordmenn var som gribber og utnyttet det faktum at en befolkningsgruppe

var blitt deportert. Riksarkivaren var mest opptatt av hvem som hadde rett og om noen fra Riksarkivet hadde gjort en god eller dårlig figur. Sakenes egentlige og dypeste innhold ble borte.

Riksarkivet skrev historie

Riksarkivets politisering av de funn som var blitt gjort om jødenes skjebne i likvidasjonsstyrets arkiver har fått konsekvenser og også nedslag i historieskrivingen. Riksarkivets maktposisjon hadde effekt. I bind tre av «Norsk innvandringshistorie» som kom i 2003 og som har professor Knut Kjelstadli som redaktør, tar også professor i historie Hallvard Tjelmeland for seg dette kapittelet i norsk okkupasjonshistorie. Han drøfter i sitt bidrag om jødenes hadde lidd et økonomisk tap som burde tilgodeses. Det interessante er at professoren baserer seg på Riksarkivets Ole Kolsruds avispolemikk mot en slik tilbakeføring av midler og viser til Kolsrud der han karakteriserer denne debatten for «nasjonal selvpisking.» Men lite annet av den saken har han brydd seg om. Stikk i strid med også det

Allerede før jødene var gasset og gjort til aske, var arbeidet med å fjerne alle spor etter dem i gang. Forsikringsselskaper stilte eksempelvis velvillig opp med å innløse livsforsikringspoliser som tilhøre de deporterte jødene og som norske styresmakter ville innløse. Jødene skulle strykes ut av historien om Norge.

Foto: iStockphoto

såkalte Skarpnesutvalgets felles konklusjon om at jødene ikke hadde blitt nok kompensert for sine særskilte økonomiske tap, skriver Tjelmeland at «[o]m det var et knapt og byråkratisk oppgjør etter krigen så var det trass alt ei omfattende tilbakeføring – i ein kaotisk og uryddig situasjon» (s. 33). Han hevder også at det ikke finnes spor av antisemittiske holdninger i saksdokumentene som gjelder jødene. Han kan ikke ha sett noen av de mappene jeg har gått gjennom. Riksarkivets tolkninger og holdinger fikk med andre ord fullt gjennomslag i denne viktige fremstillingen. Denne historiske revisjonismen har også glidd glatt gjennom de mange positive anmeldere som har skrevet om bokverket. Riksarkivet kan kanskje innkassere denne fremstillingen som en seier. For egen regning synes jeg det er liten grunn til å være ferdig med dette og den fremstillingen historieprofessorene nå ønsker å sette sluttstrek for med dette kapitlet. Man kan spørre seg om det ville ha vært best at jødenes økonomiske likvidasjon ikke hadde kommet opp i dagen. Skulle Likvidasjonsstyrets materiale og mapper aldri

ha vært åpnet? Da ville vi i hvert fall ha hindret denne «nasjonale selvpingen.»

Den store tabben

I 1995 fikk jeg adgang til å gå gjennom tre spesifikke bomapper etter jødiske familier, mot at jeg skrev under en taushetserklæring basert på forvaltningslovens paragrafer 13 b og e.

Slik reaksjonen ble i ettertid, har jeg blitt overbevist om at Riksarkivet må mene at det ble gjort en tabbe da jeg fikk adgang. For arkivene som gjelder jøders eiendommer ble rett og slett stengt for slike som meg, som ikke defineres som rettskafne og lydlige forskere. Likvidasjonsstyrets arkiv ble etter krigen lagt inn i Tilbakeføringskontoret for inndratte formuer. Riksarkivet har opplyst til meg at det ble lagt saker i dette arkivet helt frem til 1950 og etter 60 års regelen vil dette materialet i sin helhet ikke være tilgjengelig før i 2010.

Stavanger Aftenbladet ville følge opp det jeg hadde skrevet i Dagens Næringsliv om jøderanet og ville gjennom en serie, se på hva som skjedde med de jødene som bodde i Stavanger og deres eiendeler. Tre journa-

lister samarbeidet om saken. I den forbindelse søkte de om innsyn i materiale som ligger i Riksarkivet og som omhandler jødeboene. Henvendelsen ble avslått under henvisning til at formålet ikke var forskning. Riksarkivaren viste også til at det ikke forelå noen dokumentasjon av søkerens forskningsmessige kvalifikasjoner. Den ene av journalistene, Asgeir Lode, har embetseksamen i historie, den andre, Einar Risa, hadde på det tidspunkt utgitt tre historiske bøker om Kielland, samt to romaner. Den tredje, Finn Våga, er forfatter av verket om arbeiderbevegelsens historie i Sauda. Det førte til at Asgeir Lode slapp gjennom nåløyet, mens Riksarkivaren ba om innsyn i Risas og Vågas tidligere produksjon for å se om også de kunne finne nåde for Riksarkivarens strenge krav. Aftenbladet var ikke fornøyd med avgjørelsen og viste til hva jeg hadde fått tilgang til i arkivet. Aftenbladet hevdet at Riksarkivaren dermed gjorde seg skyldig i en uakseptabel forskjellsbehandling, og viste til den serviceoppgave som Riksarkivet har som organ for det norske samfunn. Journalistene henvendte seg til Rådet for

taushetsplikt og forskning. Det var som å stange mot en stein. Riksarkivaren viste til at de arkivene journalistene ønsket å gå gjennom «inneholder sensitive opplysninger av forskjellig art om en lang rekke personer.» Riksarkivaren opplyste at han, i samsvar med den myndighet han var blitt delegert ved kgl. res. av 16.12. 1977, har fastsatt at opplysninger om straffbare forhold skal være taushetsbelagt i 80 år.

Aftenbladet ga opp kampen om å få hjelp fra Riksarkivet for å avdekke den urett som eventuelt var begått mot jødene i Stavanger. Stavanger Aftenblad gikk videre til Norsk Presseforbund som ble oppmerksom på den generelle forlengelsen av taushetsplikten som Riksarkivaren hadde vedtatt. Riksarkivaren sendte saken over til Kulturdepartementet, som sendte den videre til lovavdelingen i Justisdepartementet. Begge departementene sluttet seg til Norsk Presseforbunds syn. Det innebar at Riksarkivarens tidligere vedtak om forlengelse var opphevet som generelt vedtak. Heretter måtte vurderingen foretas fra sak til sak. Og det er også situasjonen

nå. Det skal med andre ord utøves et skjønn om hvordan den generelle 60 års-regelen skal praktiseres. Det gjelder ikke minst det såkalte Landssvikarkivet. Riksarkivet kan også forlenge taushetsplikten utover de 60 vanlige årene til 70-80 år i henhold til Forvaltningsloven. Jeg kan se begrunnelsen for at ikke hvem som helst kan få tilgang til arkivmateriale og at det også må være en tidsgrense. Men her er det for mye tilfeldig skjønn. Problemet er jo ikke at journalister løper i bena på historikere og det er heller ikke slik at det kan vises til brudd på taushetsplikten fra journalisters side som har rammet eller krenket enkeltpersoner i stor grad, fordi arkivmateriale er blitt misbrukt. Hovedproblemet er at ingen vet hva som faktisk finnes i arkivene og at de heller ikke blir brukt. Verre er det at det opereres med helt meningsløst lange klausulbegrensninger. Jeg har kommet frem til at jeg mener personvernet misbrukes også når det skal gjelde i 60 år i disse sakene. Hvem er det som beskyttes og hvem er det som faktisk trenger denne beskyttelsen? Ofrene eller advokatfamilier med pene navn? Norge er

jo meget restriktivt og på mange punkter langt mer restriktivt enn andre land. Se bare på USA.

Alle lands historier har uskrevne kapitler eller mørke kapitler. Fortellinger om kriger – enten de har vært frigjøringskriger eller erobningskriger, er de mest traumatiske, de mest manipulerte og vanskeligste av alle fortellinger om historiske hendelser. Den israelske historikeren Tom Segev som er blitt kjent med bøker om israelsk historie og kriger basert på arkivmateriale, fortalte meg i desember 2005 at israelsk historie er politisk. Det finnes ingen ren historieskriving. Likevel har Israel en mer åpen arkivpolitikk enn Norges. Norges krigshistorie er skrevet i svart-hvitt – de gode mot de onde – nazister og tyskere mot de som ikke sviktet. Og da passer jo ikke den historien inn, som også forteller at det norske Holocaust ikke bare handler om hva nazister og tyskere gjorde, men også hva vanlige nordmenn gjorde. Det sies at seierherrene skriver historien – men det er mer enn som så. For ofrene, de som virkelig er krigens tapere, er også stort sett blitt uteglemt når krigene oppsummeres. Den bortgjemte

Den bortgjemte historien, den manglende interessen for å granske deler av historien og de lukkede arkiver har bidratt til å sensurere vekk viktige deler av krigshistorien og dermed også forhindret oss fra å lære av historien.

Foto: iStockphoto

historien, den manglende interessen for å granske deler av historien og de lukkede arkiver har bidratt til å sensurere vekk viktige deler av krigshistorien og dermed også forhindret oss fra å lære av historien. Og det får store konsekvenser ikke minst for fremtiden.

Hvem beskytter vi

Jeg har vært tilbake igjen i Riksarkivet – jeg hadde søkt om få tilgang til to av de bomappene jeg gikk gjennom for snart 11 år siden. Da jeg var der igjen, fant jeg et spesielt dokument fra bomappen til den jødiske forretningsmannen Isak Plesansky i Tønsberg. Han drev en klesbutikk i konkurranse med Emil Kjølners butikk, som etter krigen ble til den store kleskjeden Adelsten. Emil Kjølners sønn Alf Kjølner var ikke bare en glødende nazist, men også kommandant i fangeleiren Berg, der familien Plesansky ble brakt i oktober 1942, før de også ble sendt til Auschwitz. Emil Kjølner utnyttet situasjonen. En konkurrent var borte. Kjølner sikret seg derfor dresser, kjoler, ja store deler av det som var av varer i Plesanskys butikk, svært billig. Men ikke bare det. Et

pengeskap sto igjen i butikken og etter at det ble tømt for penger og verdipapirer, konfiskerte Alf Kjølner pengeskapet. Det ble deretter fraktet til leiren og brukt der av Kjølner.

Det finnes et dokument som bekrefter at Kjølner overtok Ple-sanskys pengeskap. Det er stilet til politimesteren i Tønsberg og undertegnet med «Heil og Sæl» av Alf Kjølner. Jeg ville ha vist dere det her i dag. Men fredag fikk jeg vite at det er taushetsbelagt og jeg måtte søke om tillatelse til å få kopi av det. Slik er det med disse papirene. De skal hemmeligholdes.

I Norge gir ytringsfriheten oss rett til å trykke tegninger som oppfattes som forhånende av en religiøs minoritet i Norge, slik jødene på 30-tallet oppfattet at de ble hånet av antisemittiske tegninger. Men 63 år gamle dokumenter som viser noe av det som skjedde med jødernes eiendommer i Norge den gang, vil arkivbyråkratene hold skjulte så lenge det er mulig. Hvorfor skal arkivarer bestemme over og også kontrollere historien? Er det overgriperne eller de døde jødene og deres familier vi ikke skal krenke?

LIK SANING FOR HØG OG LÅG?

TO EKSEMPEL PÅ ARKIVVERKETS HANDTERING AV PERSONVERNET

I artikkelen «Det gjestfrie arkivet» i denne publikasjonen viser Gudmund Valderhaug til Derri-
das vektlegging av arkivas store tyding for makt og kontroll, og kva for rolle gjestfridom må ha om ein skal møte nye brukarar slik at det kan gagne deira interesse.

Eg kan nemne ein episode som viser kor viktig dette er. Mitt aller fyrste møte med arkivverket skjedde i 1973, då eg starta med å samle kjelder til hovudoppgåva i historie. Eg hadde sendt inn ei prosjektskisse til riksarkivaren og vart ein av dei fyrste dagane på Bankplassen invitert inn på kontoret til Dagfinn Mannsåker. Det var med ærefrykt; han var jo ein mektig mann. Prosjektet gjekk ut på å undersøke om det

hadde eksistert ei løynd militær organisasjon med ein eigen, løynd mobiliseringsordning, innafor det offisielle forsvaret i mellomkrigstida. Eg hadde ikkje tenkt så mykje på kva han ville og korleis han ville ta i mot meg. Men eg var redd for at han berre ville feie meg av. Han let meg ikkje leve lenge i tvil. Prosjektet meinte han var spanande, sa han. Han hadde snakka med arkivarane og dei trudde at det fantes kjelder som var viktige for meg. Han skulle sørgje for at eg fikk all mogleg hjelp. Det var ei fantastisk mottaking å få. Denne røynde historikaren med bandsterke, vektige verk bak seg, meinte at det eg, som knapt var tørr bak øyra, hadde satt på papiret var viktig! Det høyrer med til historia at

han heldt ord. Arkivar Helge Paulsen og medarbeidarane hans sleit seg gong på gong med nedstøva arkivboksar på kjelke gjennom den djupe snøen ute på Hovedøya. Der hadde dei leita seg fram i lyset frå lomme-lykt mellom dei gamle reolane i magasina. Det vart mange turar.

Å bli tatt i mot slik gjorde inntrykk. Det gav mot og sjølv-tillit. Korleis Mannsåker var i andre delar av embete sitt veit eg ikkje, men eitt veit eg, han var ein arkivmann med meining om at viktige kjelder ikkje berre må passast på i arkivet, men må brukast og at det er bra at nokon bankar på den tunge døra i Riksarkivet og søkar etter ei sanning innafor. Sjølv om dei elles i alt og eitt ikkje er perfekte. Eg vil gjerne ha sagt dette

før eg kjem til dei to hovudpunkta i innlegget. Riksarkivet bestod prøven for meg, den gong eg fyrst kom dit.

Det er ikkje alltid søk etter kjelder lukkast. David Wallace¹ peikar på korleis øydelegging av store arkiv har vore med på å slette minna om folkemord, massedrap og forsvinningar i belgisk Kongo, Latin-Amerika og i den sørafrikanske apartheidstaten, men og korleis ei aktiv haldning frå historikar og arkivfolk kan vere med i ein framtidsretta prosess for å gjenskape dei og rekonstruere røynda til dei som vart ramma. Det er ikkje vår røyndom. Med unntak frå verdskrigane er vi skåna for det som ramma *dei*. Men vi skal passe oss vel for å løyse alt samband mellom vår til samanlikning lukkelege nyare historie og slike overgrep. Det var til dømes ikkje så langt til masseslaktinga under den finske borgarkrigen i 1918 frå våre heimlege konflikhtar. Wallace nemner korleis ein chilensk opposisjonell vart henta om natta, og korleis han vart borte. Arkiva om at han vart borte, vert og borte. I Noreg vart det og på same tid som dette skjedde i Chile ført lister over

personar som skulle settast fast i ei situasjon med beredskaps tiltak. Kva skulle skje med dei? For nokre få år sidan fortalde ein informant til meg at då faren hans siste gong sjukna inn, fortalde han at han hadde hatt eit hemmeleg oppdrag i den heimelege militære etterretningstenesta. Det var å arrestere nokre av foreldra til sonens vener. Kva som skulle skje dei visste han ikkje, men han hadde tenkt at ein mogleg utgang var at dei skulle bli borte. Var dette berre ein obskur tale frå ein gamal mann, som hadde lese seg til noko slikt, eller høyrd om slikt frå andre, ein vandrarhistorie? Vi veit frå Lund-kommisjonen at slike lister eksisterte. Men skulle vi sett nærare på om det kan ha skjult seg røyndom bak ein slik historie, måtte vi granske det i arkiva etter den militære etterretningstenesta mellom 1945-1970. Og dei er borte, brent eller destruert på anna måte. Innstillinga «Forsvarets arkiver» frå 1990 fortel det. Ein var inne på den gong om ein skulle gå inn for å rekonstruere deler av arkivet, ei vanskeleg, men ikkje helt ut umogleg oppgåve. Men seinare har det ikkje vore tenkt nærare på, etter det

vi veit. Argument kan tale både for og mot ein slik prosess. Det hadde kosta mange pengar. Noen vil og ha andre grunnar til å tenke at det kan vere like greitt. Det skjedde jo ikkje noko slikt som i Chile. Det er og rett. Men kunne det skjedd? Kva om Noreg hadde fått ei regjering som Allendes i 1970? Ikkje veit eg. Men som historikar kan eg ikkje seie: Det er utan interesse.

Ein historikar lærer seg som brukar av arkiv snøgt at det er forskjell på korleis ulike sosiale og politiske grupper er representert i arkiva. Men er det og slik at dei vert handsama ulikt frå arkivverkets side? Det er ikkje berre *legitimt* å spørje korleis arkivverket tener interesse til høg og låg i samfunnet; det er *viktig* å spørje om det. Ein nøytral og å sjå til regelbunden forvaltning *kan* skjule noko heilt anna. Praksis om kven som får tilgang til arkiva og dei krava som vert stilt for å komme over terskelen, kan skjule noko anna enn nøytralitet. Korleis personvernet vert praktisert kan skjule om ulike grupper har likt vern og lik rett.

Det er ikkje råd å prøve å gje noko allment svar på korleis dagens regime løysar dette.

Opplysninger om norske offiserers eventuelle tilknytning til Nasjonal Samling vil som hovedregel ikke være å betrakte som taushetsbelagte opplysninger.

Arkivverket er ein stor organisasjon landet rundt. Det finnst mange organisasjonar og mange regime. Det finnst ulike syn og praksis. Så det beste ein kan gjere er å forsøke å gje nokre eksempel på korleis problema vert løyst i praksis og ut frå dei diskutera om dei vala som vert gjort er rette eller urette. Difor skal eg kome inn på to eksempel på sakshandsaming som kan kaste lys over problemet. Dei er ikkje representative. Det einaste interessante ved dei er at dei har skjedd. Dei er begge henta frå aktuell forskning i dei seinaste åra.

Eksempel I

Det fyrste eksemplet har eg henta frå rapporten *Militære veivalg 1940-1945*, trykt som kapittel 8 i boka *I krigens kjølvann*, 1999, redigert av Stein Ugelvik Larsen.

I 1998 vart det heldt ei innleiing på eit forskarseminar i Bergen over ein studie om norske offiserars forhold til det norske nazipartiet Nasjonal Samling før og under krigen, som vart kalla «Militære vegval 1940-45.» Til undersøking var kor mange av dei med bakgrunn frå krigsskulen som sat i faste stillingar pr. 9. april 1940, i alt 648,

som hadde vore medlem av NS før denne datoen eller som vart det seinare under krigen. I studien vart det gitt ei stutt framstilling av korleis ulike grupper av offiserar orienterte seg i okkupasjonsåra og nokre særleg kjende og høgt meritterte militære leiarar frå etterkrigstida, som var gode eksempel på ulike gruppeval. Nokre høge og sentrale militære leiarar vart namngitt; til dømes ein general som ende som forsvarssjef, som hadde starta i NS i 1933, ein toppsjef i næringslivet som samtidig var superløynd leiar av Stay-Behind avdelinga i den militære etterretningstenesta på 1950- og 60-talet, som hadde vore hirsdsjef for Quisling i trettiåra, og ein sentral stabsoffiser frå hæren som ende opp i forsvarsleiinga i etterkrigsåra, som hadde jamvel meldt seg inn i NS på hausten 1940. Medan dei to fyrste truleg braut med NS føre krigen, er det ikkje noko spor av utmelding frå den tredje. Men han og hans kollega frå e-staben gjorde ein framifrå innsats i Milorg i siste del av krigen. Det var altså ikkje så enkelt dette med krigen, som vi hadde vorte fortald.

Jamvel om alle tre var døde,

var det ikkje vanskeleg å skjøna at dette var ubehagelege opplysningar for venar, familie og kollegar, ikkje minst i Forsvaret. Desse høge militære hadde vore kjende og hadde spelt ei viktig rolle i norsk forsvarshistorie. Men det var meir; to av dei hadde vore med å bygge opp Heimefrontmuseet, der begge hadde vore med i leiinga, den eine til og med som forskingsleiar og historikar. Dei hadde og vore presentert av Heimefrontmuseet som motstandspionerar frå 1940 i storverket «Norge i krig.»

Det er kanskje ikkje så rart at det starta eit hardkjør. Både familien, kollegaer og Heimefrontmuseet engasjerte seg sterkt, ikkje berre i media, men og til forlaget for å få endra opplysningane i rapporten eller å hindre at den vart trykt, og til riksarkivaren med krav om tiltak mot forskaren.

Det toppa seg då ein representant for Heimefrontmuseet i ein kronikk i Dagbladet hevda at han hadde brote alle normer for personvern. Dette var personlege opplysningar som var ei privatsak, heldt han fram. Forskaren hadde, slik han såg det, misbrukt kjeldene i Riksarkivet

og grovt misbrukt teieplikta etter forvaltningslovens § 13. Han oppfordra riksarkivaren til å gripe inn.

Reaksjonen kom kort tid etter. Riksarkivaren kalde ikkje inn til samtale for å høyre forklaringa til forskaren. I staden sette han ein medarbeidar til å fingranske rapporten. Resultatet var at han fant at teieplikta var brote i fire enkeltfotnotar. 11. juni fatta han eit forvaltningsvedtak som tok frå forskaren all tilgang til løyndebelagt materiale i arkivar under hans råddel. Det omfatta uttrykkeleg alle til då samtykkja søknader og eventuelle framtidige. I praksis betydde det at forskaren ikkje lenger kunne bruke offentlege arkiv. Han vart offentleg svartlista. I vedtaket la riksarkivaren ikkje skjul på at han hadde fått fleire innspel for å gjere dette. Han skreiv mellom anna at «også i den offentlige debatt har det vært pekt på at dette bør representere et problem for Riksarkivaren.» Samstundes auka presset mot forlaget og dei ansvarlege for utgjevinga, som mot forskarens vitende og vilje sende manus ut til omredigering av ukjende menneske som berre kravde det.

Forskaren, som ikkje hadde noko vondt av å tene til maten som norsklærer for innvandrarnar, anka til Kulturdepartementet. Han hevdar at i ein vitenskapelig undersøking av kor mange og kven blant dei høge militære som hadde valt fiendens side, ikkje berre var *relevant*, men *nødvendig* å bringe desse opplysningane til offentlegheita. Det hang saman med at sjølve særtrekket til yrkesgruppa var å forsvare landet. Det var essensen i stillingane deira. Dei var ikkje kyrkjetenarar eller landskapsmalarar. Dei var offentlege embetsmenn og tenestemenn med *forsvar av landet som yrke*. Kunne verkeleg overgang til fienden av høge militære leiarar sjåast som «personlege forhold»? Om det var «personlege forhold» som vart beskytta av teieplikta, kva kunne ein då skrive om aktørane under krigstida?

Kulturdepartementet sende saka til lovavdelinga i Justisdepartementet. 19. november 1998 kom lovavdelinga med si slutning. Dei skreiv: «Opplysninger om offiserers forhold til NS og okkupasjonsmakten etter 9. april 1940 kan som utgangspunkt ikkje regnes som

et «personlig forhold» som det gjelder taushetsplikt for.» Kulturdepartementet oppheva i tråd med synet til lovavdelinga det forvaltningsvedtaket som riksarkivaren hadde fatta og føydde til at vedtaket også var ugyldig som enkeltvedtak, av di det og omfatta «alle fremtidige søknader.» 21. desember måtte riksarkivaren skrive til forskaren – og orsake for «de ulemper som denne saken måtte ha påført Dem.» Vidare skreiv han at dei tok til etterretning at «opplysninger om norske offiserers eventuelle tilknytning til Nasjonal Samling som hovedregel ikkje vil være å betrakte som taushetsbelagte opplysninger.» Riksarkivaren hadde i denne saka vist seg som eit reiskap for høge, aktive og pensjonerte militære som hadde engasjert seg i saka, i staden for å forsvare fri forskning og kjeldegransking. I forvirringa under saka hadde han og villedd ein av partane, som i iver etter å vise kor overflatisk forskaren var, hadde kasta seg frampå i avisinnlegg med mistydingar som bygde på ei forveksling av to kjelder, som riksarkivaren var ansvarleg for.

Hadde ikkje saka vore anka,

hadde ikkje forfatterforeininga kasta sine ressursar inn og hadde ikkje vakne juristar i lovavdelinga i Justisdepartementet følgd med, så ville avgjerda blitt ståande. Så kan ein spørje kvifor riksarkivaren utan nøling i saka valde å gjere som han gjorde? Var det slik som det har vorte sagt, at jamvel om ein spel etter noter, så kan ein slå feil, eller hadde det noko å gjere med den samfunnsstatus som aktørane i saka hadde? Det er etter mitt syn et svært relevant spørsmål.

Eksempel II

Det neste eksemplet er om ei heilt anna sosial gruppe. I åra 2001-2004 var ein historikar knytt til Sosialdepartementets forskingsprosjekt om born etter norske mor og tysk militær far under andre verdskrigen. Det handla altså ikkje om samfunnstoppene i forsvarsleinga, men om dei aller svakaste, lengst ned på den norske samfunnsstigen. Han skreiv ein rapport til Sosialdepartementet, som seinare kom som bok i 2005 under tittelen «Vi ville ikke ha dem. Statens behandling av de norske krigsbarna.» Det eksempelet eg skal seie noko om, er handsama i denne boka i kapittel 16.

Forskaren hadde funne ei merkeleg historie i eit arkiv. Det handla om tre krigsborn med ei vond historie. Faren deira var død og mødrenes skjebne var ukjend. Borna var på ulike barneheimar. Kameratane til dei tre fedrane hadde skjönt at det kunne gå ille med borna, så dei hadde samla inn pengar mellom soldatane i avdelinga deira. Pengane hadde dei sett inn på bankbok i Oslo Sparebank, som dei sende til den tyske barne- og fødeheimsorganisasjonen Lebensborn, for at dei skulle

bruke dei på borna. Så slutta krigen, og folka frå landssvikpoliti og Direktoratet for fiendtleg eigedom rykka inn. Av ein sakshandsamar i Sosialdepartementet fekk dei de tre bankbøkene. Han hadde funne dei i ein skuff i lokalane til Lebensborn. På to av dei svarte innskotet til om lag to månadsløner. På den tredje om lag to årsløner. Det var ei lita formue for dei fleste. Men for desse ulukkelege borna var det ei *stor* formue, som kunne ha verd for oppveksten deira. Kva skjedde?

Pengane ble tatt av Direktoratet for fiendtleg eigedom. Direktoratet hadde som oppgåve å ta vare på alle midlar som var skaffa på ulagleg vis av NS-myndigheitar og andre, og føre dei attende til dei rettmessige eigarane. Det var viktig nok. Så gjekk det lang tid. Oppe i den store oppgåva under landssvikoppgjeret var desse tre bankbøkene naturleg nok ei småsak. Så dei vart liggjande. Men til slutt fant ein sakshandsamar dei att og noko måtte gjerast. Etter mange brev mellom Finans-

I forvaltningslovas § 13 er det ei formulering om at ein forskar som finner opplysningar i arkiv om ein-skjelde personar, ikkje har lov til å ta kontakt med den personen det gjeld.

departementet og direktoratet vart det klårt at bankbøkene var eigedomen til borna. Då vart vel pengane sende attende til borna? Det skjedde. Men fyrst etter at direktoratet hadde spilt dei eit siste pek: Då dei sende bankbøkene til banken for at den skulle sørge for at dei kom til borna, hadde dei ustyrt dei med ein påskrift om at dei fyrst skulle betalast ut når borna vart 21 år. Kvifor gjorde dei det? Kva for ein rett hadde dei til å ta ei slik avgjerd for dei? Ingen som helst. Dei berre gjorde det. Truleg var grunnen at dei ikkje ville at pengane skulle gå til mora.

Kva skjedde så med bankbøkene? Det vart ei lang og vanskeleg veg å finne ut av. Vi skal ikkje bruke tid på det her. Borna vart flytta rundt om mellom ulike bornheimar, og bankbøkene følgde dei på trygg avstand. Men før dei var 21 år slutta spora til pengane. Det var ikkje mogleg å finne ut om dei fekk dei eller ikkje. At dei vart betalt ut kan godt vere. Men det er ikkje sikkert. Det er fleire grunnar til det. Den mest viktige er at mange kommunar praktiserte å ta refusjon for sosialstønad, slik dei etter lova hadde rett til. Og sjølv om gåver

skulle vera unntatt frå refusjon, slik det og står i lova, har forskinga vist at mange likevel gjorde det. Ein kan heller ikkje sjå bort frå at pengane kunne vorte borte av andre grunnar, som til dømes at einskjelde sosialsjefar la hand på dei av utålege grunnar. Korrupsjon fantes i kommunal-Noreg då som no. Men mest truleg var ikkje noko feil skjedd. Vi veit ikkje.

I forvaltningslovas § 13 er det ei formulering om at ein forskar som finner opplysningar i arkiv om einskjelde personar, ikkje har lov til å ta kontakt med den personen det gjeld. Så forskaren hadde ikkje lov til å ta kontakt med dei tre krigsborna for å finne ut om dei fekk pengane, eller om dei nokon gong fekk vite om dei. Han skreiv då ein søknad til riksarkivaren om unntak frå denne regelen og gjorde reie for korleis ein kunne gå fram for å få saka undersøkt. Riksarkivaren ville ikkje ta standpunkt og sende saka til Rådet for teieplikt og forskning, som kan uttale seg i slike saker. Dette var i april 2004. Rådet avslo søknaden. I grunngevinga skreiv dei at slik kontakt berre kunne tas gjennom den som

opphavleg hadde hatt kontakt med borna. I dette tilfellet var det ein bank som hadde sletta alle dokument og som sjølv for lengst er nedlagd. Så skreiv dei at om ein slik kontakt i det heile hadde vore tatt, kunne ein ikkje ha teke opp med dei slike saker som hadde kome fram gjennom arkivgranskinga. I avslutninga skreiv dei: «Rådet kan ikke se at det foreligger særlige omstendigheter ... som skulle begrunnet et avvik fra denne praksis. Det er snarere grunn til å være varsom, ettersom en slik kontakt vil kunne avdekke et så grunnleggende forhold som biologisk opphav. De etiske og moralske betenkelighetene ... er store ... og det foreligger ikkje tungtveiende argumenter til å gjøre unntak.»

Var det ikkje tungtvegande grunnar at desse borna kanskje hadde missa ei formue? Ein må vere samd i at det er all grunn til å vere varsam med opplysningar som har med biologisk opphav å gjere. Men slik Rådet ordlegg seg, ser ein kjapt at det berre er spill med ord. Det finns ikkje meir enn to alternativ: Den eine er at dei har fått pengane. Då veit dei at dei er krigsborn og ingen skade er skjedd. Den

andre er at dei ikkje har fått pengane. Då er pengane stole ein plass på vegen og norsk lov er bråte. Det er eit tankekors å slå seg til ro med, av di dei kanskje ikkje veit at dei er krigsborn? Der slutta saka. Forskaren kunne sjølv sagt ha anka til kongen, men det hadde ikkje utsikt til noko anna slutning. Skulle han ha gått til politiet?

Det finnast altså tre krigsborn ein stad i Noreg som kanskje har blitt snytt for svært mange pengar. Det er berre forskaren og dei som styrer arkiva som veit kven dei er. Men måten ein har innretta personvernet på gjer at forskaren ikkje har lov å undersøke. Etter anda i forvaltningslova er det vel krigsbornas interesser som skulle beskyttast? Men slik loven vert tolka og brukt er det eit mogleg overgrep mot dei – endatil ein mogleg kriminell handling - som vert beskytta.

Sjølv sagt kan myndighetene rette opp dette ved å ta i bruk det apparatet dei har. Ikkje noko tyder på at dette er gjort eller blir gjort, etter som det no er gått over eit og eit halvt år sidan det fyrst sto på trykk. Anten les dei ikkje sine egne rapportar i Sosialdepartementet eller så

må dei meine at det er nokon andres oppgåve.

Kva kan desse to eksempla lære oss? I det fyrste var det samfunnstoppar med makt og innflytelse, som med stor skyvekraft satt seg i sving for å få riksarkivaren til å bruke forvaltningslova. Utan serlege andre omsyn gjorde han spontant som dei bad om. Røynda vart at det skulle ikkje være mogleg å informere om at sentrale norske aktørar på det militære feltet hadde valt fiendens side. I det andre tilfellet, eit overgrep, rett nok eit lite og kanskje ubetydeleg overgrep, kor små og svake personar liksom vert beskytta mot seg sjølv av personvernet, medan det som skjer i røynda er at det er overgrepet mot dei som vert beskytta. Var det slik i desse to sakene, at strevet for ei nøytral handsaming av personvernet kom i skade for å skjule ei strid om ulike gruppers rett til å hevde deira sosiale sanning?

¹ Sjå David Wallace's artikkel «Historical & Contemporary Justice and the Role of Archivists» i denne publikasjonen.

SECRECY VS. ACCESS

GOVERNMENT INFORMATION POLICY AND POLITICS IN THE GEORGE W. BUSH ADMINISTRATION

This paper's topic is the information policy of the George W. Bush administration, in light of this conference's theme of Power and Democracy.

My topic's relevance to this theme has to do with how the Bush' White House exercises power, how that exercise affects the operations of democratic government in the U.S., and how the free-flow – or not free-flow – of government information affects our democratic form of government in general, and what relation this has to the work of government archivists, records managers and information officers.

I see the Bush' information policy to be three-fold:

1) Its cornerstone is control of access to information – from

imposing new limits and obstacles to gaining access to previously open information, to greater degrees of classification restriction, to outright refusal to divulge information when petitioned by Congress or private citizens.

2) A support aspect of this policy is personal information gathering. This is done in the name of fighting what had been called the War on Terror, now called the Fight Against Extremism, but many see it as gathering information on the political opposition and dissenting Americans.

3) A third information policy strand is manipulating public information for blatantly partisan ends – this ranges from

ideologically massaging the texts of policy reports with subtle changes in wording for a political effect, to conscious misinformation, to outright disinformation.

Let me define «government information» and «public information» as I speak of these two information sets in this paper.

Government information is a complex data collage covering a vast spectrum of topics pertaining to government operations or areas of interest, produced by agencies of government and captured on a range of record formats and document types which may or may not be made available to the public. That which is made available on agency websites or through

government publications, for the specific purpose of informing the public, I refer to as public information, a subset of the larger body of government information.

Information that interests the Bush team must be seen in the light of this huge data collage. The policy as I have delineated it, affects a fairly small portion of the total body of government information – but it is a very telling portion in that it deals with policy formation, political opposition or potential opposition to any given policy, and control how a political message is presented.

I'm going to offer a sampling of Bush' information policy initiatives and decode them for their underlying political purposes.

Phase One – Access to Government Information

- Executive Order 13233 – subtitled «To Further Implement the Presidential Records Act of 1978» – was issued on November 1, 2001. This order essentially removed responsibility for granting access to presidential records from the Archivist of the United States

and gave that responsibility to the Executive Office of the President. Many saw this as a violation of the Presidential Records Act of 1978.¹

On November 28, 2001, a coalition of scholars and information advocacy groups filed a lawsuit to stop implementation of the order. The lawsuit languished for over two years. Finally on March 29, 2004, Judge Colleen Kollar-Kotelly dismissed the lawsuit on the grounds that the issue was moot due to the eventual availability of most of the records that were initially withheld from public scrutiny on the basis of the order.² In April 2004, the National Security Archive appealed Judge Kollar-Kotelly's decision, but the decision held.³

EO 13233's political purpose seems to have been to exercise Executive Branch power prerogatives over access to government information and, most immediately, to send a dramatic message on how the game had changed with the arrival of the new Bush Administration.⁴

- On October 12, 2001, Attorney John Ashcroft sent a memo to heads of federal agencies, informing them that they would receive the support of the Department of Justice for denying information requested under the Freedom of Information Act, so long as agency FOIA officers provided a «sound legal basis» for their action. This meant that they had to appeal to one of the nine exemptions allowable under the Act, whether the exemption truly applied or not.

In March 2003, National Security Archive completed a survey of 35 federal agencies to determine the impact of the Ashcroft memo. It found that thirteen agencies changed their FOIA response procedures as a result of the memo; the rest maintained business as usual. Those that changed behavior included the Departments of Justice, State, Defense, Interior, the Environmental Protection Agency and the National Aeronautics and Space Administration.

The political purpose of this

initiative was to weaken FOIA and again to exercise Executive Branch power prerogatives.⁵

- The Task Force on National Energy Policy, more officially known as the National Energy Policy Development Group, was convened in January 2001 and reported in May of that year. Chaired by Vice President Richard Cheney, the Task Force consisted of representatives from various federal agencies who had an interest in national energy policy. Several advocacy groups asked for information on who met to advise the Task Force. Cheney denied the requests. These advocacy groups sued the Task Force in 2002. The issue was battled around in the courts until December 2003, when Cheney asked the Supreme Court for a ruling. The Supreme Court agreed to hear Cheney's appeal, but sent it back to appeals court, instructing that court to give Cheney's argument, which was based on the separation of powers in American government, greater consideration. In May 2005, the U.S. Court

of Appeals backed Cheney. In July 2005, an energy bill favoring the energy industry, passed the House and Senate to become law.

Cheney's adamant refusal to provide information on who advised his group was about presidential power pure and simple. But it is interesting for the tenacity of the vice-president's stand.⁶ (See Attachment 1 for a chronology of the Cheney Task Force litigation.)

- In March 2002, White House chief of staff Andrew Card issued a memo instructing heads of agencies on safeguarding «sensitive but unclassified» information. This amounted to classifying or reclassifying previously accessible documents. Information access groups complained that this newly designated information category, «sensitive but unclassified,» was not well defined and allowed for subjective application. In fact, in February 2006 the National Security Archive conducted an audit of how agencies decide what is sensitive and what is not, and

found «twenty-eight different and uncoordinated policies, none of which include effective oversight or monitoring of how many records are marked and withheld, by whom, or for how long.»⁷

The political purpose of designating documents «sensitive but unclassified» is to introduce a new category of information to come under Executive Branch control.

- George W. Bush's Executive Order 13292, issued on March 25, 2003, amended Bill Clinton's Executive Order 12958, which instructed declassification staff to err on the side of openness when faced with a difficult classification choice. This amendment includes several changes that move in the direction of greater secrecy. According to the 2004 Report to the President issued by the National Archives; Information Security Oversight Office (ISOO), 28 million documents were declassified in that year. That compares to 43 million in 2003, 75 million in 2000 and 127 million in 1999.⁸

- In February 2006, the *New York Times* broke the story that since 1999, intelligence staff have been visiting the National Archives on a daily basis to pull declassified documents and reclassifying them. In some cases, reclassified documents had been published and widely distributed. Soon after the *New York*

Times' story ran, the Archivist of the U.S. called a moratorium on reclassification activity and the director of ISOO announced an audit to see how many documents have been removed, what their content was and who authorized the activity.⁹

- In May 2002, the U.S. Depart-

ment of Education issued «Criteria and Process for Removing Old Content from www.ed.gov.» The reason for removal was that some content «does not reflect the priorities, philosophies, or goals of the present administration.» After the attacks of September 11, 2001, 1000 documents were removed

One part of the Bush' information policy is control of access to information – from imposing new limits and obstacles to gaining access to previously open information, to greater degrees of classification restriction, to outright refusal to divulge information when petitioned by Congress or private citizens.

Det hvite hus. Foto: Teddy Yoshida, Wikipedia

from the Nuclear Regulatory Commission's website. In March 2004, the NRC closed its online document library to review its content for potentially sensitive documents that might be useful to terrorists. (The NRC website does not contain classified material.) In March 2004, the Office of Special Counsel, located within the Department of Justice, pulled references to sexual-orientation discrimination from its web site for purposes of review, even though the information was boilerplate that had been there for years. (OSC's primary mission is to safeguard the merit system, by protecting federal employees and applicants from prohibited personnel practices, especially reprisals for whistleblowing.)

The political purpose here seems to be to establish greater control over information that is presented to the public at the agency level and to conform to conservative ideas and values.¹⁰

- August 5, 2005, the Justice Department formally denied

a request by Vermont Democratic Senator Patrick Leahy for access to John Roberts' files in Roberts' capacity as deputy solicitor general (1989-1993). This was during the Senate hearings on Roberts' nomination to Chief Justice of the U.S. Supreme Court. Leahy is the ranking Democrat on the Senate Judiciary Committee. The Department of Justice claimed that attorney-client privilege was the reason Leahy's request was denied.¹¹

The political purpose of this move was to demonstrate that the Executive Branch can deny access to valid Congressional requests on whatever grounds it sees fit.

Phase Two – Personal Information Gathering/ Harvesting

- On October 26, 2001, George W. Bush signed into law the «Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001» – the USA PATRIOT Act. Section 215 of the act allows the government to obtain, without an ordinary

criminal subpoena or search warrant and without probable cause, an order from a court to provide records on library users, bookstore customers, medical patients, video renters and other public and private sector entities. The act also imposes a gag order on questioned entities, requiring silence on government information gathering.

A number of the most onerous provisions of the PATRIOT Act were due to expire at the end of 2005. The White House pushed hard for full renewal of the bill, but met with opposition from House and Senate Democrats and some Republicans. A «compromise» was reached in early February 2006 that bolsters some privacy protections, but the bill's opponents say these are inadequate compared to what is given away. In March 2006, the House of Representatives and the Senate passed the renewed PATRIOT Act. In this version Section 215 was kept intact.¹²

- In January 2003, the Pentagon set up a Total Information

Awareness office to devise a system whereby personal information about individuals could be compiled, maintained and manipulated electronically. TIA claimed that it was building and testing such a system to track terrorists. In September 2003, Congress removed funding from TIA, thereby shutting it down. This was a pilot project whose name, when challenged by Democrats and the press, was changed to the Terrorism Information Awareness program, to convince people that it was part of the War on Terror, and not on domestic spying. In February 2006, the *National Journal* reported that TIA was never entirely shut down. Parts of it were moved to the National Security Agency.¹³

- In February 2006, the *Christian Science Monitor* published an article titled «US Plans Massive Data Sweep.» In this article, reporter Mark Clayton discussed a program called «Analysis, Dissemination, Visualization, Insight and Semantic Enhancement,» which goes by the acronym

ADVISE. This program, still under construction, will collect online information on individuals and cross-reference it against US intelligence and law enforcement records. ADVISE is located within the new Department of Homeland Security.¹⁴

- In August 2003, the Transportation Security Administration (TSA) began to develop a «Computer Assisted Passenger Pre-Screening System,» known as CAPPs II, that initially would screen passengers in order to spot terrorists boarding airplanes. However the program was expanded to combine travel data with data from commercial databases and to keep personal information records on all travelers whether they are suspected terrorists or not. In August 2004, CAPPs II was shut down after privacy advocates complained of 'mission creep' (A successor program called Secure Flight is seen to be less invasive.) In July 2005, the Government Accountability Office reported that TSA had violated privacy laws by creating the CAPPs II database.¹⁵

- Since 2002, the Department of Defence has been building a database of 30 million young people between the ages of 16 and 25, combining names with Social Security numbers, grade point averages, email addresses and telephone numbers, and more recently ethnicity codes have been added. The purpose of the database is to allow the Pentagon to directly contact potential military recruits.¹⁶

- Following the attacks of September 11, 2001, George W. Bush ordered the National Security Agency (NSA) to begin secretly monitoring domestic communications with international persons or entities.¹⁷ This program circumvented a law passed in 1978 that stipulated that spying on American citizens must be cleared by a special court.¹⁸ The *New York Times* reported on this program in December 2005 – even though it had compiled the story in 2004 – and great public debate ensued that remains ongoing.¹⁹ The administration claims that the program is narrow and only looks at telephone calls

or email messages where hard suspicion obtains. But the *New York Times* reported that NSA recorded many thousands of calls, then instructed the FBI to follow up on thousands of leads, most of which proved to be unrelated to the so-called War on Terror. Issues here of course, are the legality of the program, who exactly is being listened to, how the program works, how the personal information gleaned is maintained and for how long, and who is allowed to review this information. The Bush administration is waging a fierce public relations campaign for the public acceptance of the eavesdropping program, using disinformation and smear tactics to win its point.²⁰

In March 2006, Democratic Senator Russ Feingold introduced a resolution to censure George W. Bush for authorizing the warrantless surveillance program.²¹

Phase Three – Shaping Information (Misinformation/ Disinformation)

- In February 2002, the Pentagon set up an Office of

Strategic Influence (OSI) to coordinate information dissemination activities, ranging from public press releases to information warfare. This included disinformation activities directed at friend and foe alike. OSI was shut down after Congressional and public outcry.

This was to some degree an experiment in testing the waters to see how far this sort of program can be taken before anyone objects. The National Security Archive has recently made available the Pentagon's «Information Operations Roadmap» which covers in part the boundaries between information operations abroad and the news media at home. The Roadmap notes that overlap or «leakage» might occur inadvertently, but this is okay if Americans are not specifically «targeted.»²²

- In September 2005, the Government Accountability Office ruled that the Bush administration violated the law by buying favorable news coverage of the president's educa-

tion policies. In January 2005, conservative commentator Armstrong Williams admitted being paid \$186,000 by the Department of Education to talk up Bush's education initiative known as «No Child Left Behind» on his radio broadcasts. News columnist Maggie Gallagher admitted to receiving payments from the Department of Health and Human Services to tout conservative views of marriage. The administration was also criticized for disseminating pre-packaged video «news» programs to television stations, many of which ran them without acknowledging their governmental origins. This occurred particularly around the issue of so-called Medicare reform. In February 2006, it was reported that the U.S. military maintained the practice of paying a consulting firm to write positive stories about the war in Iraq and pay Iraqi newspapers to print them.²³

The political objective here was to facilitate the dissemination of administration message under the guise of independent journalism or commentary.

- In January 2006, a top climate scientist at the National Aeronautical and Space Administration accused the Bush administration of trying to stop him from speaking out about the need for prompt action worldwide to reduce emissions of greenhouse gases linked to global warming. James E. Hansen claimed that a White House appointee in the public affairs office at NASA promised «dire consequences» if Hansen continued to speak out. The head of NASA has stated publicly that NASA is an open agency wherein scientists are free to do their work without political pressure or censorship. The public affairs officer in question, a 24 year old former Bush campaign worker, resigned his post when it was learned that he had falsified his education credentials on his resume. Censorship on the issue of global warming was also recently alleged at the National Oceanic and Atmospheric Administration.²⁴

- In February 2004, the Union of Concerned Scientists issued a report on «Scientific Integrity in Policymaking: An Investiga-

Following the attacks of September 11, 2001, George W. Bush ordered the National Security Agency (NSA) to begin secretly monitoring domestic communications with international persons or entities. This program circumvented a law passed in 1978 that stipulated that spying on American citizens must be cleared by a special court.

tion into the Bush Administration's Misuse of Science.» The report was endorsed by 60 American scientists including 20 Nobel laureates. This report complements one issued by Democratic Representative Henry Waxman's staff on «Politics and Science in the Bush Administration» which charges the administration with repeatedly mischaracterizing scientific facts to bolster its political agenda.²⁵

The key seems to be making subtle language changes to bring the scientific basis of a given regulation into doubt. The Office of Management and Budget's Office of Information and Regulatory Affairs (OIRA) implements the Data Quality Act. This act allows regulation review based on questioning the quality of the data that originally informed passage of a given regulation. The political objective here is to undo regulations that Bush's industry supporters oppose.²⁶

So what should we make of all of this?

The information policy and politics I have discussed here

should be of concern to American citizens, and indeed to citizens of democracies in general, but given this gathering, they should be of particular concern to archivists and records and information managers, inside as well as outside of government, because we are professionally charged with maintaining the integrity of the information we manage, while providing the most appropriate access to that information. As for me, I believe some form of action is called for.

Government information professionals, however, have jobs to maintain and families to support. Should we become whistle-blowers or leakers and risk losing our jobs for the sake of informing the public about things those in power would prefer to keep under wraps? There are serious legal, political and ethical issues implied here that our profession needs to address.

Most of the examples I discussed in this paper, have elicited responses in government, media and among an array of activist constituencies. The Bush administration's information policy is beginning to

get more media attention and political traction. And the central concern informing these responses is how these information initiatives are affecting our democratic form of government. This is important because people are making the direct connection between the free flow of information and democracy itself.

To my mind, the Bush administration's information policy is in service to a political and ideological agenda that has a particular definition of democracy at its core. This definition sees the Executive Branch as the paramount governing body and the Legislative and Judiciary Branches to be of secondary importance. The legal theorists who provide the justifications for this agenda are right-wing conservatives who are strongly opposed to notions of participatory or deliberative democracy. In their view, national government should be led by a strong executive with the other bodies working to support, not to question, that executive. Many people believe that this violates the U.S. constitution, which is why the Bush information policy is so disturbing.²⁷

What then is to be done?

American information access advocates are quick to use the terms «freedom of information» and «the right to know» when talking about democratic governance. Nowhere in the U.S. Constitution do we find these terms, though. Rather, we argue that they are implied in the First Amendment that states that «Congress shall make no law... abridging freedom of speech, or of the press, or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.» The right to petition is seen to be the legitimization of freedom of information and the right to know.²⁸

We are also quick to talk about transparency and accountability, as though these were self-evident and time-honored principles of good and proper government.

In some ways, I see these usages to be rhetorical – rhetorical of course in a good sense – but rhetorical still, stirring phraseology, but lacking in a depth that comes from historical, political and philosophical analysis. What do these phrases really mean?

American right-wing conservatives who are not keen on freedom of information and the right to know (and this does not include all right-wing conservatives – those of a more libertarian stripe believe in protecting these things) established and maintain foundations and think tanks to deepen their own rhetorical positions and postures. Indeed, the American center left is now trying to do this, but the right has been at it for a good 35 years.²⁹

I think that we, as information professionals, have a real role to play here. At the conference on «Political Pressure and the Archival Record» held in Liverpool, England, in July 2003, and at subsequent venues, I talked about the need to study more deeply the interactions of information and democracy. Here today I repeat that call and would like to suggest a vehicle by which this work might happen. I am envisioning an International Project on Information and Democracy that could be a real gathering of kindred spirits like this, and it could also be a virtual repository of ideas and analysis. I have included in my handout a short prospectus

for such a project and would welcome your comments. (See Attachment 2.)

In summation, all democrats (and I emphasize the lower case 'd') should be concerned with the Bush information policy that I have described today. All democrats should support and participate insofar as they can in legal, legislative, electoral and editorial challenges to this policy. But people working in the information sector have a particular responsibility to become and remain aware of the political repercussions of this evolving information policy and come to some kind of understanding within the profession of what the appropriate responses should be. An international study and analysis project is one means of challenging the anti-democratic tendency that is unfolding in the U.S. and elsewhere. There are other ways to challenge it, I am sure, and I would be happy if the Norwegian archival community will take part in a discussion on this important political and professional matter.

- 1 Executive orders are presidential proclamations or directives that have the force of law without prior congressional approval. The Presidential Records Act of 1978 was passed by Congress to insure that the records created by a U.S. president and his/her administration remain public records, not the personal property of the creator. This was in response to Richard M. Nixon's attempt to claim the records of his administration as personal property.
- 2 The Papers of Ronald Reagan and George H.W. Bush were the first sets of presidential records to be affected by the Presidential Records Act.
- 3 The National Security Archive is a research institute on international affairs, a library and archive of declassified U.S. documents obtained through the Freedom of Information Act, a public interest law firm defending and expanding public access to government information through the FOIA, and an indexer and publisher of the documents in books, microforms and electronic formats.
- 4 Vice President Richard Cheney is a strong proponent of expanded Executive Branch powers. He believes that the American presidency was unfairly weakened in the aftermath of the Vietnam War and the Watergate scandal of the 1970s. See Cheney, «Forming and Managing an Administration,» in Kenneth W. Thompson, ed., *The Ford Presidency: Twenty-Two Intimate Perspectives of Gerald R. Ford* (New York: The University Press of America, 1988) pp. 64-65.
- 5 In March 2005, two senators introduced the Faster FOIA Act of 2005, which is meant to speed up the normally slow FOIA response time. In December 2005, Bush issued EO 13392 – Improving Agency Disclosure of Information. Observers see Bush's move as trying to override the Senate effort.
- 6 For summary accounts of the legal actions aimed at Cheney's Energy Task Force, see David Stout, «Appeals Court Backs Cheney in Secrecy Case,» *New York Times*, May 11, 2005, p. A1, and Carol D. Leonnig and Jim Vandehei, «Cheney Wins Court Ruling on Energy Panel Records,» *Washington Post*, May 11, 2005, p. A1.
- 7 See «No Limits on 'Sensitive Unclassified' Government Secrecy – National Security Archive Audit Finds 28 Different Policies, No Coordination, No Oversight, Only One Sunset Provision,» National Security Archive Update, March 12, 2006. Available at www.nsarchiv.org.
- 8 See Information Security Oversight Office, «Report to the President 2004,» Washington, DC, 2005, p. 17.
- 9 See Scott Shane, «U.S. Archives Making Public Data Secret Again,» *International Herald Tribune*, February 22, 2006, p. 2. (Reprinted from the *New York Times*.) See also, Scott Shane, «Archivist Urges U.S. to Reopen Classified Files – Agencies Are Asked to restore Papers that Were Once Public,» *New York Times*, March 3, 2006, p. A1. Some of this activity seems to be an attempt to cover up embarrassing episodes in U.S. intelligence history, such as reclassifying a CIA finding during the Korean War that said China was unlikely to enter the fray.
- 10 See «ACTION ALERT – ED Web Information Disappearing,» originally at www.aera.net/communications/news/federal.htm. See also Stephen Barr, «Gay Rights Information Taken Off Site – New GOP Head of Agency Says He Is Reviewing Material,» *Washington Post*, February 18, 2004, p. A17. See also, Associated Press, «NRC Closes Web Library for Security Study,» *Washington Post*, October 27, 2004, p. A23. One has to wonder who at the agency level had taken the initiative to remove and what relation this person had to the White House.
- 11 See Carl Hulse and Neil A. Lewis, «Officials Deny a Request for Roberts Documents,» *New York Times*, August 6, 2005, p. A10.
- 12 See John Diamond, «Senate Passes Patriot Act Changes – Civil Liberties Protections Added to Anti-Terror Law Clear Way for Renewal,» *USA Today*, March 2, 2006, p. 8A. See also «Patriot Act 'Compromise' Trades Liberty for Safety» and «No Rights Have Been Violated,» editorials in *USA Today*, March 2, 2006, p. 10A.
- 13 See Carl Hulse, «Congress Shuts Pentagon Unit Over Privacy,» *New York Times*, September 26, 2003, p. A20. See also Shane Harris, «TIA Lives On,» *National Journal*, Volume 38, Issue 6, February 25, 2006, pp. 66-67.
- 14 See Mark Clayton, «US Plans Massive Data Sweep – Little-Known Data-Collection System Could Troll News, Blogs, Even E-mails. Will It Go To Far?,» *Christian Science Monitor*, February 9, 2006, accessed at www.csmonitor.com/2006/0209/p.01s02-uspo.htm.
- 15 See Matthew Wald and John Schwartz, «Screening Plans Went Beyond Terrorism,» *New York Times*, September 20, 2004, p. 25.
- 16 See Damien Cave, «Age 16 to 25? The Pentagon Has Your Number, and More,» *New York Times*, June 24, 2005, p. A14.
- 17 Not to be confused with the National Security Archive, the National Security Agency is the largest American intelligence organization. It collects and analyzes foreign communications and is responsible for the security of U.S. government communications.
- 18 The Foreign Intelligence Surveillance Court was created by section 103(a) of the Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978 (50 U.S.C. 1803(a)). It was originally comprised of seven district judges from seven circuits named by the Chief Justice of the United States to serve a maximum of 7 years. In 2001, the U.S.A. Patriot Act (section 208) amended the Foreign Intelligence Surveillance Act to increase the number of FIS Court judges from seven to eleven. FISA was passed in 1978, following the exposure of domestic spying abuses by the CIA and FBI during the 1970s.
- 19 When informed that the Times was ready to run the story in the fall of 2004, the White House asked that they hold off. When co-author James Risen was ready to publish a book which divulged the surveillance program, the Times decided to run the story.
- 20 See James Risen and Eric Lichtblau, «Bush Lets U.S. Spy on Callers Without Courts – Secret Order to Widen Domestic Monitoring,» *New York Times*, December 16, 2005, p. A1. See also Barton Gellman et al., «Surveillance Net Yields Few Suspects – NSA's Hunt for Terrorists Scrutinizes Thousands of Americans. But Most Are Later Cleared,» *Washington Post*, February 5, 2006, p. 1.
- 21 See John Files, «Senator to Propose Censure of Bush Over Spy Program,» *New York Times*, March 13, 2006, p. A17.
- 22 See Mike Allen, «White House Angered at Plan for Pentagon Disinformation,» *Washington Post*, February 2, 2002, p. A17. See also Eric Schmitt, «Rumsfeld Says He May Drop New Office of Influence,» *New York Times*, February 25, 2002, p. A13. For the Information Operations Roadmap, see «Rumsfeld's Roadmap to Propaganda – National Security Archive Electronic Briefing Book,» posted January 26, 2006.

at www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB177/index.htm.

23. See Howard Kurtz, «Administration Paid Commentator – Education Dept. Used Williams to Promote 'No Child' Law,» *Washington Post*, January 8, 2005, p. A1. See also Robert Pear, «Ruling Says White House's Medicare Videos Were Illegal,» *New York Times*, May 20, 2004, p. A23. See also Christopher Lee, «Update: Prepackaged News,» *Washington Post*, February 14, 2006, p. A13. See also David Barstow and Robin Stein, «Under Bush, a New Age of Prepackaged News,» *New York Times*, March 13, 2005, p. 1.
24. See Andrew Revkin, «NASA Expert Criticizes Bush on Global Warming Policy,» *New York Times*, October 26, 2004, p. 22. See also Andrew Revkin, «Climate Expert Says NASA Tried to Silence Him,» *New York Times*, January 29, 2006, p. 1. See also Andrew Revkin, «A Young Bush Appointee Resigns his Post at NASA,» *New York Times*, February 8, 2006, p. A11. See also Juliet Eilperin, «Censorship is Alleged at NOAA,» *Washington Post*, February 11, 2006, p. A7.
25. See U.S. House of Representatives Committee on Government Reform – Minority Staff Special Investigation Division, «Politics and Science in the Bush Administration – Prepared for Rep. Henry Waxman,» August 2003, available at www.reform.house.gov/min. See also Union of Concerned Scientists, «Scientific Integrity in Policymaking – An Investigation into the Bush Administration's Misuse of Science,» February 2004, available at www.ucsusa.org. For an administration rebuttal to the UCS document, see «State of the Honorable John Marburger, III on Scientific Integrity in the Bush Administration, April 2, 2004,» available at www.ostp.gov/html/ucs.html.
26. See Rick Weiss, «'Data Quality' Law is Nemesis of Regulation,» *Washington Post*, August 16, 2004, p. A1.
27. See Morton Rosenberg, «Congressional Control of Agency Decisions and Decisionmakers: The Unitary Executive Theory and Separation of Powers,» Washington DC: Congressional Research Service, October 19, 1987. See also Christopher S. Kelley, «Rethinking Presidential Power – The Unitary Executive and the George W. Bush Presidency,» available at www.users.muohio.edu/kelleycs/paper.pdf.
28. A good discussion of the origins of the concepts of freedom of information and the right to know can be found in Herbert N. Foerstel's *Freedom of Information and the Right to Know* (Westport, CT: Greenwood Press, 1999).
29. See «The Powell Memo (also known as the Powell Manifesto)» posted by ReclaimDemocracy.org on April 23, 2004. The memo was written by Lewis F. Powell two months prior to his nomination by Richard Nixon to the U.S. Supreme Court. Addressed to Eugene B. Sydnor, Jr., Chairman of the Education Committee of the U.S. Chamber of Commerce, the memo sets out ways that the right can counter the anti-corporate critique of American economic system, coming from the academic left. The memo is available at http://reclaimdemocracy.org/corporate_accountability/powell_memo_lewis.html.

ATTACHMENT 1 – TOM CONNORS

National Energy Policy Development Group (aka Energy Policy Task Force)

Dispute Chronology

January 2001	NEPDG is convened by Vice President Dick Cheney.		
April 2001	Henry Waxman (D-California) and John Dingell (D-Michigan) request the Government Accountability Office (GAO) to obtain information from NEPDG. NEPDG refuses to comply.	July 2002	U.S. District Court Judge Emmet Sullivan orders the administration to release documents per the Judicial Watch and Sierra Club requests.
	Natural Resources Defense Council (NRDC) requests task force information under FOIA, is refused, later files suit.	December 2002	U.S. District Court Judge John Bates dismisses the GAO suit on the grounds that GAO has no personal or institutional right to bring suit.
May 2001	NEPDG issues report.	February 2003	GAO abandons its effort to obtain task force records.
June 2001	Judicial Watch requests information on task force meetings, is refused.	July 2003	A panel of judges from the first U.S. Court of Appeals for the District of Columbia turns down Cheney's appeal to overturn the lower court rulings in the Judicial Watch and other suits.
July 2001	Judicial Watch sues Cheney to obtain information.		
Fall 2001	Sierra Club requests information on task force meetings via FOIA, is also refused.	September 2003	A panel of appeals court judges turn down Cheney's second appeal. Cheney decides to appeal to the Supreme Court.
January 2002	Sierra Club sues Cheney to force him to provide names of people who met with NEPDG.	December 2003	Supreme Court agrees to hear Cheney's appeal.
February 2002	GAO sues Cheney.		
February 2002	Judge Gladys Kessler orders Department of Energy to release 7,584 pages that NRDC had requested.	June 2004	Supreme Court sends the case back to the lower court, instructing it to give Cheney's separation of powers argument greater consideration.
March 2002	Judge Paul Friedman of Federal District Court orders 7 agencies to release documents pertaining to the work of the task force per the Judicial Watch request.	May 2005	U.S. Court of Appeals for the District of Columbia rules in favor of Cheney, arguing that forcing the executive branch to produce information about internal policy deliberations is unnecessarily intrusive and violates the president's constitutional powers.
Spring 2002	Sierra Club and Judicial Watch suits are consolidated.		
May 2002	Judge Sullivan rules against administration's request for dismissal of Sierra Club and Judi-		

ATTACHMENT 2 – TOM CONNORS

International Project on Information and Democracy ***Draft Prospectus (February 2006)***

It is generally agreed that democratic governance (self-governance) depends upon the willingness of elected and appointed government officials to publicly account for their actions. The primary means of accountability is the free flow of government information, i.e. open access to records of government transactions and other activities of governance and a free press.

Though accepted as fact, the precise role of information in making democracy a viable form of governance is not an area of intense study by scholars and information professionals. The literature on the relationship between information and democracy tends to focus on government secrecy and the recent movements for freedom of information and the right to know. In-depth scrutiny on information's relation to democracy in philosophical, theoretical, historical and political terms is scant. The importance of freely flowing government information to democratic governance is taken for granted, but not made the object of thorough understanding. An International Project on Information and Democracy would seek to change this, by launching an effort to explore, in a systematic way, the philosophical, theoretical, historical, and political aspects of how information precisely relates to democracy. This is of particular urgency. Certain regimes worldwide are currently looking for ways to reverse the popular movements toward freedom of information and the right to know. In the United States for example, the George W. Bush administration has demonstrated an increasing activism toward control and closure of public access to certain types of formerly open government information. At the same time, it is displaying a greater and greater interest in gathering information on American citizens without their knowledge or consent. And on top of this, its willingness to massage and manipulate public information for partisan political ends is on the upswing. American civil liberties activists, historians, journalists, librarians

and archivists have been voicing alarm over this in a number of ways. Newspaper and magazine articles and statements made on public radio news venues are steadily drawing popular attention to the situation. Numerous web sites have been set up to follow the tendency toward secrecy and violations of the right to privacy and to alert a broader public to the need for political action. An International Project on Information and Democracy would recognize the importance of these efforts and see its role as providing a stronger analytical foundation to the work of opposing control and closure of access, the unwarranted gathering of personal information, and the manipulation of government information for political ends.

Possible Work Products of the IPID:

- An annotated bibliography of books and articles pertaining to information's relation to democracy and vice versa. This would include works on government secrecy, freedom of information, disinformation, classification and censorship.
- An examination of Thomas Jefferson's and James Madison's correspondence to review and understand their use of the word 'information' and to reconstruct their vision of access to information in democratic government.
- A study of the meaning and use of the word information in 18th century England and Europe.
- International FOIA compendium that presents the history of each FOI law, the circumstances of its enactment, components of the law etc.
- Ongoing monitoring of access to government information; harvesting of information on individuals; massaging information meant for public consumption.

ARKIV OG MINORITETER

NYERE ARKIVTEORIER OG STUDIET AV MINORITETER I OFFENTLIGE ARKIVER

Alle har en oppfatning av hva et arkiv er. De fleste forestiller seg arkivet som en bygning der man bevarer gamle dokumenter, som man henter fram etter behov. Opprinnelig kommer termen «arkiv» fra det greske ordet *arkheion* som betyr huset eller oppholdsstedet til den øverste magistraten, *archon*, som hadde beslutningsrett i oldtidens greske samfunn. Disse personene utøvet politisk makt og hadde dermed også rett til å lage og presentere loven. Deres private hjem var et arkiv der man samlet offisielle dokumenter. De var først og fremst dokumentenes beskyttere og hadde makt og rett til å tolke arkiver.¹ Sammenligner vi antikens arkiv med dagens arkiv er den største forandring i arkivets

rolle. Det er ikke lenger et sted der man direkte utøver makt, men maktens elementer er fortsatt tilstede.

Arkivet handler først og fremst om dokumenter. Dokumentene har ikke oppstått av seg selv, men virker gjennom flere forhold: Gjennom menneskene som har skapt dem, gjennom aktører som har behandlet dem, gjennom arkivarer som har samlet og arkivert dem og gjennom forskere som bruker dem for å konstruere fortiden vår.² Samtidig vil det være viktig å synliggjøre arkivarens posisjon i arkiveringsprosessene, spesielt i dag når elektroniske registreringer blir mer vanlig. På grunn av den enorme mengden av eksisterende dokumenter, er det opp til oss å

bestemme hva som er relevant og hva som ikke er det.³

Arkivene er den regjerende maktens selektive minne.⁴ Den regjerende makten bestemmer hva som skal arkiveres og hva som er verd å arkivere. Arkiveringsprosessen er dermed ikke en objektiv handling, men den tjener noens hensikter. Stemmene til de fattige, undertrykte og marginale er ofte fraværende. Hvorfor er visse nedtegnelser/dokumenter tatt vare på, og hva er det som mangler? Hvem får nytte av dokumentasjonen? Hva forteller disse dokumentene om samfunnet, kulturen, kommunene og menneskene oss? Jacques Derrida hevder at «Nothing is less reliable, nothing is less clear today than the word «Archive»». ⁵

Arkivet er altså ikke så pålitelig som vi har forestilt oss. I denne artikkelen vil jeg se på forskjellen mellom tradisjonell arkivteori og nyere teorier, før jeg diskuterer relevansen av nyere arkivteori i forbindelse med minoriteter i offentlige arkiver.

Arkivvitenskapens nye utfordringer

I de siste årene har to ulike retninger vært dominerende innen arkivvitenskap: Den europeiske retningen og den postmoderne retningen. Ifølge den italienske arkivteoretikeren Luciana Duranti, omfatter arkivteori tanker om arkivmaterialets karakter slik som den har utviklet seg gjennom tid, og deres møte med forskjellige kulturers dokumentasjonsvirkelighet og juridiske kontekster. Arkivteori konstituerer kjernen av arkivvitenskapen. Arkivvitenskapen omfatter også prinsipper og metoder for å kontrollere og bevare arkivmateriale (arkivmetode), analyse av arkivforestillinger, prinsipper og metoder, og historie knyttet til hvilken måte de er blitt anvendt på gjennom tid (arkivpraksis). Ifølge henne kan arkivviten-

skap defineres som et system av teori, metode, praksis og kunnskap.⁶

Den kanadiske arkivteoretikeren Terry Cook har kritisert Duranti for å være for positivistisk i sitt syn på arkivvitenskap. Ifølge ham oppfatter hun, som mange andre europeiske arkivteoretikere, arkivvitenskap som universelt gyldig, og tror på objektiviteten i arkivvitenskapelige undersøkelser, der arkivvitenskap blir oppfattet som et selvrefererende system, uavhengig av påvirkninger av politiske, juridiske og kulturelle forestillinger. Cook ser Durantis forsøk på å oppfatte arkivvitenskap som allmenngyldig vitenskap på lik linje med naturvitenskap som problematisk, fordi arkivvitenskapen sett som en objektiv og universell vitenskap vil ta humanistiske og historiske relasjoner bort fra arkiveringsprosessen som de strengt tatt er knyttet til.⁷

Etter min mening har både Duranti og Cook rett, men de snakker om arkivfaget fra forskjellige vinklinger. Slik jeg oppfatter deres argumentasjon, retter Duranti sine argumenter om arkivvitenskap mot arkivet som yrkesrettete universitets-

fag, slik arkivfaget blir oppfattet i flere europeiske land. I slike forskningsprosjekter vil selve dokumentet og hvordan man arkiverer stå som sentralt i undersøkelsen. Arkivet som en dokumentvitenskap vil kreve objektivitet på alle mulige områder. Cook oppfatter derimot arkivfaget som et humanistisk fag, der arkivet som dokumentasjon er en del av en større enhet av arkivfaglige diskurser. I slike undersøkelsesprosjekter vil forskerens blikk være rettet mot hele arkiveringsprosessen, som samtidig er knyttet til dens andre kontekster som historie, kultur, samfunn og menneskelige faktorer. I et humanistisk fag der teorien er basert på filosofi er det vanskelig å finne en allmenngyldig sannhet.

Utviklingen av postmodernistiske perspektiver innen arkivfaget begynte på midten av 1990-tallet i Canada. I følge den nye tendensen innefor arkivvitenskapen vil man sette fokus på dokumenter som en del av prosess og funksjon, i stedet for å oppfatte dem som objekter. Terry Cook var en av de første som problematiserte forestillinger som tradisjonell, nøytral, passiv, positivistisk og viten-

skapelig. Det var likevel først Jacques Derrida med sitt verk *Archival Fever* (1996) som fikk flere arkivteoretikere og arkivarer fra andre land enn Canada til å kaste seg over denne nye bølgen. Diskusjon har vært nødvendig, fordi arkivfaget har gjennomgått omfattende forandringer over tid. Det kollektive folkeminnets form har forandret seg fra muntlig tradisjon til skrevet materiale og derifra til visuell og videre til elektronisk arkivering. Gjennom tiden har nye måter å registrere på ikke bare forandret mengden av materiale og kommunikasjonsteknologien, men også oppfatningen av tid og sted, samt vår måte å vite, tenke og artikulere våre relasjoner til verden rundt oss.⁸

Den moderne verdens informasjonsbehov og nye kunnskaper vil påskynde forandringer i oppfatningen av arkivet. Arkivet må tilpasse seg den moderne verden. Eric Ketelaar påstår at «In our 'age of access' records keeping systems and archival institutions are moving from providing physical documents to providing access to the collective memory.»⁹ Veien vil gå fra forestillingen av arkivet som et oppbevaringssted for statiske

fysiske gjenstander, mot tanken om arkivet som et dynamisk konsept der blikket rettes fra produkt til prosess. I arkivteoretisk diskurs vil vekten flyttes fra produkt til prosess, fra struktur til funksjon, fra arkivet til arkivering, fra dokumentet til dokumentets kontekst, fra objektivt arkiverte administrativt materiale og dets biprodukter til en bevisst konstituert eller aktivt formidlet arkivering av et sosialt minne.¹⁰

Arkiv og makt

Tradisjonelt blir arkivaren oppfattet som en objektiv og sannhetsfortellende vokter av dokumenter. Nyere teorier vil problematisere arkivarens rolle i arkiveringsprosessen. Flere arkivteoretikere i Australia, Canada og Sør-Afrika oppfatter arkivaren ikke bare som dokumentasjonsviter, men også som humanist; hans oppgaver skal ikke bare inkludere utarbeiding av databaser, men også diskurs. Arkivarer burde være mer sosialt og kulturelt bevisst. I arkiveringsprosesser burde de reflektere over sin egen tid og posisjon.¹¹ Den postmodernistiske tilnærmingen innenfor arkivfaget vil knytte arkivet

nærmere til samfunnet og samfunnets forskjellige strukturer.

Nyere teorier vil også problematisere arkivskaperens rolle innefor arkiveringsprosessen. Verne Harris fastslår at de som arkivarer alltid er, fra bunn til topp, politiske spillere. De er aktive deltagere i dynamiske maktrelasjoner der grensene mellom makt og undertrykkelse er skiftende og porøse. Dokumentene vil alltid uttrykke maktrelasjoner og lokke til å bruke makt.¹² Terry Cook og Joan Schwartz skriver at «Control of the archive – variously defined – means control of society and thus control of determining history's winners and losers».¹³ Arkivene kontrollerer det felles minnet til nasjonen og er derved med og konstituerer en felles fortid der visse fortellinger eller historier er fremhevet, mens andre er marginaliserte.

Arkivet har ikke uten grunn spilt en viktig rolle i totalitære samfunn som i det tidligere apartheid-regimet i Sør-Afrika, under kommunismen i Øst-Tyskland eller under nazismen i Tyskland. Arkivet både uttrykker, fremhever og forsterker nasjonens felles identitet, samtidig som den dominerende

kulturen vil kontrollere sin egen og marginales informasjon, rettigheter og frihet. Informasjonskontroll over arkivmateriale skjer imidlertid ikke bare i totalitære regimer, men også i demokratiske samfunn. Derida påstår at det ikke finnes politisk makt uten kontroll over arkivene.¹⁴ Den største vestlige staten, USA, utfører informasjonskontroll innenfor rammene av demokrati. Den regjerende gruppen i samfunnet, den såkalte eliten, er avhengig av et sofistikert informasjonssystem, mediakontroll, overvåking, privilegert forskning og utvikling, en omfattende prosess av dokumentasjon, sensurering, propaganda og andre liknende midler for å opprettholde sin egen maktposisjon.¹⁵

I Norge finner man også informasjonskontroll, innenfor rammene av en demokratisk stat. For ti år siden opplevde Norge en skandale i forbindelse med Lund-kommisjonens rapport der sikkerhetspolitiet i Norge hadde samlet omfattende sensitiv dokumentasjon om venstresiden i det norske samfunnet. Avsløringen resulterte i at flere fikk mulighet til å søke

innsyn i mappene sine. Man bruker ikke kontroll over borgere i form av registreringer i dokumenter bare på statlig nivå, men det skjer i alle religiøse, økonomiske og sosiale organisasjoner som er avhengig av administrativ makt for å holde seg oppdatert om hva organisasjonen gjør i forhold til sine medlemmer, ansatte og kunder.¹⁶ Demokratiets prinsipp vil likevel bli forsterket i arkivene hvis arkivskapere og arkivarer blir mer bevisst sin posisjon i forhold til sin egen tid og sted, ved å reflektere historiske, sosiale og kulturelle kontekster knyttet til makt, minne og dokumentasjon.

I samfunn der urettferdighet mot marginale grupper er åpenbar, kan myndighetene eller arkivansatte prøve å ødelegge dokumentene ved regimeskifte. Den sørafrikanske arkivteoretikeren Verne Harris, skriver at i Sør-Afrika ble det ødelagt omfattende mengder av dokumenter på begynnelsen av 1990-tallet, slik at de aller styggeste hemmelighetene til apartheidstaten ble holdt skjult for alltid.¹⁷ At arkiverte dokumenter blir ødelagt med vilje for

å skjule urett kan skje overalt, også i demokratiske samfunn.

Arkiverte dokumenter kan i mange tilfeller oppfattes som maktens instrumenter. De kan likevel ha en annen funksjon, som ødeleggelsen av arkivet kan hindre. De samme dokumentene som er blitt brukt for å kontrollere borgere kan bli instrumenter for frihet, redning og kompensasjon.¹⁸ Hvis vi tenker på de som ble utsatt for overvåkingen i Lund-kommisjonens rapport, har de fått mulighet for å få kompensasjon etterpå. I de siste årene har minoritetene vært i søkelys og de kan etterhvert få mer informasjon om deres arkiverte fortid som ble kontrollert i form av dokumenter. Avsløringer basert på arkivdokumenter har allerede resultert i at staten ved flere tilfeller har bedt om unnskyldning fra de utsatte gruppene, som barnehjemsbarn, tatere og samer. Alt dette er med på å bryte vegen til et mer demokratisk og rettferdig samfunn.

Ødeleggelse av arkiv er et ekstremt tilfelle. Mer vanlig er manglende ressurser som gjør at arkiver ikke blir bevart

*Informasjonskontroll over arkiv-
materiale skjer ikke bare i totali-
tære regimer, men også i demokra-
tiske samfunn.*

Stortinget. Foto: iStockphoto

på en ansvarlig måte. Derfor er det viktig å spre arkivfaglig kunnskap, slik at arkivene blir oppfattet som en viktig del av individets rettsvern i samfunnet, ikke som passive gjenstander som man leter fram ved behov. Vi må gjøre arkivskapere bevisst på at de plikter å ta vare på arkivmaterialet, til tross for plassmangelen i arkivmagasinene. Disse dokumentene kan ha stor betydning for enkeltindivider eller grupper senere eller de kan få en annen betydning og formål i framtiden.

Arkiv og minoriteter

Nye utfordringer fra det moderne samfunnet vil presse arkivene til omstilling også i Norge. Folks informasjonsbehov har forandret seg etter at verden er blitt mer medie-relatert og individuelle personrettigheter er blitt forsterket. I de siste årene har blant annet tatere, tidligere beboere ved barnevernsinstitusjoner, elever ved statens spesialskoler og krigsbarn søkt dokumentasjon fra arkivet for vinne kompensasjon fra staten for urett de har opplevd. Samtidig vil mange av disse bare ha behov for å forstå hva som har skjedd.

Det ser ut til at den neste store kompensasjonssaken vil gjelde utdanningsskadelidende kvener og samer som sammen med krigsbarna og tatere er inkludert i statens erstatningsordning. Under andre verdenskrig ble mange skoler stengt eller brent i Troms og Finnmark. Manglende skolegang, sammen med fornorskningsspolitikk, forårsaket at mange kvenske og samiske barn ikke lærte seg å lese og skrive. De har levd som analfabeter hele livet. Flere hundre sendte individuelle søknader om billighetserstatning i årene 1996 og 1997, men søknadene ble avslått på grunn av manglende dokumentasjon. For å få billighetserstatning trenger erstatningssøkere tilstrekkelig dokumentasjon, som i praksis ofte er vanskelig oppnå, på grunn av at alle dokumentene ikke er blitt ivaretatt eller de er blitt ødelagt eller har forsvunnet. Staten har etter spurt undersøkelser av om det er mulig å dokumentere tap av skolegang ut fra arkivmaterialet.¹⁹

Her vil jeg at man tar i betraktning at både begrepene «minoritet» og «marginalitet» er konstruksjoner som kan for-

andre seg. De kan være basert på etnisitet, kjønn, klassetilhørighet, seksuell legning, sykdom eller andre forhold. Minoritetsforskerne Abdul JanMohamed og David Lloyd skriver at «becoming minor» ikke i seg selv er det vesentlige spørsmålet, men at det er et spørsmål om posisjon. Det er et spørsmål om subjektsposisjon som i den avgjørende analysen kan defineres bare etter politiske vilkår. Disse vilkårene er effekter av økonomisk utnyttelse, politisk undertrykking, sosial manipulasjon og ideologisk dominans.²⁰ Marginalitet betyr at hovedkulturen eller den dominerende gruppen (sentrum) stenger subkulturer og minoritetskulturer ute, dvs. de er marginale. Ifølge Gayatri Chakravorty Spivak finnes det egentlig ikke noe som er sentralt eller marginalt, men sentrum konstitueres alltid gjennom sin egen marginalitet.²¹

Et godt eksempel på hvordan oppfatninger av «minoritet» og «marginalitet» kan forandre seg finner man i Porsanger. Høsten 2005 arrangerte Interkommunalt Arkiv i Finnmark, sammen med Porsanger Museum og Porsanger Bibliotek, utstillingen

«Porsangerskolen gjennom 100 år 1905-2005.» Et av de heftigste diskusjonstemaene blant publikum var tapt skolegang i forbindelse med 2. verdenskrig. Den norske befolkningen følte seg oversett av myndighetene, fordi de ikke hadde mulighet for å søke kompensasjon, på grunn av at de hadde norsk som morsmål. Samer og kvener er blitt sett som mer skadelidende, fordi de ikke lærte majoritetsspråket. Ifølge de norske var forholdene lik for alle etniske grupper i området under krigen, fordi alle gikk i felles skole som ble brent av tyskerne. De utdanningsskadelidende norske barna tilhører derved minoriteten, fordi de ikke har samme rettigheter som områdets andre etnisiteter. De er også marginale, fordi de ikke har fått like godt skoletilbud som Norges øvrige befolkning. De norske barna som tapte skolegangen i forbindelse med skolebrannene i Finnmark kan sannsynligvis kunne søke erstatning på individuelt grunnlag.

Kunnskap er nødvendig for at arkiv skal bli formidlet på en tilfredsstillende måte. Arkivarene er ikke bare eksperter i historie, men de burde ha kunnskap om

informasjon, tekst og kontekst.²² De fleste undertrykte grupper og kulturer har valgt forskjellige dobbeltstemthets- eller dobbeltkommunikasjonsformer, der informasjon kan oppfattes på forskjellige måter avhengig av tilhørernes etnisitet eller posisjon.²³

I tillegg til spørsmål om vår egen forståelse av nedtegninger burde man problematisere forståelsen hos de som nedtegner tekster. Hvor mye forstår de av informasjonen og dens kontekst? Arkivmateriale kan inneholde forstyrrende elementer fra dialekt- og språkforhold, kulturelle forskjeller og mentalitet og klasseforskjeller.²⁴ Forstyrrelsene vil være større jo større kultur- og språkforskjellene er. I hvilken grad har for eksempel kommunikasjonsforskjellene påvirket diagnose av sykdommer og sinnslidelser blant samer og kvener eller andre marginale grupper? Vi vet at i skoleverket har språkproblemer forårsaket misforståelse og mistolkning, samt negative generaliseringer. I dag blir fortsatt gebrokkent språk og annerledeshet assosiert med evnesvakhet eller til og med noe som er farlig, spesielt i forbindelse med muslimske

grupper, selv om offentlige myndigheter prøver å kjempe mot diskriminering i samfunnet.

All urettferdighet basert på etnisk diskriminering kan man imidlertid ikke dokumentere. Dette kommer tydelig fram i forbindelse med innvandreres arbeidssøking. Personer med fremmedspråklige navn blir ofte ikke vurdert som mulige søkere til stillinger, til tross for deres relevante kompetanse. Eksempelvis kan vi spørre om hva som har skjedd i behandlingen av arbeidssøknaden til en armensk kvinne som til tross for sin 8 års studiekompetanse som matematikklærer ikke har fått arbeid hun er utdannet til, selv om Norge mangler kvalifiserte matematikklærere?²⁵ Hva kunne saksbehandlingsdokumentene fortelle oss om saken? Får vi noen gang vite mer om ansettelsesprosesser, fordi stort sett tar man ikke vare på avslåtte søknader? Her er det lett å se at en slik praksis vil utslette spor av mulige negative holdninger til fremmede hos arbeidsgivere og myndigheter.

Til tross for aktiv forebygging mot negative stereotypier er de dypt forankret i underbevisstheten vår. De kommer fram

som generelle holdninger blant fellesskapets øvrige befolkning i hverdagslige diskusjoner, samt i media og underholdning. I hvilken grad vil nedtegnelsene i arkivet ha vært påvirket av stereotypier og generaliserende holdninger? Stereotypisering fungerer nemlig som en slags differensiering mellom folkegrupper basert på etnisitet, klassetilhørighet, sosiale forskjeller, seksuell legning eller andre faktorer. Slike stereotypier hører til folks kulturbevissthet der de uttrykker standardiserte forestillinger om en viss gruppes forskjeller, sammenlignet med fellesskapets andre grupper. I et flerkulturelt fellesskap kan stereotypiene til og med hjelpe menneskene til å skape orden i et komplisert system, på grunn av at gjennom enkle kategoriseringer som er resultat av stereotypiseringer kan det sosiale fellesskapet deles i mennesketyper. På denne måten føler det enkelte mennesket at han forstår samfunnet, samtidig som hans tilhørighet til en viss kultur- eller folkegruppe kan bli fremhevet.²⁶

Den postkoloniale tilnærmingen

Arkivet gjenspeiler ikke den totale virkeligheten, men den

er en konstruksjon som gjenspeiler dominante maktforhold i samfunnet.²⁷ Undersøkelsen av minoriteter og marginale grupper i offentlige arkiver vil være en viktig del av synliggjøringen av disse maktstrukturene. Selv om de historiske og juridiske egenskapene ved dokumentene vil være åpenbare, vil dokumentene uttrykke offentlig politikk, holdninger og fordommer knyttet til en viss tid og et visst sted.²⁸ Bildet av samfunnet og marginale grupper som trer fram fra dokumentene kan skille seg fra den offisielle historieskrivingen. De kan fortelle en annen historie, en historie som kommer nedenfra. Et dokument fra Nord-Troms forteller følgende: «Rasemessig er befolkningen sterkt oppblandet med finsk og lappisk blod. Der er fra statens side ikke på langt nær gjort tilstrekkelig for gjennom systematisk skolegang å bebringe barna norsk tenkesett og lynne. En flerhet av de eldre snakker fremdeles lappisk eller finsk. Ungdomsskolen i Lyngsøidet, hvis tilblivelse vesentlig skyldes en enkelt mann, skolebestyrer Leigland, danner her en undtagelse, og har bidratt sterkt til å utjevne raseforskjel-

len. Det er kun et tidsspørsmål når denne raseforskjell er ute av verden. Assimileringen er allerede på vei. Som etterkommere av verdens beste idrettsfolk bringer det finske innslag med sig en seig utholdenhet som ikke gir tapt i første omgang. Det lappiske innslag er selvsagt vanskeligere, idet det skal mer enn en generasjon til for et nomadefolk å bli fastboende.» (Rundskriv, Gjenreisninga i Nord-Troms 1945).²⁹

Hvorfor brukes begrepet finsk i stedet for kvensk i denne teksten? For å analysere denne teksten, føler jeg at den postmoderne tilnærmingen alene blir for generaliserende. Dermed vil jeg ta i bruk postkoloniale teorier som et hjelpemiddel for å analysere hvordan marginale grupper kommer fram i arkivene og hvordan deres perspektiver kommer fram i dokumentene.³⁰ Postkoloniale teorier har forbindelser med postmodernisme, men er spesielt anvendt i forbindelse med marginale grupper. Den postkoloniale forskningen innebærer at man beveger seg mot kontekstualiserende forskning, der man undersøker litteratur som kulturelle tekster.³¹ Til tross for

at disse teoriene er knyttet til litteraturforskning, har teoriens kontekstualiserende funksjon gjort den anvendelig også i andre fag. Postkolonial forskning oppfattes som en variant av kulturforskningen, der det fokuseres på kjennetegn, problemer og spenninger mellom marginale grupper og hovedkulturen.

Til tross for at postkolonial forskning blir knyttet til den tredje verden, kan minoritetsforskningen i den vestlige verden være interessert i lignende problematikk, som kulturell motstand, maktbruk og maktreasjoner, *hybriditet* (blandingsform), *synkronitet* (sammensmelting), identitetsspørsmål og dobbeltbevissthet.³² Termen «bevissthet» i den postkoloniale konteksten betyr ikke bevisstheten generelt, men brukes i politisk forstand som «undertrykt bevissthet.»³³ Robert J. C. Young skriver at «[w]hether it be through colonial domination and the transmutation of indigenous cultures, or the hybridization of domestic metropolitan cultures as a result of immigration, postcolonial theory is always concerned with the positive and

negative effects of the mixing of peoples and cultures.»³⁴

I tillegg har man i forbindelse med minoritetsforskning snakket om *the colonized mind*, noe som vil si at minoritetene har tilegnet seg majoritetens måte å definere, marginalisere og usynliggjøre dem og deres kultur på, trekk som man også vil finne innen arkivet. I flere tilfeller opptrer minoritetene bevisst på majoritetens premisser for å oppnå fordeler eller for å bli forstått.

I forbindelse med kvener vil *the colonized mind* komme fram i selve betegnelsen «kven» i nyere historie. Allerede i sagatekster og norrøne kilder beskrives kvenene som et folk på Nordkalotten. Periodevis tilstedeværelse i Norge er like gammel. Siden slutten av 1600-tallet har stadig nye grupper, først og fremst fra Nord-Sverige og Nord-Finland, bosatt seg i Nord-Norge. De fleste av disse krysset ingen statsgrenser, men kom før grensene på Nordkalotten ble fastsatt på 1750-tallet. Disse nykommerne hadde oftest jordbruksbakgrunn og de bosatte seg i områder der de kunne drive jordbruk og fiske. I det offisielle arkivet finner man

utallige og entydige merknader om kvener spesielt på 1700-tallet. Etnonymet «Qven» var en offisiell betegnelse på denne befolkningen i datidens Norge. Den siste store bølgen av kvener bosatt seg i Norge på 1840- og 1860-tallet.

Mot slutten av 1800-tallet kan man si at kveninnvandringen tar slutt etter at Norge har stengt sine grenser. På denne tiden har fornorskningen begynt for alvor. Både kvenene og deres kultur blir oppfattet negativt i offentlige sammenhenger og betegnelsen «kven» har fått en negativ ballast. I 1936 ble betegnelsen «kvensk» offisielt forandret til finsk av norske myndigheter.

Jeg antar at med dette trekket med å forandre navnet offisielt fra kvensk til finsk, ville staten tydeliggjøre kvenene som fremmedartet befolkning i Norge ved å forbinde dem tydelig til den nye nasjonalstaten Finland. Jeg antar at med forandringen av felles gruppenavn sammen med massiv fornorskningsspolitikk, har den norske staten fått kvenene til å distansere seg fra den flere hundre år gamle tilknytningen til Nord-Norge og fått dem til å søke sin opprin-

nelse i Finland. I perioden fra 1870 til mellomkrigstiden ble det publisert flere avisartikler om kvenene som en innvandrerguppe i Norge, som man burde assimilere fullstendig i det norske samfunnet.³⁵ Samtidig festet forestillingen om kvenene som innvandre seg blant folk flest, både innenfor gruppen og blant andre. Mange valgte, deriblant flere forskere, å bruke begrepene «finne», «finlender», «finskættet» eller «etterfølgere av finsk innvandrere» i stedet.³⁶ Betegnelsen «kven» ble tatt tilbake på 1980- og 90-tallet i kjølvannet av den kvenske oppvåkningen i Norge, for å gjøre skille mellom kvener og finlendere. Kvenene ble offisielt kategorisert som innvandrere helt til de fikk status som nasjonal minoritet i 1999.

Forestillinger om kvenene som finske innvandrere vil man fortsatt finne i dag, blant annet i skoleverket, til tross for at kvenene offisielt er en nasjonal minoritet og kvensk et eget språk. Kvenske barn får undervisningsopplegg som er tilpasset finske barn i Norge eller innvandrerbarn i Finland. I de få undervisningstekstene som finnes om kvenkultur, som også er

rettet mot finske barn i Norge, blir kvenene og deres kultur framstilt som museal og kvenene som et døende folkeslag i form av eldre mennesker i kvenbygder i Nord-Norge. Hvilken identitetsmessig skade vil dette opplegget forårsake hos kvenske barn? Vil de en gang i framtiden kreve erstatning for manglende undervisning på sitt språk og sin kultur? Skapes det arkiver som kan dokumentere dette? Blir dokumentene tatt vare på? Hvem har ansvaret for å ta opp disse spørsmålene? Hvem har ansvaret for å sørge for å dokumentere urett som begås i dag?

Avslutning

I denne artikkelen har mitt formål vært å vise hvorfor de nyere teoriene, spesielt den postmoderne arkivteorien, sammen med postkolonial forskning, er fruktbar innenfor arkivfaget. Disse teoriene vil belyse maktforholdene i offentlige dokumenter. Postmoderne arkivteori har problematisert arkivenes objektivitet og maktforhold, samtidig som den vil knytte arkivet nærmere samfunnets øvrige strukturer. Gjennom å problematisere objektivitet og maktforhold vil arkivet bli

mer inkluderende i forhold til marginale grupper og minoriteter i samfunnet. Gjennom den postmoderne tilnærmingen vil man synliggjøre tydeligere at arkivets oppgave er å betjene samfunnets behov og enkelt-individets rettigheter. Post-kolonial teori har forbindelse med postmodernisme, men er spesielt anvendt i forbindelse med marginale grupper. Den er opptatt av positive og negative påvirkninger av flerkulturelle fellesskap. Arkivet bør være en grunnleggende del av et fungerende demokrati og sikre pålitelighet også for minoriteter. Prosjekter der man velger å anvende nyere arkivteorier representerer et forsøk på å skape en kanal som man kan bruke for å gå fra marginalitet til sentrum, og dermed virke på minoritetenes og enkeltindividers mulighet til å i delta beslutninger som angår dem og deres interesser.

1. Jacques Derrida: *Archival Fever*. The University of Chicago Press. Chicago & London. 1996, s. 2.
2. Verne Harris: «The Archival Sliver: Power, Memory, and Archives in South Africa.» *Archival Science* 2, 1-2. 2002, s. 65.
3. Sml. David Bearman: «Electronic Record-keeping, Social Memory and Democracy.» *Refiguring the Archive*. Ed. Carolyn Hamilton, Verne Harris, Jane Tabor, Michele Pickover, Creame Reid & Razia Saleh. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht/Boston/London. 2002, s. 324.
4. Sml. Gudmund Valderhaug 2005: «Memory, Archives and Justice - a Norwegian Perspective.» Foredrag i seminaret «Memory and Justice.» Arr. The Nelson Mandela Foundation. Johannesburg 18.08.2005.
5. Derrida: *Archival Fever*, s. 90.
6. Luciana Duranti: «The Impact of Technological Change on Archival Theory.» Paper at «International Congress of Archives.» Seville, September 2000.
7. Terry Cook: «Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts.» Opprinnelig publisert i *Archival Science*, vol 1, no. 1 (2000), ss. 3-24.
8. Terry Cook & Joan Schwartz: «Archives, Records and Power: The Making of the Modern Memory.» *Archival Science* 2, 1-2. 2002, s. 6.
9. Eric Ketelaar: «The Archive as Time Machine.» Closing Speech of the DLM-Forum 2002. Barcelona, 8. May 2002.
10. Cook: *Archival Science and Postmodernism*, ss. 3-24.
11. Anne Holcomb: «Multi-disciplinary Discourse: Reading Two Sides of the Postmodern Archive.» 2001. <http://www-personal.si.umich.edu/~amhoc558olitReview.htm>.
12. Verne Harris: «The Archive is Politics: Truths, Powers, Records and Contestation in South Africa.» Basert på foredrag i seminaret «The Power and Passion of Archives» ved University of Toronto og konferansen «Political Pressure and the Archival Record» ved University of Liverpool. 2003, s. 7.
13. Cook & Schwartz: *Archives, Records and Power: The Making of the Modern Memory*, s. 4.
14. Derrida: *Archival Fever*, s. 4.
15. Harris: *The Archive is Politics*, s. 22.
16. Eric Ketelaar: «Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection.» *Archival Science* 2, 1-2. 2002, s. 228.
17. Harris: *The Archival Sliver*, s. 64.
18. Ketelaar: *Archival Temples, Archival Prisons*, s. 229.
19. St.meld. nr. 44. 2002-2003, ss. 63-72.
20. Abdul JanMohamed & David Lloyd: «Introduction: Toward a Theory of Minority Discourse, What Is to Be Done?» *The Nature and Context of Minority Discourse*. Ed. A. R. JanMohamed and D. Lloyd. Oxford University Press. New York. 1990, s. 9.
21. Gayatri Chakravorty Spivak: *Post-Colonial Critic. Interviews, Strategies, Dialogues*. Ed. Sarah Harasym. Routledge. New York & London. 1990, s. 40.
22. Harald Lindbach: «Formidling av arkiv. Et forsøk på en problematisering.» *Archeion* 2/2004, s. 14.
23. Begrepet tilsvarende Henry Louis Gates Jr.s begrep two-toned eller double-voiced. Se Henry Louis Gates Jr.: «Criticism in the Jungle.» *Black Literature and Literary Theory*. Ed. Henry Louis Gates Jr. Methuen. New York & London. 1984, ss. 3-6; 12. og Kaisa Maliniemi Lindbach: «Drømmen om Ruija - Havlandet. Kvenlitteratur i Nord-Norge.» *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordisk perspektiv*. Red. Satu Gröndahl. Uppsala. 2002, ss. 127-128.
24. Lindbach: *Formidling av arkiv*, s. 14.
25. Halvor Hegtun: «Mattelærer får kun vaskejobb». *Aftenposten*. 29.11.2005.
26. Marjut Anttonen: *Etnopolitiikka Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestöpolitisoinnin 1990-luvulla*. Vammala. 1999, s. 229.
27. Sml. Verne Harris: «The Cultured Archive: an Interrogation of the Nexus between Archives and Culture from a South African perspective.» Innlegg ved seminaret «Arkiver i flerkulturelle samfunn.» 2004. Oslo. www.llp.no/artikler/Verne-harris.htm.
28. Se Lindbach: *Formidling av arkiv*, s. 12.

29. Gjengitt med originalens ortografi
30. Termen er sammensatt av to ord: «Post» og «kolonialisme.» Etter at kolonialiserte land ble selvstendige nasjoner oppstår det, samtidig som de går gjennom en politisk avkolonisasjonsprosess, ny kolonidanning: Postkolonialisme. Denne nye formasjonen er en postkolonial stat. Den er en statsform som blir oppfattet som å være institusjonelt fri fra den fremmede maktens kontroll, og har oppnådd mer politisk autonomi enn den hadde under kolonistytet. Se Stephen Lemon: «Post-Colonial Critical Theories.» *New National and Post Colonial Literatures*. 1996, s. 180.
31. Barth Moore-Gilbert: *Postcolonial Theory. Context, Practices, Politics*. Verso, London, New York. 1996, ss. 5-6.
32. Kaisa Maliniemi Lindbach: *Kvenlitteratur i nord. Med spesielt blikk på Idar Kristiansens romaner*. Universitetet i Tromsø. 2001, s. 23.
33. Gayatri Chakravorty Spivak: *Maailmasta kolmanteen*. Jyväskylä. 1996, s. 74. Orig. «Entering the Third World» i verket *In Other Worlds*.
34. Robert J. C. Young: *Postcolonialism. An Historical Introduction*. Blackwell Publishers. Cornwall. 2001, s. 69.
35. Einar Niemi: «Kategoriernes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv». *Samisk forskning og forskningsetikk*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). 2002, s. 31.
36. *Ibid.*, s. 34.

DANSK UDENRIGSPOLITIK OG ARBEJDERBESKYTTELSE

AFLEVERINGEN AF ARKIVET FOR «LANDSFORENINGEN AF STRÅLINGSRAMTE THULE-ARBEJDERE» TIL AALBORG STADSARKIV.

Midt under den kolde krigs allerkoldeste fase, dengang der altid var kampklare brintbombebevæbnede flyvemaskiner i luften, spillede den amerikanske Thule-base i Nordgrønland en helt afgørende rolle som hjørnestenen i forsvaret af hele den vestlige halvkugle. Eftersom Grønland var dansk koloni og fra 1953 en del af Danmark, måtte danskerne på den ene side fastholde dansk suverænitet over området, samtidigt med at en hovedallieret stormagt krævede fuld militær suverænitet. Som kompromis skulle det civile personale på ca. 1.000 på basen være dansk, mens det militære personale omfattede ca. 10.000 amerikanere.

Det var en voldsom forøgelse af den samlede grønlandske

befolkning på 20.000. Lokalt blev der dog ikke plads til de 30 familier Thule-eskimoer. De blev den 25.-28. maj 1953 tvangsforflyttet 160 km. nordpå til telte i Quanaaq, mens deres træhuse i Thule blev brændt ned. Erstatning blev senest afvist den 26. januar 2006 af menneskerettighedsdomstolen i Strasbourg. Danmark ratificerede først den europæiske menneskerettighedskonvention i september 1953. Tvangsflytningen foregik i maj!

Thule-basen gav også problemer ved fastlæggelsen af den officielle danske atompolitik. På den ene side fastholdt Danmark stædigt, at man ikke tillod oplagring af atomvåben på dansk område, mens man på den anden side, hemmeligt,

accepterede at våbnene oplagredes i Thule. Det skyldtes igen det besværlige suverænitetsspørgsmål.

Senest var dansk suverænitet over Grønland blevet bekræftet i 1933 af den internationale domstol i Haag, da Norge ønskede dele af øen tilbage (Grønland havde været norsk kronkoloni indtil 1814). Men efter 9. april 1940 blev suveræniteten atter kraftigt anfægtet af USA (og Canada), der fremhævede, at Grønland og dets befolkning ikke alene knyttede sig geografisk og etnisk til Nordamerika, men at øen var et helt afgørende led i forsvaret af det nordamerikanske kontinent.

Den danske ambassadør i Washington fra 1939 til 1958, Henrik Kaufmann, valgte derfor

i april 1941 at undertegne en traktat, der gav en «fri dansk regering» (repræsenteret af ham selv), suverænitet over Grønland, mens USA til gengæld fik uopsigelig ret til militær tilstedeværelse. Regeringen i København protesterede naturligvis voldsomt og afskedigede Henrik Kaufmann, men den blev afvist af USA under henvisning til at den danske regering ikke handlede frit under tysk besættelse. Traktaten om Grønland blev i øvrigt bekræftet i 1951 inden for NATO's rammer efter et tilbud fra USA i 1946 om at «købe» Grønland.

Danmark havde egentlig ikke noget valg, den amerikanske hovedbase i forsvaret mod Sovjet ville under alle omstændigheder blive anlagt i Thule. Statsminister H.C. Hansen, der i 1957 afviste enhver form for atomvåben på dansk område, sendte derfor samtidigt et hemmeligt brev, der gav amerikanerne tilladelse til at oplagre atomvåben i Thule og til at overflyve Grønland med atombevæbnede flyvere. At det var hemmeligt, betød jo desværre også, at de danske arbejdere, der befandt sig i Thule for at markere dansk suverænitet, ikke

blev orienteret. Den eneste der kendte brevet var udenrigsminister, senere statsminister Jens Otto Krag.

Hele spørgsmålet «eksploderede» i bogstaveligste forstand den 21. januar 1968, da en amerikansk B-52'er, armeret med 4 brintbomber, styrtede brændende ned på isen lige sydvest for basen. Tre af bomberne pulveriseredes over is og land, mens den fjerde forsvandt i havet sammen med resterne af flyvemaskinen. I følge senere frigivne amerikanske kilder blev betydelige mængder højaktivt plutonium spredt over hele området. De 839 danske arbejdere der på dette tidspunkt befandt sig i Thule, blev i de følgende tre måneder sat til at samle al løs sne, is og vragdele sammen i beholdere, der videresendtes til atomaffaldsdepoterne i Savannah River og Oak Ridge i USA. Det var et svært arbejde, for stærk kulde (minus 40 grader) og blæst gjorde de 11.000 tons sne til fint støv. At det var atomaffald måtte arbejderne jo ikke gerne få at vide og i det hele taget var nedstyrtningen yderst ubejlelig for den danske regering og dets leder, Jens Otto Krag. Dagen efter

nedstyrtningen og dagen før folketingsvalget den 23. januar i Danmark udsendte han derfor den 22. januar følgende erklæring: «I anledning af forlydender om, at Grønland overflyves af flyvemaskiner med atomvåben, bekræfter regeringen, at der ikke findes atomvåben i Grønland, og at der ikke sker overflyvning af Grønland med atomvåben».

Erklæringen var jo oplagt forkert, men hvad der er usandt kan jo blive sandt med tiden. Krag vidste, at amerikanerne få måneder efter ville udskifte de forældede B 52'ere med interkontinentale raketter og at Thulebasen ville blive omdannet til en ren radarvarslingsstation. Både Krag, der tabte valget i 1968, samt kommende regeringer, borgerlige såvel som socialdemokratiske, fastholdt derfor, at der ikke var atomvåben i Thule. Der kunne derfor heller ikke være tale om radioaktiv stråling. Uden stråling kunne man ikke blive stråleskadet og uden stråleskader kunne man naturligvis ikke få arbejdsskadeerstatning for stråleskader.

Sagen rejstes først 18 år senere! Reaktorulykken i Tjernobyl den 26. april 1986 gav, i

modsatning til Thule-nedstyrtningen, en voldsom mediestorm. De tidligere arbejdere fra Thule begyndte at undre sig over de mystiske sygdomme de led af. Ganske vist havde den danske læge i Thule allerede i 1968 registreret og fotograferet hudlidelser hos arbejderne, men de var dengang blevet tolket som psoriasis, eksem eller kuldeskader. Da nogle af de tidligere Thule-arbejdere deltog i oprydningsarbejdet i Tjernobyl, forekom det dem, at det der nu blev betegnet som stråleskader, til forveksling lignede de skader de havde fået i Thule i 1968. De mente endvidere at de tidligere arbejdere fra Thule havde langt flere dødsfald og kræfttilfælde end gennemsnittet. De overlevende stiftede derfor i 1988 «Foreningen af Stråleramte Thulearbejdere». Foreningens formål er: «At samle alle tidligere thulearbejdere og grønlændere fra Thuleområdet samt deres pårørende og evt. efterladte for at søge oplysninger om flyulykken i januar 1968, og informere om de skader og følgesygdomme, som de har måttet pådrage sig under opholdet på basen og eventuelt opnå erstatning herfor.»

I første omgang fik foreningen 1989-1993 gennemført en række arbejdsmedicinske undersøgelser, der dog ikke viste en anderledes arbejdsskadeprofil end for alle andre arbejdere. Det kunne skyldes, at danske arbejdsskadeundersøgelser slet ikke inddrog muligheden for radioaktive stråleskader og i øvrigt heller ikke havde nogen specialviden herom. Man kan jo ikke blive stråleskadet i et land der hverken har atomkraft eller atomvåben!

Det viste sig ganske vist, at en af de arbejdere der havde deltaget i oprydningen i januar 1968, J.G. Carswell, fik konstateret strålingsforårsaget cancer. Men det skete i Melbourne, efter han var emigreret til Australien. Han fik dog ikke medhold i en efterfølgende erstatningssag mod USA. Ulykken var sket på dansk område! Men foreningen blev i denne sammenhæng i vidt omfang forsynet med udvalgte akter af den amerikanske regering, der nu findes i foreningens arkiv. Disse akter lagde ikke skjul på at en atombevæbnet flyver var styrtet ned i 1968 og at nedstyrtningen havde forårsaget en radioaktiv forurening, der dog ikke blev bedømt som

kritisk. I hvert fald ikke for det amerikanske militære personale i Thule, der var blevet grundigt strålehygiejnisk undersøgt i årene efter.

Lidt medvind fik foreningen først, da det i 1995 kom frem, at den danske regering rent faktisk havde tilladt oplagring af atomvåben i Thule, samt overflyvning og landing af atombevæbnede flyvere på basen fra og med 1957. Man fandt nu H.C. Hansen-brevet i Danmark, eftersom amerikanerne ikke på mindste måde lagde skjul på, hvad der var sket i 1968 og med hvilken ret de havde haft atomvåben i Thule. I oktober-november 1995 blev der derfor foranstaltet en omfattende høring om sagen og folketinget besluttede efterfølgende, at hver eneste af de endnu overlevende Thule-arbejdere, der havde befundet sig på basen den 21. januar 1968, skulle have en godtgørelse på 50.000 kr. Men «IKKE som erstatning, men som kompensation for en langvarig, ubegrundet, angst for at have fået radioaktiv bestråling.»

At regeringen herefter lukkede sagen for al fremtid, dæmpede ikke gemytterne og sagen blev i 2002 atter rejst af

foreningen for de stråleramte Thulearbejdere i Bruxelles med fornyede krav om at få gennemført den strålehygiejnisk undersøgelse, således som amerikanerne på basen tidligere havde fået. Det afvises af EU-kommissionen med den begrundelse, at Danmark i

1968 ikke havde været medlem af EU og derfor ikke dengang var omfattet af Euroatom-aftalerne om nukleart affald, samt at Grønland, der siden 1979 havde haft selvstyre, i 1986 var trådt ud af EU. Til gengæld bad EU-parlamentet i 2005 den danske regering om at foretage

«I anledning af forlydender om, at Grønland overflyves af flyvemaskiner med atomvåben, bekræfter regeringen, at der ikke findes atomvåben i Grønland, og at der ikke sker overflyvning af Grønland med atomvåben».

Erklæringen var jo oplagt forkert, men hvad der er usandt kan jo blive sandt med tiden.

Detalj fra et B52-fly. Foto: iStock-photo

strålingsundersøgelser i Thuleområdet og den ønskede strålingshygiejniske undersøgelse af arbejderne.

Strålingsundersøgelsen fastslog pr. 5. oktober 2005, at den radioaktive stråling i området for nedstyrtningen overstiger den tilrådelige helbredsmæssige grænse og at færdsel i samt fortæring af fisk og vildt fra området frarådes. Men strålingshygiejniske undersøgelser af arbejderne blev ikke gennemført. I stedet fremlagde den danske regering pr. 10. januar 2006 en statistisk vurdering af Thulearbejdernes sundhedstilstand. Den fastslår: «at intet tyder på at den radioaktive stråling i området har skadet Thulearbejderne i 1968. Ganske vist ligger cancerdødsfald blandt Thulearbejdere på det dobbelte af det danske gennemsnit, men ikke højere end blandt arbejdere der var i Thule før og efter 1968. Og i øvrigt kan det slet ikke siges om cancer efter 40 års forløb skyldes stråling eller ej!»

Den 28. september 2005 blev arkivet for «Landsforeningen af stråleramte Thulearbejdere» afleveret til Aalborg Stadsarkiv. Begrundelsen var at foreningen ved at aflevere materialet til et

arkiv ønsker at fremme en øget forskning i sagen der vil blive fremmet af den registrering og ordning som Stadsarkivet gennemfører. Når det netop blev Aalborg Stadsarkiv skyldes det Aalborgs tætte forbindelser med Grønland. Grønlandske Handel har sin danske udgangshavn i Aalborg og Stadsarkivet har i forvejen arkivet efter Kaj Poulsen, den folketingsmand der særligt involverede sig i Thulesagen. (se www.noks.dk)

Det er naturligvis ikke Stadsarkivets opgave at afgøre hvem der har ret eller uret i denne langtrukne erstatningssag, men det er Stadsarkivets opgave at fremlægge materialet således at det i videst muligt omfang er tilgængeligt for forskningen. Det vil naturligvis ske under hensyntagen til de tilgængelighedsregler, der gælder for sådant materiale. Men væsentligst er vel, at arkivet nu, fra og med 21. januar 2006, på 38-års-dagen for nedstyrtningen, er tilgængeligt på en registratur der findes på www.aalborg.dk/stadsarkiv - og som senere vil være at finde på www.danpa.dk og www.noks.dk

DIGITALISERT OFFENTLIGHET – DEMOKRATISERING ELLER ØKTE STENGSLER? HVILKE NYE UTFORDRINGER MØTER ARKIVPERSONALET?

Når offentlige kontorer legger mer og mer informasjon tilgjengelig på nettet, stiller dette nye krav til brukernes tilgangskompetanse. For arkivmedarbeiderne krever den elektroniske kommunikasjonsformen en høy etisk standard. Arkivpersonalet er ikke alltid klar over den store makten de besitter gjennom forvaltning av informasjonen i arkivene.

Innledning

Det siste året har jeg bygget opp en ny virksomhet i Bergen kommune, en felles arkivtjeneste for alle byrådsavdelingene. Her er det over 20 ansatte som er i ferd med å opparbeide seg

en allsidig kompetanse innen arkivdanning. Denne sentrale arkivtjenesten («Sentralarkivet») er organisert som en del av Bergen Byarkiv. Det vil si at arkivpersonalet ikke er ansatt i fagavdelinger i kommunen, men er en del av en stor arkivinstitusjon. Organisatorisk har det vist seg å ha flere fordeler. Noen av disse fordelene vil jeg komme nærmere inn på.

Jeg baserer denne artikkelen på erfaringer fra min jobb som fagsjef for moderne arkiv i Bergen kommune og som ansvarlig for det nevnte Sentralarkivet. Ikke alt er selvopplevd, noe er impulser hentet fra film, bøker eller avisoppslag der digital kommunikasjon har vært tema.

Digitalisert offentlighet

Utviklingen går i en retning der det etter hvert er meningen at alle skal kommunisere med det offentlige via internett. For de som har kompetanse på *hvordan* dette skal gjøres, kan det synes som om vi beveger oss mot et åpnere samfunn med mer demokrati. Innbyggerne kan nå skaffe seg innsikt i hva det offentlige til enhver tid beskjeftiger seg med, blant annet via direkte innsyn i offentlige saker via internett. For å bruke Bergen kommune som eksempel, har man i dag følgende informasjon tilgjengelig via internett: Møtebøker, offentlige journal, diverse søknadsskjemaer og ellers generell informasjon om Bergen kommune.

Spørsmålet er om den informasjonen som ligger på kommunens nettside er entydig og tilgjengelig for alle som forsøker å manøvrere seg frem i det som kan fremstå som en «jungel av informasjon.» For å gi et bilde av hvordan det kan føles å skulle bane seg veg gjennom en jungel, vil jeg bruke et sitat fra Duste-forbundets president, Darwin P. Erlandsen: «I det indre av Borneo skal der etter sigende finnes et jungelkratt som er så tett at selv ikke en fullvoksen gorilla er i stand til å trenge igjennom det. Et slikt kratt finnes ikke hos oss. Til gjengjeld har vi magistrene.»

For egen regning vil jeg legge til: Hos oss har vi byråkratene ... I tillegg har vi teknologene, databasene, arkivsystemene, designerne og – altså internett. Alle disse faktorene er med på å skape det som kan fremstå som «en jungel av informasjon.» For noen vil denne jungelen av informasjon være umulig å trenge gjennom, mens andre har anskaffet seg det som skal til av utstyr og innøvde ferdigheter. Jeg vil i denne sammenhengen rette fokus på tilgjengelighet og mulig tolkning og forståelse av digital informasjon.

For meg reiser det seg en

rekke spørsmål: Hvor tilgjengelig er egentlig den informasjonen vi finner på nettet? Er det mulig å gå seg bort, og havne på feil nettsted? Jeg ser for meg at dette kan skje. I verste fall kan man ende opp med en ungdomsskoleelevs oppgave, full av faktafeil – i stedet for den nettportalen som kunne ha gitt all nødvendig informasjon i en konkret sak. Hvor lett er det for allmennheten å få med seg de offentlige rutinene som mer og mer baserer seg på nettkommunikasjon mellom innbyggerne og forvaltningen? Hvordan er det mulig for alle småbarnsforeldre å kunne vite at man nå må søke elektronisk for å få kommunal barnehageplass? Dette er en utvikling som foregår i flere og flere kommuner. Den samme problemstillingen vil på sikt oppstå også i etter-spørsmål etter andre offentlige tjenester. Man skal kommunisere elektronisk, og sende søknaden via det store internettet. Dette gjelder også selv om søknadsskjemaet inneholder sensitive personopplysninger. Her er det åpenbart en mulighet for teknologene til å la seg rive med i begeistring over alt som er mulig å gjøre elektronisk – ved

hjelp av digital kommunikasjon. Som innbyggere og brukere av offentlige tjenester, må vi fortsatt kunne kreve å bli hørt og få våre søknader behandlet – også dersom vi bruker ordinær postgang, til tross for at *muligheten* for elektronisk kommunikasjon er til stede. Dersom det på et tidspunkt blir vedtatt at det *kun* er de elektroniske søknadene som skal behandles, vil jeg stille spørsmål ved om dette er tiltak det er riktig å gjennomføre ut fra demokratiske prinsipper.

Tilgangskompetanse

«Tilgangskompetanse» er et begrep som jeg synes dekker den situasjonen som oppstår når noen har nødvendig kompetanse for å kommunisere med det offentlige via internett og andre mangler tilgang og/eller kompetanse. Graden av tilgangskompetanse varierer fra person til person, slik at noen vil ha *mye* kompetanse mens andre vil ha mindre. Begrepet blir brukt av Bjørn Kvalsvik Nicolaysen, professor i lesevitenskap ved Universitetet i Stavanger, i flere artikler. I et intervju som Egil Rugland gjorde med Nicolaysen i juni 2004, sier Nicolaysen følgende:

«Mennesker grupperer seg etter hva de er i stand til å gjøre og hvor de får inngang. Her spiller [...] intellektuell kapital - eller også informasjonskapital [...] en avgjørende rolle for reproduksjonen av maktstrukturer og for formingen av kontroll med kompetanseflyten. Mye mer enn klasseskille i tradisjonell forstand, utvikler det seg

nå *klassifikasjonsskiller* mellom mennesker: Vi trenger helt nye analyser av det jeg vil kalle «tilgangskompetanse» - evnen til å kunne være med der det skjer.»¹

Stemmer det at vi ser et nytt skille mellom folk? Det kan nesten se slik ut. De kompetente er de med språkets makt, kunnskapens makt, informasjonens makt og tilgangens makt. «De

Hvor tilgjengelig er egentlig den informasjonen vi finner på nettet? Er det mulig å gå seg bort, og havne på feil nettsted? Foto: iStockphoto

andre» er de uten tilgangskompetanse, de ekskluderte. Dette kan for eksempel være personer med forskjellige lese- og skrivervansker, personer med minoritetsbakgrunn m.m. På en skala mellom de med stor og liten kompetanse, finnes det mange variasjoner.

Forutsetninger for å være en kompetent kommunikator i møte med den digitale offentligheten er for det første kunnskap om *at* informasjonen er tilgjengelig. Det er dernest nødvendig med kunnskap om *hvor* informasjonen er tilgjengelig, i tillegg til tekniske forutsetninger (tilgang til pc, nett), samt forståelse av språk og koder. I tillegg er det nødvendig med kompetanse i å kunne orientere seg på internett. Det vil si at det er nødvendig å kunne finne frem til den adekvate informasjonen, de rette nettsidene og portalene – i tillegg til å kunne tolke eller tyde den informasjonen som står der.

Går vi til en offentlig postjournal som ligger tilgjengelig på internett, kan det være interessant å finne ut om postjournalen er selvforklarende. Skjønner alle at bokstaven I står for inngående dokument, at bokstaven

U står for utgående dokument? Skjønner alle at det er navnet til avsenderen som står der (om det er et inngående dokument) eller at det er navnet til mottakeren som står der dersom det er et utgående dokument? Vet alle at de vil få navnet sitt lagt på internett ved henvendelse til et offentlig kontor, dersom saken ikke er unntatt offentlighet? Jeg vet at både arkivpersonale og andre kommunalt ansatte kan ha problemer med å tolke alle forkortelsene på en offentlig postjournal. Til orientering kan jeg opplyse om at dette ofte dreier seg om forkortelser for avdelinger og saksbehandlere. For eksempel kan et sett med forkortelser se slik ut: FINAVD/FINARB/MBAK. Forkortelsen forteller at et av kontorene innen finansavdelingen er ansvarlig for saksbehandlingen, og at saksbehandlers initialer er MBACK.

Med alle muligheter for digital kommunikasjon til stede, er det da slik at tilgjengelighet til den offentlige informasjonen er enklere nå enn tidligere? Jeg vil påstå at det har blitt enklere for enkelte grupper som for eksempel journalister og andre som «kan språket,» dvs. de som har

en høy grad av tilgangskompetanse.

Arkivpersonalets makt

Noen av de som har høyest tilgangskompetanse når det gjelder å orientere seg på det interne nettet, er arkivpersonalet. Når det blir samlet og spesialisert i en egen avdeling, slik som i Bergen kommunes sentralarkiv, kan de også ha en farligere makt enn tidligere. Betyr dette at arkivpersonalet har *mer* makt enn tidligere? Både nei og ja. Arkivpersonalet er i utgangspunktet en lojal del av forvaltningen. I noen tilfeller blir arkivpersonalet rett og slett overstyrt av ledelsen på avdelingene. Dersom ordlyden i en postjournal er slik at den kan føre til stor pågang av pressefolk og andre som vil ha innsyn i saken, kan arkivet få beskjed om å omformulere eller «kamouflere saken» ved å døpe den om og kalle den noe annet og mindre farlig. I andre tilfeller kan forvaltningen kanskje ønske å skjule offentlighetens innsyn i lederes lønninger. I slike saker kan arkivpersonalet vise til lovverket og hindre at opplysningene fjernes. På mange måter kan det være rett å si at

arkivpersonalet befinner seg mellom «barken og veden.» De er ansvarlig for at allmennheten får innsyn i offentlig informasjon, men i et dagligarkiv har de ikke direkte kontakt med presse eller de berørte innbyggerne i kommunen. Dette er det Informasjonsavdelingen som tar seg av. Forespørsel om innsyn i kommunens dokumenter og saker går alltid via Informasjonsavdelingen.

Gjennom det arbeidet de gjør, vet arkivpersonalet i den nye organisasjonen absolutt alt som skjer i forvaltningen. Deres arkivpersonalet *ikke* er en lojal del av forvaltningen, ser jeg for meg en større fare for manipulering av data, fare for rykkespredning, m.m. Det er derfor nødvendig med strenge krav til etikk i dette dagligarkivet. Her er det flere utfordringer: Hva skjer når noen tilegner seg for mye informasjon? Hva skjer når noen misbruker den informasjonen de får?

Jeg ser for meg noen skrekkscenarier: Tyverier via nettet – alt fra tyveri av åndsverk til identitetstyverier. I tillegg er manipulering av data utbredt. Ordlyden i elektroniske dokumenter kan lett endres, og på

foto kan man legge til eller fjerne det som måtte ønskes. Det er derfor viktig at dokumenter, så snart de er produsert, lagres i et format som gjør at innholdet blir låst i denne formen. Dette bidrar til at arkivene forblir autentiske og pålitelige kilder, noe som burde være i arkivmedarbeidernes interesse. Arkivpersonale som ønsker å utnytte sin stilling, og som spekulerer i egen vinning gjennom å formidle videre informasjon mot betaling, er en fare både for egen virksomhet – og for samfunnet i sin helhet!

Fordeler med den sentraliserte arkivorganiseringen

Elektroniske arkiv forhindrer at mapper, saker eller dokument blir borte. Dette har vært et problem tidligere, da den ene papirbaserte arkivmappen var den eneste dokumentasjonen som fantes. Denne mappen var ikke alltid på plass i arkivet. Under saksbehandlingen kunne den godt flytte fra kontor til kontor. Da var det ikke alltid like lett for arkivets voktere å vite hvor mappen til enhver tid befant seg. Noen ganger kunne den rett og slett forsvinne. I en del politisk kompliserte og

«betente» saker, har avisene slått opp om manglende dokumenter – og om hele mapper som har blitt borte. For eksempel finnes det i dag ikke noe komplett arkiv etter «Osloavtalen.» Ledere og saksbehandlere vil ikke nå kunne fjerne noe fra arkivene, rett og slett fordi de ikke har tilgang til arkivene – som altså utgjør en egen enhet. Forvaltningens ledere vil heller ikke ha noen direkte innflytelse over dette arkivpersonalet. På denne måten *kan* de arkivansatte i en sentral arkivtjeneste ha en reell makt over arkivet! En forutsetning er det selvfølgelig da at saksbehandlere og ledere benytter seg av saksbehandlerverketøyet på tilfredsstillende måte. De store utfordringene knytter seg til informasjon som går via mer uoffisielle veier. I stor utstrekning blir e-post og SMS brukt i de tilfeller hvor man ikke ønsker å sette varige spor, eller i de tilfeller det virkelig haster! Dette er en teknologisk utfordring for arkivpersonalet, for det er kanskje de viktigste dokumentene i en sak som forsvinner på denne måten – mer eller mindre bevisst. Dokumentasjon som forsvinner til tross for arkivplaner og andre

De store utfordringene knytter seg til informasjon som går via mer uoffisielle veier. I stor utstrekning blir e-post og SMS brukt i de tilfeller hvor man ikke ønsker å sette varige spor, eller i de tilfeller det virkelig haster! Foto: iStockphoto

gode rutiner kan sees på som en trussel for demokrati og rettsikkerhet.

Jeg vil derfor påstå at teknologi er makt, og for arkivmedarbeidere er det viktig at systemene tilfredsstiller arkivfaglige krav. Arkivpersonalet må være

synlig, og sørge for å bli tatt med i viktige beslutningsprosesser. Dette gjelder både valg av plattform, sikring av metadata, utarbeiding av rutiner m.m. Vi må kvalitetssikre systemene, for å forsikre oss om at de er gode nok som arkivsystem. Gode tek-

nologiske løsninger er en forutsetning for demokrati, rettsikkerhet og innsyn. Dårlige teknologiske løsninger gir ingen bevaring, ingen dokumentasjon og er på denne måten også en trussel mot demokratiet.

Arkivpersonalets nyervervede viten

De nye arkivarene har en bred arkivfaglig ekspertise, som ikke tidligere var vanlig i et dagligarkiv. De har innsikt i all informasjon. De vet om alt som skjer – fra lønnsfastsettelse til utbyggingsprosjekter. På denne måten er de en ny maktelite.

Når arkivmaterialet senere avleveres til en arkivinstitusjon, kommer materialet også inn i en ny kontekst. Depotinstitusjonens arkivpersonale kan bidra med å tolke og trenge igjennom tekniske og språklige barrierer, og dermed bistå til en forståelse for dem som måtte ønske innsyn i saker som angår dem – eller i saker som de av en eller annen grunn er interessert i å finne ut av. Siden de nye arkivene er elektroniske, vil det også bli stilt nye krav til arkivpersonalet i depotinstitusjonene. Disse må etter hvert spesialisere seg på å finne frem i elektroniske databaser. Ved Bergen Byarkiv har vi et stort prosjekt på gang for å ta i mot arkiv som har vært skapt elektronisk. Arkivseriene blir avlevert etter gjeldende retningslinjer, og blir på sikt tilgjengelig via en elektronisk innsynsløsning.

For å svare på spørsmålet som denne artikkelen ble innledet med: Fører digital offentlighet til demokratisering eller nye stengsler? Jeg tror det er korrekt å si at det fører til økt demokratisering og åpenhet for dem som på forhånd behersker mediet, personer med tilstrekkelig tilgangskompetanse. Noen vil kanskje vegre seg for kontakt med det offentlige når de får vite at navnet deres også kommer på den offentlige journalen på internett dersom de skriver brev til stat eller kommunen. Det offentlige har her et stort ansvar for å beskytte saker som er unntatt offentlighet, og ha tilstrekkelige rutiner for kvalitetssikring – slik at det i minst mulig grad oppstår menneskelige feil. Det er ikke bare «storebror» som følger med i det som skjer, men også «lillesøster»...

Konsekvenser av digital offentlighet

Når offentlig informasjon blir digitalisert og elektronisk tilgjengelig, får dette nye konsekvenser som vi bør være oppmerksomme på – og forholde oss til. Etter min mening er dette blant de viktigste utfordringene:

1. Brukerne trenger nødvendig *tilgangskompetanse* for å kunne kommunisere med det offentlige.
2. Arkivpersonalet i de sentraliserte dagligarkivene får økt makt. De har kontroll over all informasjon, noe som stiller strenge krav til ansettelser i arkivet.
3. Elektroniske arkiv hindrer at informasjon forsvinner, forutsatt at man benytter godkjente og standardiserte løsninger.
4. Valg av teknologiske løsninger er avgjørende, både for brukerne og for bevaring.

Det har helt klar oppstått nye *klassifikasjonsskinner*. Vi ser konturer av nye grupper med ny type makt og med stor tilgangskompetanse. Resultatet har blitt mer åpenhet og mer demokrati for enkelte grupper av befolkningen. Som en konsekvens av de nye klassifikasjonsskinnene er det blitt større og annerledes ulikheter enn tidligere.

De fleste større virksomheter organiserer nå den daglige arkivtjenesten i større sentraliserte enheter, slik som Sentralarkivet i Bergen kommune. Ved å bli frigjort fra avdelingsledelse

sen blir man også frigjort fra ledelsens bestemmelser om hva som kan eller skal offentliggjøres, registreres eller arkiveres. Arkivarens nye rolle vil da nøytralt forholde seg til forankring i lovverket og ikke i en omskiftelig ledelse med egne interesser. Vi kan si at arkivarene på mange måter blir demokratiets voktere.

Som arkivansatte har vi et felles ansvar for å gripe de utfordringene som jeg her har pekt på i forhold til etikk, teknikk og tilgjengelighet for alle!

1. www.forskning.no.

ARKIV SOM SAMFUNNSINSTITUSJON

OBSERVATØR ELLER AKTØR?

Vi bør ikke late som om arkiv-institusjonene har en observatørrolle. Vi er del av staten eller de lokale myndigheter som representerer makta og de herskende tanker på et gitt tidspunkt. Vår særstilling er likevel at vi sitter på materiale som viser at disse tankene endrer seg over tid. Vi bør ta vårt ansvar som samfunnsinstitusjoner, i betydningen å ta ansvar for en mest mulig helhetlig dokumentasjon av samfunnsminnet. Da må vi være bevisste på at vi hele tida gjør valg. Dermed vraker vi automatisk også. Og vi bør stille oss spørsmål som: Hva tar vi vare på – og for hvem? Hvem kan bruke oss?

Først til hva?

Det er en viktig erkjennelse

at arkivkonseptet – som er en del av vår verdensoppfatning – uttrykker at: «It has to be written to exist.» Det må være skrevet for å finnes. Her er vår første svakhet. De offentlige arkivene dokumenterer ikke samfunnet som helhet, men en del av virkeligheten som kan være viktig nok. I offentlige kilder blir maktforhold gjenskapt – for materialet er lagd med blikket ovenfra. Men vi kan finne mer. For å se spor av menneskenes egne blikk og stemmer, må du imidlertid «lese kildene mot hårene,» som Knut Kjeldstadli sier. Derfor bør vi også ta vare på privatarkiv – som kan utfylle bildet av samfunnet noe. Men vi må nok gå videre enn det. For de fleste stemmer får ikke evig liv, som Wallace sa i går: Arkiv-

institusjonene burde ideelt sett ta et større allment dokumentasjonsansvar – f. eks. ved å ta opp intervjuer og drive foto- og filmdokumentasjon. Hvordan skal vi ellers fange opp de som normalt ikke er arkivskapere? Minneinnsamling, «oral history,» handler om anerkjennelse – å få lov til å bli del av samfunnets historie og det kollektive minnet. Men skal vi ta på oss mer dokumentasjonsansvar for å få en mer flerstemmig samfunnshukommelse, må ressursene til sektoren bygges ut, så vi får større mulighet til å gjøre det. Men vi kan absolutt gjøre noe i dag. Det handler også om måter å jobbe på!

Om vi ønsker at arkivene skal reflektere samfunnet i størst mulig grad, bør vi spørre oss: Er

for eksempel arbeiderklassen, kvinner, gamle og nye minoriteter eller homofile tilstrekkelig representert i våre arkiver? Hvis ikke bør vi bestrebe oss på å få inn relevant materiale!

La meg her si litt om nye minoriteter: Arkivinstitusjonene har per i dag lite materiale som kan gjenspeile at vi er blitt et flerkulturelt samfunn. Det vi har viser nokså ensidig myndighetenes møte med innvandrerbefolkningen, det være seg i form av mapper i etatsarkivet til Flyktning- og innvandrere-etatene og helse-, skole- eller sosialhjelpsmateriale. Vi kan si det sånn at nye minoriteter er *overrepresentert* i samfunnsminnet som sosialklienter pga. utvalgsmetoder for kassasjon og *underrepresentert* i samfunnsminnet ellers. Pga. våre tradisjoner, manglende informasjon etc. finner de ikke sin plass hos oss. De finner det ikke naturlig å «sette spor» i form av å avlevere sine arkiv fra foreningsliv, menighetsliv etc. De er også lite representert i samfunnets maktposisjoner på et nivå der de automatisk setter spor. Dette bildet blir skjevt. Vi bør gi arkiver fra de nye minoritetene en rettmessig plass i

våre samlinger. Så dagens og framtidens befolkning, bl.a. skolebarn og ungdom med flerkulturell bakgrunn, skal kunne finne noe som representerer deres identitet, som de kan kjenne seg igjen i og selvsagt er det essensielt for majoritetsbefolkningen og forståelsen av samfunnet som helhet å få dette perspektivet inn. Derfor tok vi initiativ til innsamling av slike arkiver i Oslo byarkiv for litt over to år siden. Vi erkjenner at det er nødvendig å være aktør på dette feltet (og har fått støtte fra ABM-utvikling, Norsk kulturråd, samt Fritt Ord). På en måte er ikke gjestfrihet nok, for da *møter* vi gjester. Vi må si velkommen inn for å bebo huset, for å sette varige spor i den felles hukommelsen. Når det gjelder den kassasjonspraksisen jeg nevnte, har vi tatt initiativ til og fått tillatelse til en ny praksis der hele årganger med sosialklientmapper bevares i stedet for utvalgte fødselsdatoer – nå bevarer vi hver 10. årgang i stedet for dem født 1., 11. og 21. Som kjent har mange innvandrere og flyktninger fått «fødselsdato» 1.1.

Så til spørsmålet for hvem?

Arkivinstitusjonene er særlig viktige for dem som har krav på partsinformasjon. De mange sakene om urett som er begått mot grupper og enkeltpersoner gir oss stadig mer å gjøre. Vi skal framskaffe dokumentasjon så godt det lar seg gjøre, og vi må hjelpe folk ut fra deres forutsetninger. Et godt eksempel er Den australske arkivarforeningen, som på årsmøtet sitt i 1996 ga et etisk løfte om å hjelpe urbefolkningen i å få tilgang til kilder om egen kulturarv og historie.

Stadig kommer det fram at viktig dokumentasjon mangler – fra barnehjem og barnevernsmapper, fra skoler og PP-tjeneste. Det kan være vanskelig å forholde seg til for dem det gjelder, og det som står kan føles støtende eller feil. Folk som har fått «mappa si» kan ønske å slette eller rette opp feil når de føler seg urettmessig behandlet eller representert i arkivene. I slike tilfelle bør vi være åpne for å ta imot og arkivere deres *egen* versjon, deres «rettelser» om de ønsker det. Men vi bør forklare at arkiver må tolkes og settes i en sammenheng. Det er viktig å se på: Hvem snakker

her og hvem får i det hele tatt komme til orde? Hva var konteksten på denne tida? Dette må vi formidle videre til dem det gjelder. Og ikke minst: At det er viktig at den ansvarliges tolkning ikke tas bort i tilfelle den førte til feilplassering, urettmessig telefonavlytting e.l. Derfor kan vi ikke akseptere å slette journaler eller overvåkningsmapper – som vitterlig gir en viktig dokumentasjon – om det så bare er at vedkommende var barnevernsklient eller overvåka. For den informasjonen er viktig for den det gjelder i forhold til å få noen svar på spørsmål i livet sitt og i forhold til å kunne dokumentere noe som helst, hvis vedkommende har krav på billighetserstatning.

For igjen å se til Australia: Riksarkivet der tok initiativ til og lagde utstillingen «Between two worlds» i det internasjonale urbefolkningsåret i 1993. Man valgte «the stolen generation» som tema for å belyse politikken med å fjerne barn av blandingsherkomst fra familiene sine. I en femtiårsperiode fra 1912 ble to av tre barn av blandingsherkomst tatt fra sine foreldre. En hensikt var å gjøre dette kapitlet i australsk historie kjent

for hele det australske samfunnet. Emnet satte også fokus på hvor viktige arkivene kan være for å hjelpe familier i å gjenføres. De utstillingsansvarlige intervjuet da seks personer som hadde bodd på statsdrevne, såkalte «halvkaste»-institusjoner, og mista kontakten med familien og kulturen sin. Deres muntlige historier avdekker hvilken ødeleggende virkning dette fikk for livene til enkeltmennesker. I kontrast til dette, viser det offentliges brev og rapporter den til dels sjokkerende åpne, fornuftsmessige forklaringen på politikken med å fjerne barna. De utfylte altså dokumentasjonen med et perspektiv som mangla i de offentlige arkivene.

Men jeg synes det er et tankespor at den samme institusjonen i dag sannsynligvis ikke kunne gjort noe likende pga. de politiske forholdene som hersker. Det illustrerer jo ganske godt dette med maktperspektivet i forhold til våre institusjoner. Vi trenger å dokumentere slike ting. Arkivinstitusjonene må ikke nødvendigvis gjøre det, og slett ikke bare de. Men noen må ta ansvar for å gjøre det!

I forbindelse med granskin-

ger og lignende, bør arkivarer få en klarere eksperterrolle, jf. rapporten fra utvalg oppnevnt av fylkesmannen i Oslo og Akershus. Oslo byarkiv ytte dem service, men var ikke inkludert i arbeidet og omtalen av arkiver viser dette. Antall henvendelser om partsinnsyn vil øke framover. Vi bør få flere ressurser til dette arbeidet! Det håper jeg denne konferansen bringer videre.

Riksarkivaren og Arkivverket kan gi forskere direkte tilgang til klausulerte arkiver. Forskere som vil bruke materiale fra kommunale og fylkeskommunale institusjoner må søke det aktuelle departementet om adgang. Vi kan anbefale søknaden og ber departementet være raske. Men ofte tar det uforholdsmessig lang tid, og det er et demokratisk problem – for hovedfagsstudenter kan det gjøre det umulig å bruke våre kilder.

Hvem kan bruke oss?

Hvem kan så bruke oss utover dem som er på leit etter informasjon og dokumentasjon om eget liv? Det enkle svaret er alle med interesse for vår kulturarv. Men terskelen inn til oss

oppleves ofte for høy. Vi bør vise oss som åpne institusjoner og brukerne bør gjenspeile befolkningen i samfunnet. Da må vi utvikle et bedre tilbud til for eksempel innvandrere og flerkulturelle, bl.a. ved å kunne tilby arkiver som er relevante for dem og stammer fra deres sfære. Vi bør særlig søke å få skolebarn som brukere, via internett eller at de kommer på besøk og får kunnskap om primærkilder, som jo læreplanen sier de skal. I tillegg bør de lære litt om vår type institusjon og at alle har en demokratisk rett til å bruke oss. En stor andel av skolebarna – 35 % – har minoritetsbakgrunn i Oslo. Men skal vi nå bredt ut, må vi åpne opp og vise fram institusjonene våre på ulike arrangementer. Vi må presentere oss og noe av materialet på internett, lage utstillinger – der vi viser fram aspekter ved samfunnet, dokumenterer, setter spørsmål under debatt. Vi bør gjøre tilgjengelig for folk film- og fotoskatter – på nett og på DVD hvis vi finner mulighet og midler – så våre skatter kommer til glede og nytte for flest mulig. Jeg er stolt av vårt prosjekt med oslofilm i så måte. Vi har utgitt en dobbel dvd med

50-tallsfilmer sammen med Filminstituttet. Vi lanserte den på gratis filmkveld i Birkelunden (med støtte fra Kulturnett.no). Minst ett tusen mennesker sto som tente lys og nøt seansen. Så langt ut har vi aldri nådd før. Nå er også dvd'en solgt i 6.100 eksemplarer, og vi tenker på en ny utgivelse i år.

Arkivinstitusjonene har per i dag lite materiale som kan gjenspeile at vi er blitt et flerkulturelt samfunn. Foto: norden.org

TILGANG TIL TAUSHETSBELAGT MATERIALE I ARKIVVERKET

Arkivinstitusjonenes praktisering av tilgangsreglene var ikke tema for konferansen «Arkiv rettferd demokrati». Noen av innleggene på konferansen behandlet imidlertid Riksarkivets praksis på dette området. Vi trykker derfor en redegjørelse fra Riksarkivet om det statlige Arkivverkets håndtering av forespørsler om innsyn i taushetsbelagt materiale.

Den norske arkivloven gir i formålsparagrafen følgende begrunnelse for å ta vare på arkiv: sikre arkivmateriale som har kulturell, rettslig eller forvaltningsmessig dokumentasjonsverdi og gjøre dette til-

gjengelig. Arkivloven bygger på de samme ideene som ligger bak partsinnsynsrettigheten i forvaltningsloven og ikke minst det generelle offentlighetsprinsippet i offentlighetsloven: Vi er alle eiere av de arkiver som skapes i den offentlige forvaltning, og de skal kunne brukes til å føre kontroll med og øve innflytelse på forvaltningen. Grunntanken er at dette styrker demokratiet og fremmer tilhørighet til det samfunnet vi lever i.

Et av de argumentene som på 1950- og 1960-tallet ble anført *mot* å innføre et generelt offentlighetsprinsipp i Norge, var at vi alle i forskjellige sammenhenger må gi fra oss opplysninger om oss selv til offentlige organer. Mange kan

føle seg generelt urolige over at offentlige organer sitter med så mye informasjon om oss at det føles nærgående, og spesielt at vi i noen tilfeller må gi fra oss til offentlige organer slik personlig informasjon som vi ellers vil ønske å holde for oss selv. For å bøte på dette problemet har alle land som har et offentlighetsprinsipp, også fastsatt begrensninger på dette blant annet når det gjelder opplysninger om personlige forhold – i form av taushetspliktbestemmelser for offentlige organer og offentlige tjenestemenn.

Hva som regnes som personlige forhold, kan variere noe fra land til land – det har med historisk og generell samfunnskontekst å gjøre. Det er også valgt mange forskjellige løsninger

når det gjelder bestemmelser om hvor lenge forskjellige typer opplysninger skal være beskyttet mot fritt innsyn, og det finnes forskjellige bestemmelser om når og hvordan et offentlig organ eventuelt kan gjøre unntak fra plikten til å beskytte opplysninger.

Bestemmelsene i Norge kan på to områder regnes blant de mindre spesifiserte bestemmelsene. For det første er det gitt liten veiledning i hva som skal betraktes som personlige opplysninger som er taushetsbelagte. De enkelte offentlige organer er her forutsatt å bruke et rimelig skjønn. For det andre er beskyttelsestiden, med noen unntaksbestemmelser, satt summarisk: hovedregelen er 60 år. I noen av de landene som det kan ha noen hensikt å sammenligne med, er det gitt mer differensierte grenser for dette, knyttet delvis til bestemte typer opplysninger, delvis til opplysninger i bestemte typer arkivmateriale, delvis knyttet til når bestemte begivenheter måtte inntreffe, for eksempel at den det gjelder dør. Slike forskjeller kan noen ganger gjøre det krevende å foreta direkte sammenligner på detaljnivå land og land imellom.

De fleste land har også bestemmelser om unntak fra taushetsplikt, det vil si at noen etter spesielt vedtak kan få tilgang til opplysninger som i utgangspunktet er beskyttet. Norske bestemmelser skiller seg her klart ut fra de fleste andre lands bestemmelser på et vesentlig punkt: Det er uttrykkelig skilt mellom mulighet for bruk av taushetsbelagte opplysninger for forskningsformål på den ene siden og annen bruk av slike opplysninger på den andre siden. Det er gitt eksplisitt anledning til å gjøre unntak fra taushetsplikt for å stille taushetsbelagte opplysninger til disposisjon for forskningsformål. Men også forskeren har plikt til å beskytte opplysningene mot at andre får kjennskap til dem på en slik måte at de kan knyttes til person. Det er gjort klart at denne bestemmelsen om unntak fra taushetsplikt bare gjelder opplysninger til bruk i forskning i egentlig forstand, det vil si at for eksempel undersøkende journalistikk ikke omfattes av denne bestemmelsen.

I Norge gjelder slike bestemmelser uavhengig av hvor arkivene befinner seg. De gjelder altså uforandret også etter

at arkivene er avlevert til en arkivinstitusjon. For det statlige arkivverket, der institusjonene i dag oppbevarer til sammen omlag 200 000 hyllemeter arkiver, betyr det at det til enhver tid er mange hyllekilometer med arkiver som inneholder opplysninger som er taushetsbelagte av personvern hensyn. Dette innebærer et stort ansvar. Både den enkelte borger i landet og de organer som regelmessig leverer sine arkiver til en av institusjonene i Arkivverket, har rett til å kunne stole på at taushetsbelagte opplysninger også her behandles med den årvåkenhet som kreves av ethvert offentlig organ og enhver offentlig ansatt, og i samsvar med reglene.

Det at Arkivverket oppbevarer store mengder arkivmateriale som inneholder taushetsbelagte opplysninger, resulterer år om annet i rundt 2000 forespørsler om innsyn i slikt materiale, av disse gjelder opp mot 1000 materiale i Riksarkivet alene. Mer enn halvparten av disse henvendelsene gjelder partsinnsyn i en eller annen form. Flertallet av disse er det kurant å imøtekomme, men en og annen krever noen

Det er uttrykkelig skilt mellom mulighet for bruk av taushetsbelagte opplysninger for forskningsformål på den ene siden og annen bruk av slike opplysninger på den andre siden. Foto: iStockphoto

omveier for å få dette til. Ikke så rent sjelden inneholder en saksmappe taushetsbelagte opplysninger også om andre personer – typisk kan dette være opplysninger om andre medlemmer av samme familie, for eksempel søsken. En sjelden gang kan det være påkrevet å vurdere om opplysningene det ønskes innsyn i, kan være av en slik art at det kan være en stor påkjenning for vedkommende å få innsyn, eller om opplysningene kan ha betydning for vedkommendes forhold til personer som står vedkommende nær. Dette såkalte tilrådelighetskriteriet er en del av systemet både i forvaltningsloven, personopplysningsloven og i helselovgivningen. Men det finnes noen veier ut av slike dilemmaer også.

Den andre store gruppen henvendelser om innsyn er de som gjelder forskningsformål av mange forskjellige slag. Så godt som alle søknader fra kvalifiserte forskere innvilges. Men noen ganger er det nødvendig å få avklart om vedkommende faktisk har kvalifikasjoner som kan gi grunnlag for å gi innsyn, og kanskje også om det foreligger et forskningsprosjekt. I enkelte tilfeller vil man komme

til at de nødvendige betingelsene ikke er til stede, og da vil det heller ikke være anledning til å gi innsyn.

Totalt sett innvilger Riksarkivet og statsarkivene årlig mer enn 90 % av de henvendelsene som kommer om innsyn i arkivmateriale som ikke er fritt tilgjengelig. For de resterende er det alltid et mål å forsøke å finne fram til løsninger som også den som ber om innsyn, kan finne tilfredsstillende. Utgangspunktet kan i slike saker være at det jo ikke er hele dokumenter eller hele saker som er taushetsbelagte – det er vanligvis den enkelte opplysning som er taushetsbelagt. Det kan derfor være mulig å tilby sladdete kopier eller bare å gi akkurat den opplysning som vedkommende egentlig er ute etter.

Alt i alt står vi tilbake med en svært liten prosent av innsynsønskene der det ikke viser seg mulig å finne fram til løsninger som ivaretar alle hensyn og behov. En avgjørelse om ikke å innvilge ønsket innsyn, er et forvaltningsvedtak som kan ankes til det organ som er overordnet det organ som har fattet vedtak i første instans. Vedtak i et statsarkiv kan ankes til Riks-

arkivaren, mens vedtak av Riksarkivaren kan ankes til overordnet departement. De siste 20-25 årene har antall anker til departementet i gjennomsnitt ligget godt under en sak pr. år. I de fleste tilfeller er Riksarkivarens vedtak opprettholdt av departementet, men det finnes også eksempler på at anken har ført fram. Det bør være mulig å se dette som et vel fungerende system.

I et system som her beskrevet, vil det fra tid til annen vise seg at den som ønsker innsyn og den som er satt til å forvalte et materiale, kan ha forskjellig oppfatning om hva som bør være fritt tilgjengelig og hva som trenger beskyttelse. Men det bør ikke være noen tvil om at de reglene som legger begrensninger på innsynsretten, ikke er der for å beskytte offentlige organer eller den enkelte ansatte mot at de handlinger og vedtak som gjøres i embetsmedfør, blir gjenstand for oppmerksomhet og kanskje kritikk. Her er det viktig at arkivinstitusjonen legger vekt på å formidle regelverket og ikke minst de begrunnelser som ligger bak det, og presenterer sine vedtak i et slikt perspektiv.

Et par eksempler kan belyse noen av poengene her:

I 1995 søkte en gruppe forskere om adgang til et stort antall straffesaker fra landssvikoppgjøret. Formålet var å skrive leksikonartikler der navnene på de dømte skulle være oppslagsord. Riksarkivet viste i sitt svar til at en slik bruk av taushetsbelagte opplysninger i utgangspunktet ville være i strid med den taushetsplikt for forskere som loven setter som vilkår i slike tilfeller. Men det ble samtidig gjort oppmerksom på at en del av de personene det gjaldt, hadde hatt slike offentlige stillinger at de ikke ville ha samme krav på beskyttelse som andre, og det ble invitert til dialog om hvilke personer dette kunne gjelde. Forskerne mente det ikke var grunnlag for å gjøre et slikt skille, og valgte å anke vedtaket inn for departementet. Anken førte ikke fram og vedtaket ble derfor ståendes om et avslag.

Ved et annet tilfelle offentliggjorde en forsker opplysninger om navngitte offiserers forhold til partiet Nasjonal samling og okkupasjonsmakten under krigen. Spørsmålet ble om forskeren her hadde overtrådt den taushetsplikt som gjelder

for forskere som får adgang til taushetsbelagte opplysninger. Denne saken havnet til slutt i Lovavdelingen i Justisdepartementet for avklaring. Lovavdelingen kom til den konklusjon at offiserer hadde en spesiell stilling i en slik sammenheng. Deres forhold måtte sees på som så viktig i forhold til deres yrkesutøvelse som offentlige tjenestemenn at de ikke kunne ha samme krav på beskyttelse som en hvilken som helst annen borger. Forskeren hadde derfor ikke overtrådt sin taushetsplikt. Slike konkrete avgjørelser er med på å raffinere og klargjøre regelverket, og Riksarkivaren forholder seg naturligvis til slikt ved neste korsvei.

Erfaring viser at de fleste har forståelse for at ikke alle kan få innsyn i alle opplysninger om alle andre, og så godt som alle synes dette er helt riktig når det er snakk om opplysninger som gjelder dem selv. I det lange løp er det dette siste en arkivinstitusjon må forholde seg til; det må tas mest hensyn til den som kan ha krav på beskyttelse. Det kan være fristende å prøve å unngå diskusjoner og misnøye ved å velge minste motstands vei i øyeblikket. Men på sikt ville en

slik holdning bli ødeleggende for et godt fungerende offentlig arkivsystem. Det ville helt undergrave den tillit som både den enkelte borger og andre offentlige organer må ha til at en slik arkivinstitusjon følger taushetspliktlovgivningen.

I tillegg ville man også kunne komme til å opptre i strid med personopplysningslovens krav om behandling av personopplysninger. Dette ville i tilfelle innebære at de myndigheter som forvalter personopplysningsloven, ville ha grunn til å stille spørsmål ved om arkivinstitusjonen ville være til å stole på i alle sammenhenger. En slik tvil kan lett føre til at arkiv blir tilintetgjort med hjemmel i personopplysningsloven, i stedet for å bli tatt vare på. Faren er derfor at mye viktig informasjon over tid vil gå tapt, og det vil ingen være tjent med, verken forskere eller parter – og aller minst de som kan trenge informasjon fra offentlige arkiver for å få sin rett.

TIDLIGERE UTGIVELSER AV ABM-SKRIFT

- #1 Digitalisering av fotosamlinger
- #2 Reform 94 og museene
- #3 Befolkningens vurdering av folkebibliotekene
- #4 Statistikk for arkiv, bibliotek og museum 2002
- #5 bVei i vellinga. Håndbok i dokumentasjon av museums-gjenstander
- #6 Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotek-tjenester
- #7 Museumsarkitektur. En studie av nyere norske museumsbygg
- #8 Sømløs kunnskap. Om bruk av emnekart
- #9 Det handler om læring
- #10 Tegnspråk som offisielt språk
- #11 Statistikk for bibliotek og museum 2003
- #12 Museer og den flerkulturelle virkeligheten
- #13 ABM-institusjonene i Norden.
Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn
- #14 Biblioteket. Det normale rommet i fengselet
- #15 Konsolidering av museer – råd og vink
- #16 Kommunesammenslåing og arkivspørsmål
- #17 Norsk-engelsk ordliste med bibliotektermer
- #18 Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid
- #19 Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av nyere norsk innvandring
- #20 Bibliotekene i 2020. Rapport fra en scenario-basert strategiprosess
- #21 Nye muligheter i nye landskap.
Arkivorganisering i Nederland og Sverige.
- #22 Bibliotekene og det flerkulturelle Norge
- #23 Statistikk for bibliotek og museum
- #24 Danser med ulver. Bibliotekene, utgiverne og de elektroniske kunnskapskildene
- #25 Arkivene, bibliotekene, museene og de nasjo-nale minoritetene
- #26 Brudd
- # 27 Rom for lek og læring. Bibliotektilbudet til barn og ungdom

Skriftserien fås gratis ved henvendelse til ABM-utvikling så langt opplaget rekker. Den er også tilgjengelig på www.abm-utvikling.no.

ISBN 82-8105-034-9